

Kauno technologijos universitetas

Ekonomikos ir verslo fakultetas

**Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimas
Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis**

Baigiamasis magistro projektas

Ieva Blaževičiūtė

Projekto autorė

Prof. dr. Vaida Pilinkienė

Vadovė

Kaunas, 2023

Kauno technologijos universitetas

Ekonomikos ir verslo fakultetas

**Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimas
Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis**

Baigiamasis magistro projektas

Ekonomika (6211JX040)

Ieva Blaževičiūtė

Projekto autorė

Prof. dr. Vaida Pilinkienė

Vadovas / Vadovė

Doc. dr. Ineta Zykienė

Recenzentė

Kaunas, 2023

Kauno technologijos universitetas

Ekonomikos ir verslo fakultetas

Ieva Blaževičiūtė

Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimas Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis

Akademinio sąžiningumo deklaracija

Patvirtinu, kad:

1. baigiamąjį projektą parengiau savarankiškai ir sąžiningai, nepažeisdama(s) kitų asmenų autoriaus ar kitų teisių, laikydamasi(s) Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo nuostatų, Kauno technologijos universiteto (toliau – Universitetas) intelektinės nuosavybės valdymo ir perdavimo nuostatų bei Universiteto akademinės etikos kodekse nustatytų etikos reikalavimų;
2. baigiamajame projekte visi pateikti duomenys ir tyrimų rezultatai yra teisingi ir gauti teisėtai, nei viena šio projekto dalis nėra plagijuota nuo jokių spausdintinių ar elektroninių šaltinių, visos baigiamojo projekto tekste pateiktos citatos ir nuorodos yra nurodytos literatūros sąrašė;
3. įstatymų nenumatytų piniginių sumų už baigiamąjį projektą ar jo dalis niekam nesu mokėjęs (-usi);
4. suprantu, kad išaiškėjus nesąžiningumo ar kitų asmenų teisių pažeidimo faktui, man bus taikomos akademinės nuobaudos pagal Universitete galiojančią tvarką ir būsiu pašalinta(s) iš Universiteto, o baigiamasis projektas gali būti pateiktas Akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus tarnybai nagrinėjant galimą akademinės etikos pažeidimą.

Ieva Blaževičiūtė

Patvirtinta elektroniniu būdu

Blaževičiūtė Ieva. Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimas Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis. Magistro baigiamasis projektas / vadovė prof. dr. Vaida Pilinkienė; Kauno technologijos universitetas, Ekonomikos ir verslo fakultetas.

Studijų kryptis ir sritis (studijų krypčių grupė): Ekonomika, Socialiniai mokslai.

Reikšminiai žodžiai: ekonomikos skatinimo priemonės, fiskalinė politika, monetarinė politika, ekonomikos šokas, COVID-19, turizmo sektorius, turizmas.

Kaunas, 2023. 66 p.

Santrauka

Šiame darbe analizuojami moksliniai šaltiniai, siekiant apžvelgti ekonomikos šokų sampratą bei tipus, ekonominio atsparumo sąlygas, fiskalinę bei monetarinę politikas bei išanalizuoti ekonomikos skatinimo priemones Europos Sąjungoje ir Lietuvoje, įvardinti priemones skirtas turizmo sektoriui skatinti Lietuvoje ekonomikos šoko sąlygomis. Atlikta statistinė analizė, duomenų apibendrinimas, grafinė analizė bei ekonometrinis modeliavimas, siekiant išsiaiškinti kokį poveikį Lietuvos Respublikos vyriausybės pasitelktos ekonomikos skatinimo priemonės turėjo Lietuvos turizmo sektoriaus rodikliams. Atlikus mokslinių šaltinių analizę nustatyta, jog siekdamas sustabdyti COVID-19 pandemijos plitimą ir regiono ekonomikai sukurtą žalingą poveikį, vyriausybės ėmėsi drastiškų veiksmų, dažnu atveju nutraukusių daugelio ekonominių sektorių veiklą. Pasaulio šalių vyriausybės COVID-19 pandemijos akivaizdoje pasirinko dvi priešingas strategijas: suteikti prioritetą gyventojų gyvybėms apsaugoti, pristabdant ekonominę veiklą arba suteikti prioritetą ekonominės būklės apsaugojimui bei stengtis sumažinti neigiamą užkrato poveikį gyventojų sveikatai. Pastebėta, jog vienas iš labiausiai nuo pandemijos sukkelto šoko sektorių nukentėjusių buvo turizmo sektorius, tad kartu priimtos priemonės ekonomikai stabilizuoti. Grafinė statistinių duomenų analizė parodė žymų vietinių turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir organizatorių paslaugomis, skaičiaus augimą, taip pat, atspindi nežymius darbuotojų bei veiklą vykdančių įmonių skaičiaus pokyčius ir leido padaryti išvadą, jog Lietuvos Respublikos vyriausybės pasitelktos ekonomikos skatinimo priemonės turėjo teigiamos įtakos. Atlikus tyrimą nustatyta, jog tiesinių ryšių tarp ekonomikos skatinimo priemonių, suteiktų pasitelkiant valstybės įsteigtą finansų įstaigą INVEGA ir turizmo sektoriaus rodiklių pokyčių nėra, tačiau sudarius porinius netiesinius regresijos (PNR) modelius nustatyta, kad tarp paskolų turizmo paslaugų teikėjams ir beveik visų nagrinėtų turizmo sektoriaus rodiklių pokyčių egzistuoja reikšminis ryšys, o tai reiškia, jog minima priemonė turėjo reikšminės įtakos turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams. Atliktas tyrimas nurodo duomenis, kuriuos reikėtų kaupti, kokiais būdais analizuoti numatytus kintamuosius, siekiant išsiaiškinti, kaip pasirinktos ekonomikos skatinimo priemonės veikia tikslinį sektorių, į kurį yra nukreiptos. Darbe pateiktos rekomendacijos nurodo, kokius duomenis ir kokiais intervalais reikėtų rinkti, siekiant įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį bei gali būti naudingos ateities tyrimams, pasirenkant duomenų imtį, dažnį ir metodus analizei atlikti.

Blaževičiūtė Ieva. Assessing the Impact of Economic Stimulus Measures in the Lithuanian Tourism Sector in the Context of the Economic Shock. Master's Final Degree Project / supervisor prof. dr. Vaida Pilinkienė; School of Economics and Business, Kaunas University of Technology.

Study field and area (study field group): Economics, Social Science.

Keywords: economic stimulus measures, fiscal policy, monetary policy, economic shock, COVID-19, tourism sector, tourism.

Kaunas, 2023. 66 pages.

Summary

This paper analyses scientific sources in order to provide an overview of the concept and types of economic shocks, conditions of economic resilience, fiscal and monetary policies, and to analyse the measures to stimulate the economy in the European Union and in Lithuania. Also to identify the measures to stimulate the tourism sector in Lithuania in the context of economic shocks. Statistical analysis, data aggregation, graphical analysis and econometric modelling have been carried out in order to find out the impact of the economic stimulus measures used by the Government of the Republic of Lithuania on the indicators of the Lithuanian tourism sector. The analysis of scientific sources shows that in order to stop the spread of the COVID-19 pandemic and the damaging effects it had on the regional economy, governments took drastic measures, often disrupting many economic sectors. Governments around the world have adopted two contrasting strategies in the face of the COVID-19 pandemic: prioritise protecting the lives of the population by slowing down economic activity or prioritise protecting the economy and try to minimise the negative impact of the infection on the health of the population. It was noted that the tourism sector was one of the sectors most affected by the shock of the pandemic, and measures to stabilise the economy were adopted together. The graphical analysis of the statistical data showed a significant increase in the number of domestic tourists using the services of travel agencies and tour operators, as well as a slight change in the number of employees and the number of enterprises operating and led to the conclusion that the measures taken by the Government of the Republic of Lithuania to stimulate the economy have had a positive effect. The study found no linear relationship between the economic stimulus measures provided through INVEGA and changes in the tourism sector indicators, but pairwise non-linear regression (PNR) models showed that there was a significant relationship between the loans to tourism service providers and changes in almost all of the tourism sector indicators studied, which means that the measure had a significant impact on the changes in the indicators of tourism. The study identifies the data that should be collected and the ways in which the intended variables should be analysed in order to see how the chosen economic stimulus measures affect the target sector. The recommendations made in the paper indicate what data should be collected and at what intervals to assess the impact of economic stimulus measures and may be useful for future research in terms of the choice of data sample, frequency and methods of analysis.

Turinys

Lentelių sąrašas	6
Paveikslų sąrašas	7
Santrumpų ir terminų sąrašas	8
Įvadas.....	9
1. Ekonomikos skatinimo priemonių taikymo Lietuvos turizmo sektoriuje probleminiai aspektai COVID-19 pandemijos sukulto ekonomikos šoko sąlygomis	11
1.1. Ekonomikos skatinimo priemonės ir jų taikymo apžvalga COVID-19 pandemijos sąlygomis. 11	
1.2. Ekonomikos skatinimo priemonių taikymo sąlygos ir sunkumai Lietuvos turizmo sektoriuje COVID-19 pandemijos sąlygomis	14
2. Ekonomikos skatinimo priemonių taikymo bei ekonomikos stabilizavimo teoriniai sprendimai ekonomikos šoko sąlygomis	20
2.1. Ekonomikos šokai, jų samprata ir tipai	20
2.2. Ekonomikos skatinimo priemonės, jų tipai ir panaudojimas	24
2.3. Atsparumas ekonominiams šokams	26
2.4. Ekonominės politikos ir skatinimo priemonių poveikis ekonomikos šoko sąlygomis	29
2.4.1. Valstybės vaidmuo ekonominėje politikoje	29
2.4.2. Fiskalinės politikos priemonių taikymas ekonomikos šoko sąlygomis	30
2.4.3. Monetarinės politikos priemonių taikymas ekonomikos šoko sąlygomis.....	34
2.5. Ekonominės politikos ir skatinimo priemonių vertinimo modeliai.....	38
3. Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimo Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis tyrimo metodologija	41
4. Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis tyrimo rezultatai.....	44
4.1. Lietuvos turizmo sektoriaus rodiklių statistinė analizė	44
4.2. INVEGA skirstytos priemonės ekonomikos skatinimo priemonėms įgyvendinti	48
4.3. Priežastinio ryšio tarp ekonomikos skatinimo priemonių ir turizmo sektoriaus rodiklių Lietuvoje vertinimas	51
4.3.1. Pasiskirstymo pagal normalųjį skirstinį ir stacionarumo vertinimas.....	51
4.3.2. Koreliacinė analizė ir priežastingumo vertinimas	53
4.4. Tyrimo rezultatų apibendrinimas ir diskusija.....	59
Išvados ir rekomendacijos	61
Literatūros sąrašas	63
Informacijos šaltinių sąrašas	65
Priedai.....	67
1 priedas. Stacionarumo testo rezultatai (kintamųjų integruotumas)	67
2 priedas. Diferencijuotų kintamųjų koreliacinė matrica	68
3 priedas. Granger priežastingumo vertinimo testo rezultatai	69

Lentelių sąrašas

1 lentelė. Atsparumo ekonomikos šokams metodai	23
2 lentelė. Priemonės ir veiksmai, didinantys ekonominį atsparumą šokams.....	23
3 lentelė. Priemonės, nukreiptos į socialinio ir ekonominio COVID-19 pandemijos poveikio sušvelninimą.....	25
4 lentelė. Tyrimui atrinkti rodikliai	42
5 lentelė. Kintamųjų Jarque-Bera tikimybės	51
6 lentelė. Transformuotų kintamųjų Jarque-Bera tikimybės	52
7 lentelė. Stacionarumo testo rezultatai (kintamųjų integruotumas).....	52
8 lentelė. Diferencijuotų kintamųjų koreliacijos koeficientų reikšmės	53
9 lentelė. Kintamųjų INVEGA suteiktos pagalbos priemonės (tūkst. eurų) ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių priežastingumo vertinimo rezultatai	54
10 lentelė. Kintamųjų <i>Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)</i> ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių priežastingumo vertinimo rezultatai	55
11 lentelė. Kintamųjų <i>Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas (mln. eurų)</i> ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių priežastingumo vertinimo rezultatai	55
12 lentelė. Paskolų turizmo paslaugų teikėjams ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai	56
13 lentelė. Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijų ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai	57
14 lentelė. Paskolų labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginių COVID-19 paskolų I etapo ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai.....	58
15 lentelė. INVEGA suteiktų pagalbos priemonių ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai	58

Paveikslų sąrašas

1 pav. 2021-2027 ES išlaidos	12
2 pav. „Next generation EU“ priemonės biudžetas, mlrd. eurų	12
3 pav. Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo priemonės paskirstymas	13
4 pav. Ekonomikoje išskiriamas teigiamas ir neigiamas paklausos ir pasiūlos šokų poveikis	22
5 pav. Pagrindiniai ekonominės veiklos rodikliai	24
6 pav. Praktikoje sutinkamos fiskalinių taisyklių formos.....	31
7 pav. Monetarinės politikos tikslai.....	35
8 pav. Kontrafaktinio poveikio vertinimo logika	38
9 pav. Atvykusiųjų ir vietinių turistų išlaidos Lietuvoje 2010 – 2021 m.	44
10 pav. Turizmo sukuriama pridėtinė vertė (mln. eurų) ir dirbančiųjų skaičiaus (tūkst.) pokyčiai Lietuvoje 2010 – 2021 m.	45
11 pav. Turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis, skaičius 2010 – 2021 m.	45
12 pav. Turistų pasiskirstymas Lietuvoje 2020 metais.....	46
13 pav. „Atostogos medikams“ statistika	47
14 pav. Turizmo įmonių veikla.....	47
15 pav. INVEGA suteiktos pagalbos priemonės turizmo sektoriui Lietuvoje 2020 m. balandžio mėn. – 2022 m. liepos mėn. (tūkst. eurų)	48
16 pav. INVEGA suteiktos pagalbos priemonės turizmo sektoriui 2020 m. balandžio mėn. – 2022 m. liepos mėn. detalai (tūkst. eurų)	49
17 pav. Paskolos turizmo paslaugų teikėjams	50
18 pav. Turistų pasiskirstymas Lietuvoje 2021 ir 2022 metais	50

Santrumpų ir terminų sąrašas

Terminai:

A posteriori – iš paskesnio; remiantis patyrimu. Aposteriorinis teiginys pateikiamas kaip patyrimu pagrįsta išvada.

De minimis pagalba - nedidelės vertės valstybės parama, kuriai netaikomas reikalavimas suderinti pagalbą su Europos Komisija, kaip tai yra numatyta Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 108 straipsnio 3 dalyje. Europos Komisijos įsitikinimu, pagalba, atitinkanti De minimis reglamentų reikalavimus, daro nežymų poveikį prekybai ir konkurencijai tarp Europos Sąjungos valstybių narių, todėl Komisijos pritarimo teikti tokiai paramai nereikia.

Ex ante – prieš veiksmą.

Ex post – po veiksmo.

Įvadas

Laikui bėgant pasaulio šalių ekonomikos tampa vis labiau susijusios tarpusavyje, todėl bet kokia suirutė, vidiniai šalies nesutarimai, tiekimo grandinių sutrikimai ar naujai atsiradusi liga, gali atnešti sumaištį į kiekvienos šalies ekonomiką. Šie reiškiniai gali sukelti ekonomikos šokus šalyje, kurioje įvyksta, o atsižvelgiant į tai, kokie glaudūs tampa pasaulio šalių ekonominiai ryšiai, turi galimybę sukrėsti ar įnešti sumaištį į viso pasaulio ekonomiką. Tai, kaip stipriai tarpusavyje yra susijusios pasaulio ekonomikos, suprasti padėjo ir dar visai neseniai per pasaulį nuvilnijusi COVID-19 pandemija. Prasidėjusi, atrodo, visai tolimoje šalyje, ji sugebėjo paralyžiuoti ar kitaip paveikti kiekvieno pasaulio gyventojų gyvenimą, bei atnešti sumaištį į šalių ekonomiką.

COVID-19 pandemija sukėlė ekonomikos šokus visame pasaulyje nutraukdama tiekimo grandines, pakeisdama nusistovėjusius darbo organizavimo metodus bei privertė pasaulio valstybių vyriausybių narius sparčiai priimti jiems neįprastus sprendimus, kadangi tai buvo analogų neturėjęs įvykis. Pandemijos akivaizdoje, siekdamas apsaugoti valstybės gyventojų sveikatą ir gyvybes, vyriausybės ėmėsi kraštutinių priemonių – skelbė karantinus, to pasekoje ne vienam ekonominiam sektoriui teko nutraukti ar bent jau laikinai sustabdyti savo veiklą. Šios priemonės turėjo įtakos bendrai ekonomikos būklei, tad greta gyventojų sveikatos apsaugos tikslų, turėjo būti priimti sprendimai ir ekonomikos gelbėjimui.

Tuo tikslu, valstybių vyriausybių ir ekonominių sąjungų asmenys, atsakingi už politikos formavimą, priėmė ekonomikos skatinimo planus, kuriais buvo siekiama gelbėti labiausiai nuo pandemijos nukentėjusius ekonomikos sektorius. Sunku išskirti vieną sektorių, kuris būtų labiausiai paveiktas susiklosčiusios situacijos, kadangi visi buvo vienai ar kitaip jos paliesti, tačiau labiausiai nukentėjo kontaktines ir ne pirmo būtinumo paslaugas teikiantys juridiniai bei fiziniai asmenys. Vieni iš jų galėjo ieškoti sprendimo skaitmeninėje erdvėje, kiti turėjo susitaikyti su laikinu užsidarymu. Į verslo stabdymo sprendimą turėjusių priimti ekonomikos sektorių sąrašą tikrai galima įtraukti turizmo paslaugų teikėjus. Atsižvelgiant į tai, daugelis vyriausybių šiuos sektorius įtraukė į ekonomikos skatinimo veiksmų programas ir pagal įvairias priemones teikė jiems vienokią ar kitokią paramą bei pagalbą.

Mokslinė problema: Ekonomikos skatinimo priemonių poveikis ekonomikos šoko sąlygomis.

Tyrimo projekto (darbo) tikslas: įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti ekonomikos skatinimo priemones Europos Sąjungoje ir Lietuvoje, įvardinti priemones skirtas turizmo sektoriui skatinti Lietuvoje ekonomikos šoko sąlygomis;
2. Ištirti ekonomikos skatinimo priemonių taikymo bei ekonomikos stabilizavimo ekonomikos šoko sąlygomis teorinius aspektus.
3. Sudaryti ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimo Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis tyrimo metodologiją.
4. Atlikti ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimo tyrimą Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis.

Tyrimo metodai. Mokslinių šaltinių analizė, statistinė analizė ir duomenų apibendrinimas, grafinė analizė bei ekonometrinis modeliavimas.

1. Ekonomikos skatinimo priemonių taikymo Lietuvos turizmo sektoriuje probleminiai aspektai COVID-19 pandemijos sukkelto ekonomikos šoko sąlygomis

1.1. Ekonomikos skatinimo priemonės ir jų taikymo apžvalga COVID-19 pandemijos sąlygomis

Pasaulyje plintančios epidemijos bei pandemijos turi nenuginčijamą poveikį ekonomikai. Apie COVID-19 2020 metų sausio mėnesį sužinojo visas pasaulis. Kinijos valdžios institucijos greitai reagavo į spartų viruso plitimą ir didėjančią patvirtintų atvejų skaičių. 2020 m. sausio 23 d. buvo uždarytas visas Vuchano miestas – tai šokiravo visą pasaulį ir galiausiai pasirodė esanti labai sėkminga Kinijos vyriausybės politinė intervencija. Po savaitės Pasaulio sveikatos organizacija (PSO) epidemiją Kinijoje pripažino pasaulinio masto ekstremalia visuomenės sveikatai situacija. 2020 m. kovo 11 d. PSO oficialiai paskelbė koronaviruso COVID-19 protrūkį pandemija (Zhang ir kt. 2020).

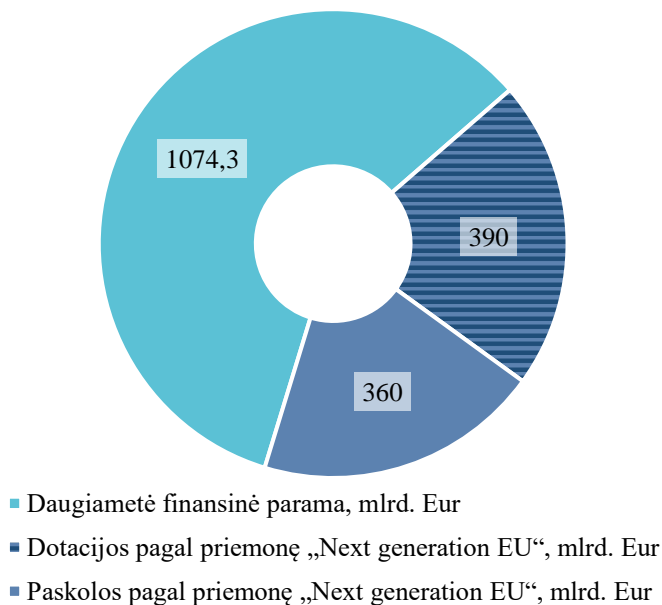
Yu ir kt. (2022) pastebi, kad ši pandemija sutrikdė socialinę ir ekonominę veiklą visame pasaulyje ir dėl izoliacijos bei kitų apribojimų stipriai pakeitė kasdienybę. Siekdamas sustabdyti COVID-19 plitimą ir jo žalingą poveikį regiono ekonomikai, vyriausybės ėmėsi įvairių veiksmų. Tarp šių priemonių – draudimai susirinkti viešose vietose, darbo vietų ir mokyklų uždarymas, visuomenės sveikatos iniciatyvos ir ekonominės priemonės ekonomikai stabilizuoti.

Choi (2020) teigimu pandemijos poveikis yra didesnis nei 2007-2008 metų finansų krizės. Nenuostabu, kad pasaulio valstybių vyriausybės skubiai ėmėsi gelbėti ekonomikos. Kalbant apie ekonomines priemones ekonomikai stabilizuoti, būtų naudinga apžvelgti Europos Sąjungos pasitelktas ekonomikos skatinimo priemones, kadangi, dėl narystės šioje Sąjungoje, tai galėjo turėti įtakos Lietuvos pasirinktoms ekonomikos skatinimo priemonėms.

Europos vadovų ir Europos Sąjungos tarybos pateiktais ir viešai prieinamais duomenimis, Europos Sąjunga pradėjo reaguoti į situaciją vos prasidėjus pandemijai. Siekdama kuo lanksčiau įgyvendinti biudžeto ir valstybės pagalbos reglamentus, ji ėmėsi skubių priemonių ES biudžetui mobilizuoti. Balandžio 9 d. Euro grupė pasiūlė 540 mlrd. eurų vertės skubios pagalbos priemonių paketą, skirtą užimtumui ir darbuotojams, įmonėms ir valstybėms narėms. Kadangi buvo akivaizdu, kad ekonomikai atgaivinti reikės sutelktų ES lygmens pastangų, ES vadovai priėmė sprendimą įsteigti Ekonomikos gaivinimo fondą. 2020 m. gegužės 27 d. Europos Komisija pristatė savo idėją dėl Europos ekonomikos atkūrimo plano.

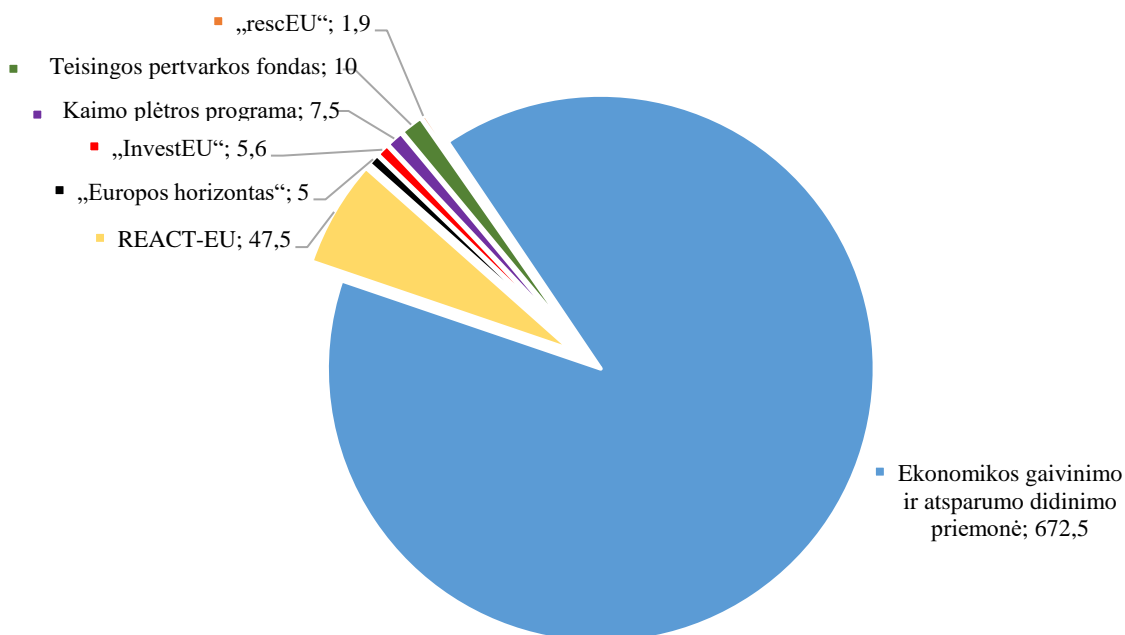
2020 m. liepos 21 d. ES vadovai visiškai susitarė dėl priemonių paketo, kurio bendra vertė – 1 824,3 mlrd. eurų. (2018 m. kainomis). Jį sudaro didžiulės 750 mlrd. eurų vertės ekonomikos gaivinimo priemonės pagal „Next generation EU“ programą, taip pat 1 074,3 mlrd. eurų skirta ilgalaikiam biudžetui, kitaip dar vadinamam daugiamete finansine programa, 2021-2027 m. (žr. 1 pav.). Daugiametė finansinė programa yra pagrindinė priemonė įgyvendinant ekonomikos gaivinimo planą, kuriuo siekiama sumažinti COVID-19 epidemijos socialinį ir ekonominį poveikį, tai papildoma „Next generation EU“ priemonė. Ji taip pat padės vykdyti ES pertvarką, skatindama svarbiausias politikos kryptis, visų pirma tas, kuriomis siekiama sukurti atsparesnę, ekologiškesnę ir skaitmeninę Europą.

Žemiau grafiškai pateikiamas minimas lėšų pasiskirstymas.

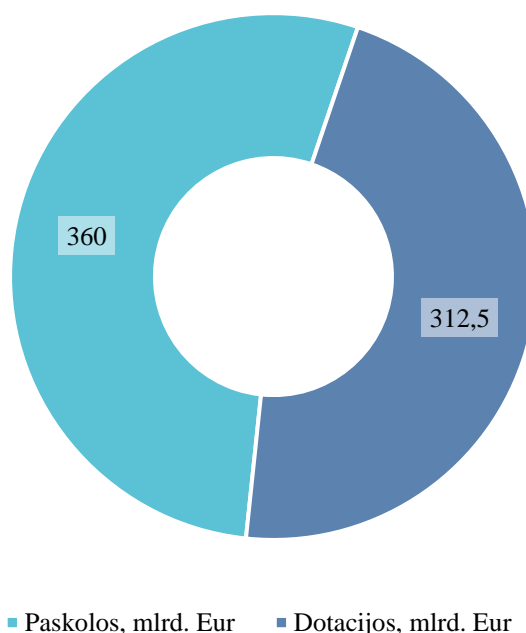
1 pav. 2021-2027 ES išlaidos (šaltinis: Europos Vadovų Taryba. Europos Sąjungos taryba)

Pažvelgus diagramą, galima matyti 2021-2027 metų laikotarpiui planuojamą Europos Sąjungos išlaidų paskirstymą. Galima pastebėti, jog „Next generation EU“, kurios biudžetas iš viso sudaro 750 mlrd. eurų yra didelė ir svarbi Europos Sąjungos ekonomikos gaivinimo plano dalis. Lėšos skiriamos šiai priemonei sudaro apie 41 procentą viso numatyto biudžeto. Jos išskirstomos septynioms programoms.

2 pav. „Next generation EU“ priemonės biudžetas, mlrd. eurų (šaltinis: Europos Vadovų Taryba. Europos Sąjungos taryba)

Labiausiai į ekonomikos skatinimą nukreipta „Next generation EU“ programos priemonė – Europos gaivinimo ir atsparumo didinimo priemonė. Jos lėšų pobūdis ir paskirstymas pateikiamas žemiau esančiame paveiksle.

3 pav. Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo priemonės paskirstymas
(šaltinis: Europos Vadovų Taryba. Europos Sąjungos taryba)

Kita Europos Sąjungos pasitelkta priemonė kovai su COVID-19 padariniais darbo rinkoje – laikina parama darbuotojams pagal priemonę SURE. Tai laikina programa, pagal kurią valstybės narės palankiomis sąlygomis galėjo gauti iki 100 mlrd. eurų paskolų, skirta padėti darbuotojams išsaugoti darbo vietas krizės metu. Pagal šią priemonę valstybės narės galėjo prašyti ES finansinės paramos, kad nuo 2020 m. vasario 1 d. galėtų sumokėti už staiga ir gerokai padidėjusias nacionalines viešąsias išlaidas, kurių reikia krizei įveikti dėl nacionalinių sutrumpinto darbo laiko susitarimų ir panašių politikos pasikeitimų, įskaitant savarankiškai dirbančių asmenų politiką, arba konkrečios su sveikata susijusios politikos, ypač darbo vietoje. SURE paskolos buvo finansuojamos ir iš ES biudžeto, ir iš valstybių narių pasiūlytų garantijų, atsižvelgiant į jų atitinkamą ES bendrųjų nacionalinių pajamų procentinę dalį. Iš viso buvo planuojama suteikti garantijų už 25 mlrd. eurų. Pagal šią priemonę Lietuvai buvo skirta 1,1 mlrd. eurų.

Europos Sąjungos tarybos pateikiamais duomenimis bendras ES pajėgumas padėti atsigauti – 2364,3 mlrd. eurų, įskaitant 540 mlrd. eurų, kuriuos jau buvo įsipareigota skirti neatidėliotoms apsaugos priemonėms darbuotojams, įmonėms ir valstybėms narėms (2018 m. kainomis). Tai taip pat apima programą SURE, ES biudžeto pakeitimus neatidėliotiniems klausimams spręsti, ES lėšų perskirstymą siekiant padėti valstybėms narėms, kurioms labiausiai reikia pagalbos, bei paramą labiausiai paveiktiems sektoriams.

COVID-19 pandemijos sukeltas šokas ir atsakas į jį yra ganėtinai netikėtas, tad nenuostabu, kad yra plačiai nagrinėjamas įvairių sričių specialistų. Labai plačiai nagrinėjama ekonominė šios pandemijos sukulto šoko pusė. Sapir (2020) teigia, kad įvairios pasaulio šalys į COVID-19 pandemijos sukeltą ekonominį šoką pažvelgė skirtingai ir ėmėsi įvairių ekonomikos skatinimo priemonių situacijai gelbėti. Skatinimo priemonės autorė išskiria į dvi kategorijas – paramą biudžetui ir paramą

likvidumui. Ji atkreipia dėmesį, kad šis sukrėtimas atskleidė itin skirtingą pasaulio vyriausybių požiūrį į ekonomikos gaivinimą, o taip pat, kaip skirtingai vyriausybės ėmėsi jos gelbėti.

Wang'as ir kiti (2022) tyrinėjo vyriausybių pasirinktus skirtingus metodus suvaldyti COVID-19 sukeltiems šokams. Jie priėjo išvadą, jog šalys pasirinko dvi ganėtinai skirtingas strategijas: gelbėti gyvybes, nutraukiant nebūtinąs ekonomines veiklas, arba gelbėti ekonomiką, bandant sumažinti neigiamą užkrato poveikį sveikatai. Autoriai pastebėjo, kad pirmosios strategijos šalininkai vadovaujasi nuostata, jog ekonominės išlaidos, susijusios su griežtomis apribojimo priemonėmis ir greitesniu viruso išnaikinimu, yra mažesnės, kai tuo tarpu antrojo požiūrio šalininkai pasirinkę švelninimo strategiją, remiasi idėja, kad viruso neįmanoma išnaikinti, tačiau pasitelkiant farmacinę intervenciją, galima išlaikyti tam tikrą atvirumą ir judėjimo laisvę. Šia strategija besivadovaujančios šalys tiki, jog nauda apima geresnį visuomenės ir fiskalinį tvarumą. Autoriai pabrėžia, kad abiejų strategijų privalumų ir trūkumų analizė pastaraisiais mėnesiais paskatino ieškoti alternatyvių politikos priemonių, kurios galėtų išgelbėti gyvybes, nesukeldamos neproporcingų ekonominių nuostolių.

Nagrinėjant COVID-19 pandemijos poveikį turizmo sektoriui, taip pat galima rasti ne vieną šį poveikį analizuojantį tyrimą. Kumudumali (2020) apžvelgiant COVID-19 pandemijos poveikį turizmo sektoriui pasaulyje pastebi, kad tai buvo milžiniškas smūgis neatsižvelgiant į tai kokio išsivystymo lygio šalis tirama. Straipsnyje pastebima, jog Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacija turizmo sektoriaus praradimus įvertino 1,1 mlrd. dolerių (pajamos iš atvykstančių turistų), taip pat tuo metu pranašavo 100-120 milijonų darbo vietų praradimą. Tai įspūdingi skaičiai, todėl nenuostabu, kad viso pasaulio vyriausybės ėmėsi vienokių ar kitokių priemonių ekonomikai skatinti. Tokie dideli praradimai, ypač šalims, kurios yra itin priklausomos nuo turizmo, galėjo reikšti ekonominę krizę, o krizė prasidėjusi viename pasaulio regione, atsižvelgus į globalizacijos lygį, gali kelti grėsmę viso pasaulio ekonominei situacijai. Tačiau kaip pastebi Yeh (2020) turizmo sektorius dažniausiai ypatingai stipriai pažeidžiamas įvairių grėsmių, įskaitant neramumus regione, pandemijas, stichines nelaimes ar bet kokias kitas negandas.

Gounder ir Cox (2021) pastebi, kad nuo turistų labiau priklausomos šalys patyrė didesnių ekonominių sukrėtimų, tačiau neigiamą poveikį sumažino piniginių perlaidos ir gamtos išteklių, taip pat, žvelgiant į ekonominių sukrėtimų skirtumus tarp šalių, svarbu įvertinti administravimo pobūdžio skirtumus. Autorės teigia, kad COVID-19 pandemija paveikė pasaulio šalis dar nematytais būdais ir sukėlė didžiausią ekonominį nuosmukį nuo Antrojo pasaulinio karo. Autorės pastebi, kad siekis sustabdyti viruso plitimą visame pasaulyje įvedant kelionių apribojimus, kurie visiškai sustabdė keliones į užsienį, turizmo pramonė išskirta pagrindine sudedamąja ekonominio šoko dalimi. Taip pat autorės pastebi, kad ši pandemija išryškino turizmo sektoriaus svarbą, siekiant pasaulio šalių ekonomikos augimo. Savo tyrime autorės nustatė, kad tarp šalies priklausomybės nuo turizmo ir ekonomikos šoko teigiamos koreliacijos visais atvejais rasti nepavyko, o tam įtakos gali turėti kitos ekonominio pažeidžiamumo priežastys.

1.2. Ekonomikos skatinimo priemonių taikymo sąlygos ir sunkumai Lietuvos turizmo sektoriuje COVID-19 pandemijos sąlygomis

Katinaitė ir Žilinskij (2021) pastebi, kad COVID-19 pandemijos sukelta pasaulinė ekonominė krizė ne tik privertė imtis ekonomikos stabilizavimo priemonių, bet ir atliko svarbų vaidmenį stabdant pandemijos plitimą bei priklausė nuo kiekvieno žmogaus individualių veiksnių ir sąmoningumo.

Dėl COVID-19 krizės pasikeitė tradicinės užimtumo formos: darbą biure pakeitė nuotolinis darbas, buvo nustatytos specialios darbo, gyvenimo, poilsio, kelionių, ūkininkavimo ir kitų žmoniškųjų darbų sąlygos, taip pat pasikeitė prekių gamyba ir prekyba. Su COVID-19 epidemijos valdymu susiję rodikliai, be įprastinių „ekonominės sveikatos“ rodiklių (pasveikusių ir susirgusių asmenų skaičius, mirtingumas, skiepijimo apimtys, paskiepytų asmenų skaičius, žmonių skaičius ir t. t.), vyriausybėms tapo labai svarbūs. 2020 m. kovo 15 d. dėl labai pablogėjusios epidemiologinės būklės Lietuvoje buvo įvestas karantinas, kuris sumažino namų ūkių ir valdžios sektoriaus vartojimo išlaidas.

Siekdama ištaisyti pandemijos sukeltą žalą Lietuvos vyriausybė ėmėsi ekonomikos skatinimo priemonių. Pagal Eurofound pateikiamus duomenis, šias priemones galima išskirti į aštuonias kategorijas:

- Priemonės, skirtos užtikrinti veiklos tęstinumą ir paramą pagrindinėms paslaugoms:
 - Darbo užmokesčio padidinimas sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojams – 130 mln. eurų .
 - Valstybės kompensuojamos turizmo paslaugos medicinos darbuotojams „Atostogų medikams“ – 10 mln. eurų (vienam asmeniui ne daugiau nei 200 eurų).
 - Priedai socialinių paslaugų įstaigų darbuotojams – 4 mln. eurų.
- Parama įmonių išlikimui:
 - Mokesčių atidėjimas įmonėms ir savarankiškai dirbantiems asmenims – apie 392 mln. eurų (iš kurių 245 mln. eurų sudaro PVM).
 - ESF priemonė „Kūrybiniai čekiai COVID-19“ – iš viso buvo gautos 895 paraiškos, kuriose prašoma 49,3 mln. eurų. Tačiau priemonei įgyvendinti skirta tik apie 7 mln. eurų ES struktūrinių fondų lėšų. Iš viso paramą gavo 126 verslo projektai, 492 projektai buvo įtraukti į rezervinį sąrašą, kuriam bus ieškoma papildomo finansavimo.
 - Nuomos išlaidų kompensavimas savarankiškai dirbantiems asmenims – apie 14 mln. eurų.
 - Lengvatinis PVM tarifas maitinimo ir kultūros sektoriams – laikinas lengvatinis 9 proc. PVM tarifas maitinimo ir kultūros sektoriams, kuris galiojo iki 2022 m. gruodžio 31 d.
 - Subsidijos labiausiai nukentėjusioms įmonėms – buvo skirta 120 mln. eurų iš kurių pagal pateiktas paraiškas numatyta skirti 40 mln. eurų.
 - Tiesioginės COVID-19 paskolos verslo įmonėms - iš viso pateikta 1 621 paraiška bendrai 35 mln. eurų sumai.
 - Turgavietės mokesčio kompensacija – 2 mln. eurų.
 - Dalinis nuomos mokesčio kompensavimas labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusioms įmonėms – 23,51 mln. eurų.
 - Paskolos apgyvendinimo bei viešojo maitinimo paslaugų teikėjams – 30 mln. eurų.
 - Paskolos turizmo paslaugų teikėjams – iš viso šiai priemonei, skirtai turizmo paslaugų, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų teikėjams, skirta 30 mln. eurų – panaudota 23 mln. eurų lėšų.
 - Subsidijos mikroįmonėms – 100 mln. eurų.
 - Turizmo kuponai – asmenų, kurie sutiko priimti turistinius čekius po to, kai jų kelionės buvo atšauktos, skaičius nežinomas. Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos statistikos duomenimis 2021 m. trečiąjį ketvirtį buvo nepanaudota 9 tūkst. turistinių kuponų, kurių vertė - 2,9 mln. eurų.

- Lengvatinės paskolos likvidumui palaikyti labiausiai paveiktiems sektoriams – 200 mln. eurų.
- Laikinas kredito įsipareigojimų moratoriumas juridiniams ir fiziniams asmenims – bendra atidėtųjų įsipareigojimų suma siekė 1,3 mlrd. eurų. Didžiąją dalį atidėtųjų kreditų sudarė juridiniai asmenys (daugiau kaip 1 mlrd. eurų), o likusią dalį – būsto ir kitos fiziniams asmenims suteiktos paskolos bei lizingo sutartys.
- Pagalbos verslui fondas – 28 įmonės gavo fondo paramą, iš viso 157 mln. eurų paskolų arba investicijų į obligacijas forma. Daugiausia paramos gavo apgyvendinimo ir gamybos įmonės.
- Darbo vietų apsauga ir išlaikymas:
 - Subsidijos darbo užmokesčiui įmonėms, deklaruojančioms prastovas karantino metu – 321,6 mln. eurų
 - Subsidijos vyresnio amžiaus asmenims, įmonėse paskelbusiose prastovas – tiksli panaudota suma nežinoma.
 - Vienkartinė subsidija savarankiškai dirbantiems asmenims – suma, skirta asmeniui, negalėjo viršyti 10,9 tūkst. eurų. Iš viso išmokėta 12 mln. eurų.
- Verslo veiklos perorientavimas:
 - Subsidijos savarankiškai dirbantiems asmenims veiklos keitimui – vienam asmeniui skirta 257 eurų išmoka. Iš viso išmokėta 5,1 mln. eurų.
- Darbuotojų apsauga, darbo vietos pritaikymas:
 - COVID-19 tyrimų kompensavimas smulkaus ir vidutinio verslo įmonėms – kompensacija apėmė: 12 eurų už greitąjį serologinį antikūnų tyrimą, 12 eurų už greitąjį SARS-CoV-2 antigeno tyrimą. – 30 mln. eurų.
 - Palankesnė motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros išmokų skaičiavimo tvarka prastovose esantiems/buvusiems darbuotojams – 8 mln. eurų.
- Pajamų apsauga, neapsiribojant trumpalaikiu darbu:
 - Kompensacija saviizoliacijoje esantiems darbuotojams – pirmąsias dvi dienas darbo užmokesčių gavėjui mokėjo darbdavys, o nuo trečiosios dienos darbo užmokesčių mokėjo Valstybinio socialinio draudimo fondas. Mažiausias ligos pašalpos dydis buvo 152,05 euro per mėnesį, didžiausias – 1621,38 euro per mėnesį. Tiksli panaudota suma nežinoma.
 - Kompensacijos medicinos ir kitiems darbuotojams, užsikrėtusiems COVID-19 virusu darbo metu – apie 14,4 tūkst. asmenų galėtų pretenduoti į išmoką, tiksli panaudota lėšų suma nežinoma.
 - Kompensacijos savarankiškai dirbantiems asmenims – 112,2 mln. eurų pirmo karantino metu, 131,4 mln. eurų antro karantino metu.
 - Laikinoji darbo paieškos išmoka – bendra pirmojo ir antrojo karantino metu išmokėta suma – 245,6 mln. eurų.
 - Vienkartinė išmoka vaikams – 72 mln. eurų.
 - Neapmokestinamojo pajamų dydžio padidinimas – 84 mln. eurų.
 - Išmokos individualią žemės ūkio veiklą vykdančioms asmenims – 19,2 mln. eurų.
- Socialinių sunkumų prevencijos priemonės:
 - Vienkartinė išmoka pensininkams ir neįgaliesiems – 182 mln. eurų.
- Ekonomikos, darbo rinkos ir socialinio atsigavimo skatinimas:

- Profesinis mokymas darbuotojams, kurių funkcija tapo perteklinė dėl karantino – tiksliai panaudota suma nežinoma.
- Darbo užmokesčio subsidijos įmonėms pasibaigus karantinui – iš viso 561,4 mln. eurų.

Remiantis Lietuvos turizmo asociacijos pateikiamais duomenimis, Lietuvoje turizmo sektoriuje dirba beveik 50 tūkst. žmonių, o pats sektorius sukuria 2,2 proc. šalies BVP. Žvelgiant tik į šiuos skaičius galima manyti, kad šis sektorius nėra toks svarbus bendrame šalies ekonomikos fone, tačiau atsižvelgiant į tai, kokią didelę įtaką jam turėjo COVID-19 pandemija, jo rodiklių ignoruoti nereikėtų. Reikėtų nepamiršti, kad tai sektorius, kuris buvo bene pirmiausiai ir stipriausiai paveiktas pandemijos valdymo priemonių, kadangi siekiant suvaldyti pandemiją kelionės ir apgyvendinimo paslaugos buvo uždraustos.

Atsižvelgdama į tai, kaip stipriai buvo paveiktas turizmo sektorius, Ekonomikos ir inovacijų ministerija priėmė sprendimą šias, COVID-19 epidemijos sukeltas pasekmes turizmo sektoriuje, sumažinti sukuriant ir įgyvendinant rinkodaros ir kitas priemones (įskaitant šių priemonių administravimą) iš viso šiam tikslui skyrė 17 726 000 eurų iš kurių buvo panaudota 17 326 000 eurų, t. y. 97,74% visų skirtų lėšų.

Priėmus sprendimus dėl karantino įvedimo Vyriausybė taip pat numatė tikslą skatinti ekonomiką, tad viena iš sričių, kuri buvo įtraukta į skatintinas sritis buvo turizmo paslaugos. Viena iš priimtų priemonių „Turizmo inovacijos“ įrankis. Pagal šią priemonę iš pradžių buvo numatyta paskirstyti 2 mln. eurų, tačiau, sulaukus didelio susidomėjimo, krepšelis buvo papildytas dar 4 mln. eurų ir siekė 6 mln. eurų. Pagal viešai Ekonomikos ir inovacijų ministerijos internetiniame puslapyje prieinamą informaciją, net 260 įmonių, pateikusių paraišką ir atitikusių keliamus reikalavimus, sulaukė finansinės pagalbos. Būtina paminėti, kad ši priemonė yra apibūdinama kaip *de minimis* pagalba. Pagal iniciatyvą „Turizmo inovacijos“ įmonės galėjo gauti iki 38,5 tūkst. eurų, o turizmo pramonės organizacijos - iki 66 tūkst. eurų vienam projektui. Didžiausia suma, kurią galima panaudoti turizmo paslaugoms kurti ir tobulinti, buvo 20 tūkst. eurų, 10 tūkst. eurų galėjo būti skiriama tokių paslaugų rinkodarai, o 5-30 tūkst. eurų – turizmo sektoriaus darbuotojų mokymams. Iš viso įmonėms priemonės teikimo laikotarpiu buvo paskirstyta 6,945 mln. eurų.

Kita Lietuvos vyriausybės pasitelkta priemonė turizmo sektoriaus gelbėjimui vadinosi „Paskolos turizmo paslaugų teikėjams“, kurios tikslas buvo teikiant finansavimą paskolų forma kelionių organizatoriams jų mokėjimams turistams už keliones, kurios neįvyko dėl COVID-19 protrūkio, taip pat apgyvendinimo paslaugų teikėjų būtinosioms išlaidoms klasifikuotame apgyvendinimo sektoriuje ir maitinimo paslaugų sektoriaus įmonių būtinosioms išlaidoms finansuoti ir taip sumažinti COVID-19 pandemijos poveikį turizmo sektoriui. Iš viso šiai priemonei buvo numatyta iki 30 mln. eurų, iš kurių 15 mln. eurų buvo skirti kelionių organizatorių atsiskaitymams su turistais, kurių kelionės neįvyko dėl pandemijos, kiti 15 mln. eurų buvo skirti palengvinti finansinę naštą apgyvendinimo bei viešojo maitinimo paslaugas teikiantiems verslo subjektams. Iš viso panaudota 23 mln. eurų lėšų.

Nacionalinė turizmo skatinimo agentūra „Keliauk Lietuvoje“ įgyvendino 2 mln. eurų vertės turizmo rinkodaros priemonių paketą. Šiomis iniciatyvomis siekta skatinti vidaus turizmą, palaikyti skrydžius ir kitą esamą infrastruktūrą bei didinti užsienio lankytojų skaičių. Ministerija taip pat rengė dvišales diskusijas su kitomis valstybėmis dėl žaliųjų turizmo juostų atidarymo, taip siekdama paspartinti sienų atidarymo procesą bei paskatinti lankytojų iš užsienio šalių srautą. Siekdama turizmą Lietuvoje

padaryti dar patrauklesniu, nacionalinė turizmo skatinimo agentūra taip pat siūlėsi apmokėti kas trečią nakvynę šalies nakvynės paslaugas teikiančiose įstaigose.

2022 metais Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija paskelbė, jog Lietuvos turizmo sektoriui, nukentėjusiam nuo COVID-19 pandemijos, pagal dvi verslui skirtas pagalbos priemones, paskirstys 4 mln. eurų paramos. Toks sprendimas buvo priimtas atsižvelgiant į tai, jog būtent turizmo sektorius patyrė bene didžiausius nuostolius iš visų ekonomikos sektorių šalyje. Paramos priemonėmis pasinaudoti gali tik įmonės ir organizacijos nukentėjusios nuo COVID-19 pandemijos. Pagal pirmąją pagalbos priemonę „Dalinis pastoviųjų išlaidų kompensavimas klasifikuojamų apgyvendinimo paslaugų teikėjams“ valstybės kompensaciją galima gauti pagal vieną iš dviejų modelių. Pirmuoju atveju, paraiškos teikėjui pateikus paraišką, galėjo būti kompensuojama iki 50 proc. gamtinių dujų, šilumos ir elektros energijos sąskaitų nurodytiems apgyvendinimo paslaugų teikėjams, kurių pajamos 2019-2021 m. laikotarpiu sumažėjo bent 40 proc. Antruoju atveju, vėliau įsteigtiems apgyvendinimo paslaugų teikėjams, kurie 2021 m. patyrė bent 1 euro nuostolį, buvo galima teikti paraišką dėl vienkartinės iki 100 eurų už kambarį kompensacijos. Minimoms kompensacijoms ir išmokoms buvo skirta 3,6 mln. eurų.

Kita ministerijos patvirtinta pagalbos priemonė – parama pagal „Subsidijos atvykstamojo turizmo kelionių organizatoriams“ priemonę. Šią subsidiją iki 3 eurų už vieną iš užsienio atvykusį turistą galėjo gauti kelionių organizatoriai, kurie 2021 metais prarado 30 proc. savo apyvartos, palyginus su ankstesniais laikotarpiais. Minimoms subsidijoms teikti buvo numatyta 400 tūkst. eurų.

Visoms anksčiau aptartoms pagalbos priemonėms įgyvendinti buvo pasitelktos trys institucijos: „Turizmo inovacijos“ įrankį įgyvendino Mokslo, inovacijų ir technologijų agentūra. „Paskolos turizmo paslaugų teikėjams“, „Dalinis pastoviųjų išlaidų kompensavimas klasifikuojamų apgyvendinimo paslaugų teikėjams“ ir „Subsidijos atvykstamojo turizmo kelionių organizatoriams“ paramos priemonių įgyvendinimas buvo patikėtas UAB „Investicijų ir verslo garantijos“, valstybės įsteigta finansų įstaiga, kuri geriau atpažįstama INVEGA vardu. Anksčiau minėtą 2 mln. eurų vertės turizmo rinkodaros priemonių paketą įgyvendino Nacionalinė turizmo skatinimo agentūra „Keliauk Lietuvoje“.

Keleiviams, kurie dėl karantino priemonių taikymo negalėjo vykti į jau apmokėtas keliones, taip pat buvo numatyta išduoti specialius talonus, kurie leistų vykti į kelionę vėliau. Taip buvo siekiama išsaugoti darbo vietas ir užkirsti kelią su turizmu susijusių įmonių bankrotams ir nemokumui. Kuponas galėjo būti taikomas visai arba daliai kelionės, į kurią išvykstama per 12 mėnesių nuo apribojimų panaikinimo, kainos. Sąlygos, reglamentuojančios vėlesnę kelionę kuponu, buvo tokios pačios, kaip ir tos, kuriomis užtikrinama kelionių organizatoriaus atsakomybė, jei lankytojas už vėlesnę kelionę būtų sumokėjęs iš savo kišenės. Kelionių organizatorius privalėjo per 14 dienų nuo kupono galiojimo pabaigos atstatyti turistui sumokėtą sumą, jei keliautojas nepanaudojo kupono per 12 mėnesių. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerijos duomenimis, asmenų, kurie nuo 2020 m. balandžio 24 d. sutiko priimti turistinius čekius po to, kai jų kelionės buvo atšauktos, skaičius nežinomas. Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba rinko informaciją tik apie nepanaudotus kelionės kuponus. Šios institucijos statistika rodo, kad 2021 m. trečiąjį ketvirtį buvo nepanaudota 9 tūkst. turistinių kuponų, kurių vertė – 2,9 mln. eurų.

Atsižvelgiant į apžvelgtą literatūrą ir informacinius šaltinius galima pastebėti, kad Lietuvos vyriausybė ekonomikos skatinimui pandemijos laikotarpiu pasitelkė gausybę priemonių ir subsidijų.

Nemaža dalis priemonių buvo nukreiptos į turizmo sektoriaus veiklą ir praradimų kompensavimą. Įvertinant tai, kokį poveikį COVID-19 pandemija turėjo turizmo sektoriui ir tai, kokios priemonės buvo pasitelktos jo gaivinimui, tikslinga iširti, kokį poveikį ekonomikos skatinimo priemonės turėjo turizmo sektoriaus veiklai.

2. Ekonomikos skatinimo priemonių taikymo bei ekonomikos stabilizavimo teoriniai sprendimai ekonomikos šoko sąlygomis

2.1. Ekonomikos šokai, jų samprata ir tipai

Ekonomikos šoko sąvoką skirtingi autoriai aiškina ne vienodai. Taip gali būti dėl to, kad ekonomikos šokai gali būti skirtingo masto, paveikti skirtingas sritis, taip pat, skiriasi jų laikas ir aplinkos veiksniai. Pesotskiy'is (2021) teigia, jog šokai visų pirma nagrinėjami makroekonomikos sistemoje, kur jie suprantami kaip ne kainų veiksniai, keičiantys pasiūlos ir paklausos kreives, po kurių rinkos savireguliacijos mechanizmai prisitaiko prie šio poveikio. Autorius ekonominį šoką apibrėžia kaip trikdantį trumpalaikį poveikį, kuris dažniausiai yra destruktivaus pobūdžio ir gali radikaliai pakeisti ekonominės sistemos būklę. Jis pastebi, kad ekonominio šoko pobūdis gali būti analizuojamas remiantis dviem požiūriais:

1. Ekonominiai šokai siejami su cikliniais pokyčiais, kurie iš anksto numatomi, kai sukrėtimų įvykių pradžia įvyksta natūraliai pasibaigus vienam ekonomikos ciklui ir prasidėjus kitam. Šį požiūrį empiriškai patikrinti sudėtinga, kadangi nėra lengva gauti empirinės medžiagos verslo ciklams matuoti. Pesotskiy'is nurodo, kad pastaraisiais dešimtmečiais kilo didelių sunkumų nustatant ekonominių ciklų ribas nacionaliniame ir regioniniame lygmenyse, tad daroma prielaida, jog ciklai egzistuoja, tačiau labai sunku gauti ir ištirti duomenis, reikalingus jiems diagnozuoti.

2. Ekonominiai šokai laikomi atsitiktiniais poveikiais, kurie patys sukelia ciklišumą, kuris yra reakcija į sukrėtimus (dar vadinami „impulsais“). Pagal šį požiūrį šokai atsitinka ne iš anksto numatytu laiku, susijusiu su ciklo užbaigimu, tačiau kyla staiga, ir dėl to užbaigiamas ankstesnis ciklas bei pradedamas naujas. Ekonominis šokas atsiduria priežasčių ir pasekmių ryšių sistemos centre, nes jis yra ne pasekmė, o perėjimo iš vieno ciklo į kitą priežastis.

Pesotskiy'is išskiria kelis pagrindinius ekonominio šoko požymius:

1) kenkia dabartinei sistemos būklei

Toks ekonomikos šokas turi destruktivų poveikį. Jis kelia grėsmę dabartinei sistemos būklei, todėl yra siūloma imtis priemonių tokiam poveikiui neutralizuoti. Toks šokas be grėsmės ir destruktivaus poveikio, taip pat gali sukurti galimybių pagerinti dabartinę padėtį, tačiau pirmiau jis turi neigiamo pobūdžio. Poveikis, kuris nedaro žalos negali būti laikomas ekonominiu šoku.

2) turi trumpalaikį poveikį

Trumpa poveikio trukmė yra antrasis pagrindinis ekonominio šoko požymis. Jei poveikis yra užsitęsęs, tuomet jis turėtų būti įvardijamas labiau kaip krizė, o ne šokas. Trumpalaikis ekonominis šokas gali būti ekonominės krizės priežastis, tačiau krizė taip pat gali būti ir tolygaus, pamatuoto pobūdžio, be jokių staigių svyravimų.

3) gali sukelti / sukelti radikalius pokyčius

Ekonominis šokas gali sukelti arba sukelti reikšmingus sistemos pokyčius, susijusius su ankstesnės būsenos nutraukimu ir perėjimu į naują būseną. Dėl tam tikrų veiksnių poveikio šokas gali nesukelti perėjimo į naują būseną, tačiau jis visada jį paskatina, išprovokuoja situaciją, kai ankstesnė būsena nebelaikoma įmanoma.

Tuo tarpu Bruneckienė ir kt. (2019) siūlo ekonomikos šoką apibrėžti kaip neplanuotą veiklos sąlygų arba ekonominės, politinės, socialinės ir (arba) gamtinės aplinkos pokytį, kurį gali sukelti koks nors regioninės, nacionalinės ir (arba) tarptautinės ekonomikos reiškinys ar įvykis. Autorių teiginiai sutampa su anksčiau nagrinėto Pesotskiy'io (2021) teiginiais, jog ekonominis šokas gali turėti pirmiausia reikšmingą neigiamą poveikį, tačiau tuo pat metu gali turėti ir galbūt teigiamą poveikį, tad ekonomikos šokų negalima vertinti vienareikšmiškai neigiamai.

Pilinkienė ir kt. (2020) ekonomikos šoką apibūdina kaip staigų makroekonominių sąlygų pasikeitimą, kuris pasireiškia besikeičiančiais valiutų kursais, infliacija, palūkanų norma, prekybos barjerų įvedimu, veiklos suvaržymu ir kt. Dažnai ekonomikos šokas yra siejamas su ekonomikos augimo svyravimais, įvairių pramonės šakų struktūriniais svarbos pokyčiais, ir nepastovumu, susijusiu su ekonomikos raida (Karpavičius, 2012). Galima pastebėti, kad visi minėti autoriai nurodo panašius ekonomikos šoko apibrėžimus, kuriuose visada paminimas ekonominio reiškinio staigumas ir netikėtumas, kuris dažnu atveju paveikia esamą situaciją neigiamai, nutraukdamas vieną ekonomikos ciklą ir perkeliantis ją į kitą.

Pilinkienė ir kt. (2020) išskiria dvi pagrindines ekonomikos šokų grupes ir jas apibūdina taip:

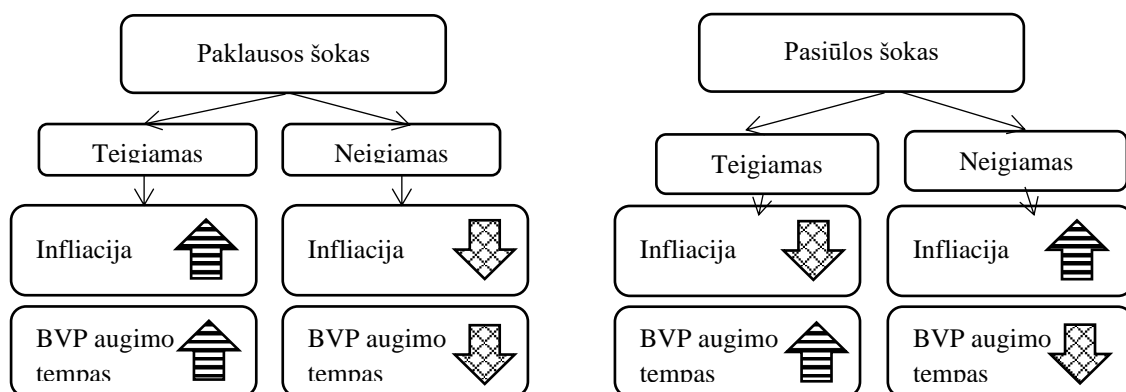
- Endogeninius šokus / šokus, sukeltus vidinių šalies pramonės pokyčių. Endogeniniai šokai kyla iš ekonominės sistemos vidaus. Jie gali būti atpažįstami nagrinėjant eksporto ir užimtumo lygio rodmenis, kuomet yra atliekamas šalies pagrindinių pramonės šakų eksporto rodiklio vertinimas ir jeigu eksporto rodikliai šiose veiklose sumažėja daugiau nei 0,75 proc. palyginus su užimtumo rodikliu tuomet teigiama, jog įvyksta šokas.
- Egzogeninius šokus / šokus, sukeltus išorinių veiksnių. Tai netikėti arba nenuspėti įvykiai, kurie įvyksta už pramonės šakos ar pačios šalies ribų, galintys turėti didelį poveikį pramonės šakos ar šalies veiklos rezultatams arba rinkoms. Šiai grupei galima priskirti įvairesnius sukrėtimus: stichines nelaimes, tokias situacijas, kuomet strategiškai svarbios įmonės savo veiklą perkelia į kitas rinkas, karai, kai kurie vyriausybės priimti sprendimai, naftos kainos pasikeitimai, palūkanų normos pasikeitimai tarptautinėje finansų rinkoje, taip pat įtakos gali turėti technologiniai šokai ir kt.

Literatūroje taip pat galima pastebėti minimus pasiūlos bei paklausos šokus. Šie šokai, vėlgi, gali turėti tiek neigiamą, tiek ir teigiamą poveikį ekonomikai. Blinder'is ir Rudd'as (2013) pateikia tokį šių šokų palyginimą:

Pasiūlos šokai gali paveikti įmonių gebėjimą gaminti bendrąjį vidaus produktą, o tai reiškia, kad jie turi įtakos gamybos veiksnių kainoms arba kiekiams, arba gamybos technologijai. Pasiūlos šokas - tai įvykiai, kurių poveikis keičia pusiausvyros kainų lygį ir pusiausvyros realųjį produktą priešingomis kryptimis. Pavyzdžiu galėtų būti situacija kuomet, dėl nepalankaus šoko kainos kyla, o gamybos apimtis mažėja.

Paklausos šokai paveikia namų ūkių, įmonių ir vyriausybių, kurios perka BVP, išlaidas. Paklausos šokas – tai įvykiai, kurie dėl poveikio pusiausvyros kainų lygį ir pusiausvyros realųjį produktą keičia ta pačia kryptimi (pvz., dėl ekspansinio paklausos šoko didėja ir kainos, ir produkcija). Blinder'is ir Rudd'as (2013) pabrėžia, kad kai kurie šokai gali turėti tiek pasiūlos, tiek paklausos sudedamųjų dalių.

Žemiau pateikiamame paveiksle galima matyti, kad paklausos ir pasiūlos šokai gali būti tiek neigiamo tiek teigiamo pobūdžio ir pagal tai turėti atitinkamą įtaką šalies ekonomikai.

4 pav. Ekonomikoje išskiriamas teigiamas ir neigiamas paklausos ir pasiūlos šokų poveikis (Šidlauskienė ir Šeputienė, 2008)

Šidlauskienės ir Šeputienės (2008) sudarytame paveiksle galima pastebėti tai, ką Blinder'is ir Rudd'as pastebėjo savo darbe, jog paklausos šokas tiek neigiamas, tiek teigiamas kainų lygį ir bendrąjį vidaus produktą keičia ta pačia kryptimi, t. y. jeigu paklausos šokas yra teigiamas, tokiu atveju infliacijos lygis auga, o kartu su juo ir bendrasis vidaus produktas. Gyventojai ir toliau nori pirkti, tad šis procesas nesustoja, tačiau dėl pakilusių kainų išleidžia daugiau pinigų, todėl automatiškai auga BVP rodiklis. Lygiai taip pat ir neigiamo paklausos šoko atveju, sumažėjus infliacijai pirkimas gal ir nesulėtėja, tačiau dėl nukritusių kainų ekonomikoje cirkuliuoja mažiau pinigų. Tuo tarpu pasiūlos šokas kainų lygio ir bendrojo vidaus produkto rodiklius veikia priešingai. Teigiamas pasiūlos šokas didina gamybos apimtį, tai reiškia, kad dėl padidėjusios produkto / paslaugos pasiūlos kainos mažėja, sumažėjusi kaina skatina pirkti daugiau, tad BVP rodiklis auga, tuo tarpu neigiamas pasiūlos šokas mažina gamybos apimtį, o sumažėjęs produkto / paslaugos kiekis rinkoje priverčia kainas augti. Augančios kainos verčia gyventojus daugiau taupyti, tad šie mažiau perka ir bendrasis vidaus produktas traukiasi.

Pilinkienė ir kt. (2020) pažymi tai, kad ekonomikoje dažnai gali vyrauti ir asimetriniai šokai, dėlto būtina įvertinti situaciją skirtingose šalyse. Asimetrinis šokas pasižymi tuo, kad to pačio regiono šalys vienu metu gali patirti priešingus reiškinius. Vienuose regionuose gali pasireikšti infliacija, o kituose tuo metu galima stebėti defliaciją, todėl atsižvelgiant į tai, siekiant stabilizuoti situaciją regione, negalima taikyti vienodų prevencinių priemonių.

Autoriai nurodo, jog tuo pačiu metu ekonomika gali būti veikiama kelių skirtingų šokų. Tai pat yra pastebima, kad vidiniai rinkos svyravimai gali būti sustiprinti ekonomiką paveikusių išorinių šokų. Mažesnę vidaus vartojimą lemia egzogeninių šokų poveikis, kuris gali turėti įtakos vartotojų taupymo įpročių pasikeitimams, kai bendrasis vidaus produktas susitraukia ir / ar išauga nedarbo lygis. Dėl mažėjančio vartojimo pagaminta produkcija nėra realizuojama, tad mažėja gamybos apimtys, o kartu krenta ir pardavimai vietinėje bei eksporto rinkose. Autoriai pažymi, jog šoko poveikis nėra izoliuotas tik vienoje srityje. Ekonomikos šoko neigiami padariniai laipsniškai paveikia daugiau sričių, juos galima pastebėti ir socialinėje aplinkoje. Dėl to, kad padariniai yra savotiškai persipynę, kuo didesnis šokas nutinka rinkoje, tuo daugiau laiko reikia, siekiant atsitiesti tiek ekonomikai, tiek visuomenei.

Atsižvelgiant į tai, kad šokai gali turėti stiprią neigiamą įtaką ne vien tik ekonomikai, tačiau taip pat ir visuomenei svarbu kaip įmanoma greičiau stabilizuoti situaciją. Siekiant tai padaryti, būtina greitai

reaguoti į pasikeitimus bei priimti tinkamus sprendimus. Šiame kontekste dažnai vartojamas terminas – atsparumas. Pilinkienė ir kt. (2020) terminą atsparumas apibūdina, kaip gebėjimą numatyti įvyksiantį ekonominį šoką ir, atsižvelgiant į tai, taikyti atitinkamas prevencines priemones bei reaguoti į sukrėtimus prie jų prisitaikant. Atsparumo tikslas yra gebėjimas taip reaguoti į išorės šokus ir nuo jų atsigauti, kad būtų užtikrinamas ekonomikos augimas.

Kaip teigia Pilinkienė ir kt. (2020) įmonės, susiduriančios su šokais gali naudoti įvairius būdus, tam kad išvengtų arba sumažinti patiriamų nuostolių mastą.

1 lentelė. Atsparumo ekonomikos šokams metodai (Pilinkienė ir kt., 2020)

Atsparumo metodas	Paaškinimas
Veiklos valdymo efektyvumas	Verslo procesų efektyvinimas šoko atveju – supaprastinamos verslo operacijos, darbo grafiko pokyčiai, siūlant lankstesnes sąlygas darbuotojams.
Gamybos pakaitalų naudojimas	Esant nepalankioms sąlygoms, importuojamos reikiamos žaliavos, gamyboje naudojami kokybės kriterijus atitinkantys pakaitalai
Stabilus gamybos lygis	Siekis išlaikyti numatytą gamybos ar paslaugų lygį naudojant mažesnius resursus
Gamybos perorientavimas	Prekybai užtikrinti ir veiklos procesams pastiprinti palanku perorientuoti gamybos lokacijas, siekiant sutrumpinti logistikos tinklą

Taip pat autoriai išskiria kitus atsparumo ekonomikos šokams veiksnius, reikalingus stabilizuoti su šokais susidūrusių organizacijų veiklą ar sumažinti galimus pavojus.

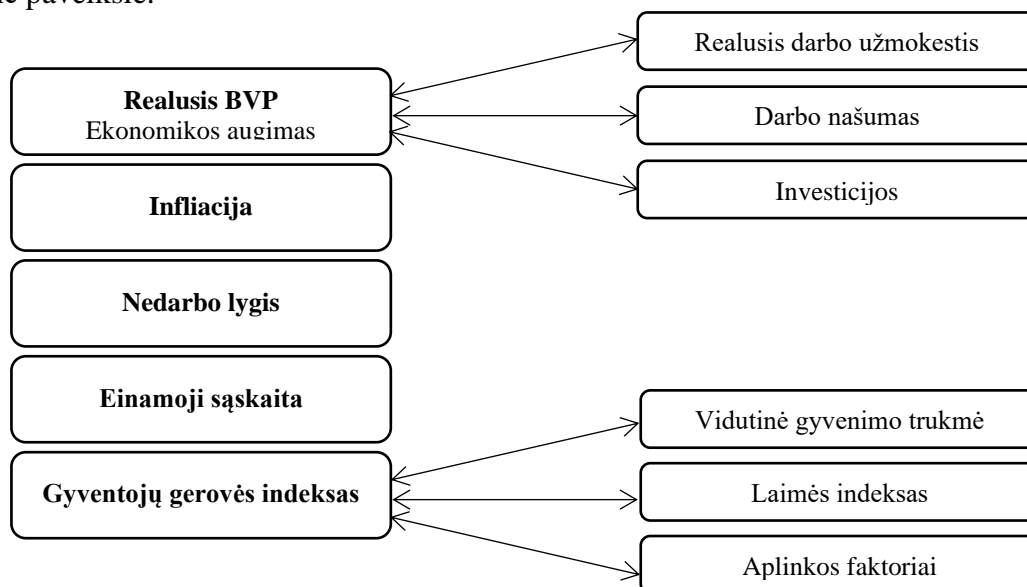
2 lentelė. Priemonės ir veiksmai, didinantys ekonominį atsparumą šokams (Pilinkienė ir kt., 2020)

Priemonės atsparumui didinti	Paaškinimas
Planavimas ir prevencija	Remiantis ankstesnių šokų pavyzdžiais, rengti strateginius planus. Svarbu taikyti inovatyvius sprendimus, siekiant minimalizuoti galimus nuostolius
Išteklių užtikrinimas	Įmonėms svarbu sukaupti pakankamai finansinio, žmogiškojo kapitalo techninių resursų bei žaliavų atsargų
Resursų kontrolė	Ekonominiam atsparumui stiprinti krizės metu gali padėti išteklių kontrolė. Esant pertekliniams procesams, veiksmų dubliavimui, galima juos apriboti, siekiant taupyti išteklius ir mažinti išlaidas
Organizacijos kultūra	Organizacijos, šokus ir krizes vertinančios kaip galimybę mokytis, sėkmingiau pereina iš nuosmukio į pakilimo fazę. Kitas svarbus aspektas – požiūris į naujoves, technologijų diegimą, kuris, kaip teigiama, užtikrina efektyvesnę veiklos plėtojimą krizės metu
Lyderystė	Bendradarbiavimas ir komunikacija – reikšmingi veiksniai, tačiau labai svarbu, kad krizinėje situacijoje organizacija turėtų lyderį, kuris prireikus galėtų priimti svarbius sprendimus ir atsakingai planuoti veiklą
Bendradarbiavimas	Technologijų sklaida leidžia sekti ir greičiau sužinoti naujienas, dalytis patirtimi, diegti inovacijas
Informacijos sklaida ir valdymas	Organizacijose labai svarbi atsparumo priemonė šokams kontroliuoti – informacijos valdymas. Savalaikė, tiksli ir patikimų šaltinių žinių sklaida leidžia tiksliau įvertinti situaciją ir priimti sprendimus jai kontroliuoti
Organizacijos valdymo procesas	Ekonominio sukrėtimo atveju labai svarbu užtikrinti kompetentingą ir efektyvų organizacijos valdymą. Grįžtamasis ryšys ir komunikacija visoje įmonėje užtikrina greitesnį sprendimų priėmimą. Procesų kontrolė, veiklos reglamentas – priemonės, padedančios sparčiau pereiti iš nuosmukio fazės į augimo etapą.

Autoriai pabrėžia, kad svarbiausias iš minimų kriterijų – planavimas ir prevencija. Kiti kriterijai vertinami kaip mažiau svarbūs, tačiau jų visuma yra būtina, siekiant užtikrinti efektyvius veiklos procesus.

2.2. Ekonomikos skatinimo priemonės, jų tipai ir panaudojimas

Prieš aptariant ekonomikos skatinimo priemones, jų tipus ir panaudojimą, pirmiausia, reikėtų paminėti rodiklius, atspindinčius ekonominės gerovės šalyje lygį. Šie rodikliai pateikiami žemiau esančiame paveiksle.

5 pav. Pagrindiniai ekonominės veiklos rodikliai (Pettinger, 2019)

Ekonomikos augimas, kuris atsispindi realiojo BVP rodiklyje, labai svarbus ekonominės veiklos rodiklis. Realusis darbo užmokestis, darbo našumas ir investicijos yra glaudžiai susiję su realiuoju BVP, kadangi jie gali ne tik paveikti BVP, tačiau ir būti to pačio BVP paveikti. Autorius aiškina savo pasirinkimą įtraukti ir gyventojų gerovės indeksą tuo, jog ekonominę veiklą galima vertinti ne tik pagal BVP, bet ir pagal kitus kriterijus, kadangi BVP ne visada tiksliai atspindi ekonominę situaciją šalyje. Tuo tarpu Katinaitė ir Žilinskij (2021) teigia, kad ekonominė gerovė, gali būti matuojama pasitelkiant 7 makroekonominis rodiklius: BVP, infliaciją, nedarbą, darbo produktyvumą, pajamų pasiskirstymą, mokesčių našą bei socialinių išmokų lygį.

Pasak Katinaitės ir Žilinskij (2021) ekonominei ir finansinei krizei suvaldyti ir įveikti gali būti pasitelktos piniginių įplaukų didinimo priemonės, apyvartinių lėšų poreikio mažinimo priemonės (išlaidų mažinimas). Autoriai pažymi, kad literatūroje galima rasti šiuos ekonomikos valdymo būdus:

1. Monetarinės (pinigų) politikos priemonėmis. Palūkanų normos yra laikomos pagrindine ekonomikos augimą skatinančia arba slopinančia priemone. Pasak autorių, skirtumas tarp ilgalaikių ir trumpalaikių palūkanų normų parodo ekonomikos būklę. Jau kuris laikas pasaulyje buvo galima stebėti žemas palūkanų normas, kas savo ruožtu skatino skolintis, nes tai daug nekainavo. Verslai, o kartu ir fiziniai asmenys, buvo raginami investuoti skolintas lėšas bei taip skatino ekonomiką. Taip pat šiame kontekste gali būti rekomenduojamas ir valiutos kurso lankstumas, kuomet palūkanų normas galima sumažinti teikiant įmonėms beprocentes arba mažų palūkanų paskolas, teikiant paskolų garantijas ir atliekant tikslinius pervedimus. Autoriai taip pat pabrėžia, kad ekonomiką galima valdyti ir reguliuojant pinigų pasiūlą, kadangi pinigų kiekis apyvartoje lemia ekonomikos

gyvybingumą. Pinigų pasiūla arba kiekis yra apibrėžiamas kaip bendras pinigų kiekis vartojamas ūkyje, kuris gali išsiskirti į dvi dalis – į laisvai naudojamus pinigus (t. y. pinigai apyvartoje) ir į pinigus, kurie nėra laisvai naudojami bei yra indėlių formoje (saugomi einamosiose ir taupomosiose sąskaitose). Tai pat šios priemonės išsiskiria tuo, kad jas taikyti ir valdyti gali tik centriniai bankai.

2. Valdžios sektoriaus pajamų ir išlaidų valdymo priemonėmis (fiskaline politika). Šalys skatina savo regiono ekonomiką mažindamos mokesčius ar atidedamos jų mokėjimą, taip pat kompensuoti verslo patiriamas išlaidas nuomai, finansiškai remti darbo vietų išlaikymą, padėti verslui išspręsti trumpalaikes likvidumo problemas, pasiūlyti įvairius „gelbėjimo paketus“ susidūrus su viena ar kita problema, tačiau darbuotojai šiomis priemonėmis nėra skatinami sugrįžti į darbo rinką. Minimos priemonės yra skirtos skatinti vidaus vartojimą, todėl yra susijusios su didesnės infliacijos rizika. Žemiau esančioje lentelėje pateikiamos Katinaitės ir Žilinskij (2021) išskiria priemonės, kurios buvo nukreiptos į socialinio ir ekonominio COVID-19 pandemijos krizės poveikio sušvelninimą.

3 lentelė. Priemonės, nukreiptos į socialinio ir ekonominio COVID-19 pandemijos poveikio sušvelninimą (Katinaitė ir Žilinskij, 2021)

Priemonių grupė	Priemonės
Verslo išlikimas	Tiesioginės subsidijos (pilnos arba dalinės), galimybė gauti finansavimą, mokėjimų ar kitų įsipareigojimų atidėjimas bei kt.
Užimtumo (darbo vietų) palaikymas ir išsaugojimas	Parama, padedanti išlaikyti stabilesnes pajamas, dirbantiems asmenims, darbo laiko, atlyginimo lankstumo nustatymas bei kt.
Pajamų apsauga	Darbuotojams, kuriems netaikoma jokia apsaugos schema, suteikiama išplėstinė parama, koreguotos nedarbingumo išmokos, išmokos tėvams bei globėjams, parama bedarbiams
Darbuotojų apsauga ir darbo vietų pritaikymas	Nuotolinio darbo įteisinimas darbo kodekse, darbuotojų sveikatos ir saugumo užtikrinimas, pokyčiai darbo organizavimo procese ir kt.
Ekonomikos, socialinio atsigavimo, darbo rinkos skatinimas	Aktyvi darbo rinkos politika, darbo vietų subsidijos, išlaidų/vartojimo skatinimas ir kt.
Verslo tęstinumo užtikrinimas ir pagalba būtinosioms paslaugoms	Darbo tvarkos pokyčiai, darbo užmokesčio kėlimas bei priedai būtinausias paslaugas teikiantiems darbuotojams, darbo jėgos mobilizacija prioritetinių paslaugų suteikimui ir kt.
Socialinių sunkumų eliminavimas	Parama nuomai ir komunaliniams mokesčiams (pastarųjų atidėjimas), pagalba natūrine parama, prieigos prie sveikatos priežiūros paslaugų suteikimas ir kt.
Verslo veiklos perorientavimas	Parama, skirta inovacijų skatinimui, verslo platformų naujiems klientams atrasti kūrimas, darbuotojų perkvalifikavimas ir kt.
Įmonių veiklos normalizavimas	Parama laipsniškam įmonių darbo procesų atnaujinimui, darbuotojų mokymai

Kadangi ekonomikos valdymui galima pasirinkti įvairias priemones, būtina įvertinti, kurios priemonės veiktų geriausiai ir duotų rezultatą, kurio yra tikimasi atitinkamoje situacijoje.

Stundžienė ir kt. (2022) pabrėžia, kad tvarus valstybės vystymasis yra svarbus ir be abejo reikšmingas kiekvienos šalies ekonominės politikos aspektas. Šokai, tokie kaip politinės krizės, stichinės

nelaimės, ligų protrūkiai ir panašiai, gali atsitikti netikėtai ir paveikti ekonomiką bet kuriame jos ciklo etape. Ekonominiai šokai labai dažnai turi neigiamą finansinį poveikį tiek įmonėms ir jų veiklai, tiek namų ūkiams bei jų finansinei situacijai. Todėl yra ypatingai svarbu, kad šalių vyriausybės planuotų ekonomines ir socialines atsargumo priemones, padedančias sumažinti išlaidas ir nuostolius, kuriuos sukelia šie šokai. Jei suplanuotos priemonės neduoda pakankamo atsako ekonominio šoko sukeltai žalai, tokiu atveju ekonomikos plėtra gali patirti greitą ir dažnai neigiamą poveikį.

Ekonominės krizės atveju vyriausybės sprendimai yra labai svarbūs. Autoriai pastebi, kad daugiausia dėmesio reikėtų skirti BVP plėtrai, nes ji gali turėti didžiausią poveikį skatinant valstybės ekonomikos atsigavimą. Kai realusis BVP sparčiai auga, tikėtina, kad didėja užimtumas, nes įmonės samdo daugiau darbuotojų, tai lemia didesnę užimtumą, tad žmonės turi daugiau lėšų, kurios gali ir toliau cirkuliuoti ekonomikoje. Kalbant apie ekonomikos stabdymo ir plėtros politikas yra pastebėta, jog griežtinimo priemonės turi didesnę poveikį, kai intensyviai auga infliacijos mąstai. Tuo tarpu palengvinimo priemonių poveikis yra mažesnis negu sugriežtinimo, tačiau nuosmukio metu šis skirtumas yra nereikšmingas. Pasak Stundžienės ir kt. (2022) vyriausybės veiksmai turi būti orientuoti į cikliškumą, kad būtų išvengta ekonomikos disbalanso, o valstybės pinigų, fiskalinės ir makroprudencinės politikos priemonių derinys turi būti pritaikytas prie kiekvienos šalies ekonominio išsivystymo lygio, makroekonominių sąlygų ir ekonomikos struktūros.

2.3. Atsparumas ekonominiams šokams

Bruneckienė ir kt. (2019) socialinių ir ekonominių sistemų atsparumą ekonominiams šokams apibrėžia kaip procesą, kurio metu ekonominis sukrėtimas gali sukelti sistemos ekonominių struktūrų ir funkcijų pokyčius, kurie vėliau gali pakeisti sistemos vystymosi strategijas po sukrėtimo. Hill'as ir kt. (2012) ekonominį atsparumą apibrėžia kaip gebėjimą veiksmingai atsigauna po ekonominių sukrėtimų, kurie smarkiai nukrypsta nuo ankstesnės vystymosi trajektorijos ir sukelia ekonominį nuosmukį. Pasak Bruneckienės ir kt. (2019), atsparumas, rekuperacija, perorientavimas ir atsinaujinimas – tai keturios tarpusavyje susijusios literatūroje siūlomos sistemos vystymosi strategijos. Priklausomai nuo ekonominio šoko kilmės ir trukmės, o taip pat ir nuo žalos masto, turimų išteklių bei gebėjimo juos panaudoti, socialinės ir ekonominės sistemos reakcija į ekonominį šoką gali būti dvejopa. Vienu atveju, kai ekonomikai sugebant atlaikyti ekonominį sukrėtimą bei prisitaikyti prie naujų sąlygų, žala nėra tokia didelė ir neturi esminio poveikio ekonomikos vystymuisi.

Stipresnio šoko atveju galimos dvi situacijos:

1. Socialinė ir ekonominė sistema, kuri geba sąmoningai ir efektyviai išnaudoti savo išteklius ir galimybes, atsigauja po ekonominio šoko arba pasirenka naują ekonominės raidos kelią - atsinaujinimą arba persiorientavimą (atspari sistema).
2. Socialinė ir ekonominė sistema, kuri nesugeba atlaikyti ekonominio šoko, patiria didelių nuostolių, o jos ekonomikos plėtra sustoja (neatspari sistema).

Socialinės ir ekonominės sistemos reakcija į ekonominius sukrėtimus, t. y. sistemos gebėjimas atsispirti ilguoju laikotarpiu, pasireiškia per jos gebėjimą atlaikyti išorinį spaudimą, išlaikyti nenutrūkstamą ekonominę plėtrą, išnaudoti gebėjimą teigiamai reaguoti į išorinius pokyčius, prisitaikyti prie pokyčių ilguoju laikotarpiu ir mokytis iš ankstesnės patirties. Šis požiūris patvirtina teiginį, kad socialinės ir ekonominės sistemos atsparumas ekonominiams sukrėtimams yra jos ekonominės raidos strategija, o ekonominės raidos pokyčių vertinimas yra patikimas jos atsparumo

matas. Taigi Bruneckienė ir kt. (2019) teigimu socialinės ir ekonominės sistemos atsparumas ekonominiams sukrėtimams apima tiek tarpusavyje susijusius jos ūkio subjektų gebėjimus bei galimybes panaudoti savo dinaminis pajėgumus ir infrastruktūrą, išlaikyti numatomą plėtrą dabar ir ateityje, likti nepaliestai ar kitaip kuo mažiau paveiktai ekonominio sukrėtimo, o vėliau, įgyvendinant atkūrimo strategiją, per kuo trumpesnę laiką grįžti į ankstesnę iki ekonominio sukrėtimo buvusią būklę.

Socialinės ir ekonominės sistemos atsparumo ekonominiams sukrėtimams idėjos esmę apibrėžia ne tik jos apibrėžtis, bet ir ją veikiantys elementai. Autoriai pastebi, kad vienas komponentas ne visiškai atspindi sistemos atsparumui vidiniams ir išoriniams sukrėtimams būdingus iššūkius, todėl mokslinėje literatūroje aptinkama vis daugiau įvairių veiksnių. Dažniausiai mokslininkai nurodo šiuos socialinės ir ekonominės sistemos atsparumo vidiniams ir išoriniams sukrėtimams veiksnis:

- išteklių įvairovė;
- darbo jėgos perteklius;
- stabilumas;
- išradingumas;
- gebėjimas prisitaikyti;
- lankstumas;
- bendradarbiavimas;
- tarpusavio priklausomybė ir parama;
- savarankiškumas;
- tinklų kūrimas;
- inovacijos.

Išteklių įvairovė yra viena iš pagrindinių visų sudėtingų adaptyvių sistemų savybių, padedanti išsaugoti ekonomikos stabilumą, jei kurioje nors pramonės srityje įvyksta sutrikimas. Pastebima, kad perteklius dažnai pripažįstamas svarbiausiu atsparumą didinančiu veiksniu ir yra siejamas su sistemos gebėjimu prisitaikyti prie sukrėtimų, įveikti priklausomybes, įdarbinti pakaitalus ar net perkelti gamybą. Taip pat yra pastebima, kad gebėjimas mokytis iš praeities klaidų ir išgyventų šokų, gali padėti numatyti galimus ateities sukrėtimus ir su jais skaldžiau bei efektyviau susidoroti. Sistemos lankstumas leidžia jai greičiau atsigausti nuo žalingų sukrėtimo padarinių. Kaip pagrindiniai sistemos atsparumo komponentai įvardijami grįžimo į pusiausvyros būseną greitis arba trukmė ir išteklių gavimo bei panaudojimo greitis.

Bruneckienė ir kt. (2019) teigimu pažeidžiamumo sąvoka yra glaudžiai susijusi su atsparumo sąvoka. Autorių teigimu pažeidžiamumas parodo socialinės ir ekonominės sistemos pažeidžiamumo laipsnį arba jos jautrumą konkretiems sukrėtimams. Jie teigia, kad nėra aiškaus ryšio tarp pažeidžiamumo ir atsparumo erdvinio ekonominio atsparumo koncepcijos kontekste. Tokį paaiškinimą lemia keletas veiksnių. Pirmiausia, tiek teoriniai, tiek empiriniai tyrimai rodo šių dviejų sąvokų skirtumus. Pavyzdžiui, labai atspari sistema gali turėti ir didelį, ir mažą pažeidžiamumą. Yra manoma, kad net ir klestinti šalis gali būti labai pažeidžiama, o šį reiškinį galima pavadinti „Singapūro paradoksu“. Bruneckienė ir kt. (2019) pastebi, kad regionai, kuriuose yra stiprus technologinis giminingumas, yra atsparūs. Atsparesnė sistema yra ta, kurioje yra mažiau pažeidžiamų posistemų. Yra manoma, kad stereotipas, kuris nurodo, jog mažos ekonomikos šalys yra itin pažeidžiamos, joms lemia dosnesnę politiką, pagal kurią joms suteikiamos daugiau įvairesnių nuolaidų, privilegijų bei finansinės

paramos. Autoriai pastebi, kad mokslininkų nuomonės apie tai, kokios valstybės yra labiau paveikiamos ekonominių šokų išsiskiria. Vieni autoriai teigia, kad mažesnės ekonomikos yra labiau pažeidžiamos nei didesnės, tuo tarpu kiti teigia visiškai priešingai, kad ekonominių sukrėtimų mažiau yra pažeidžiamos mažos ekonomikos nei didelės.

Pasak Bruneckienės ir kt. (2019) dauguma mokslininkų pažeidžiamumą laiko neišvengiama socialinės ir ekonominės sistemos būkle, kurią sukelia išoriniai šokai. Manoma, kad toks požiūris atsirado dėl infrastruktūrinio ir ekologinio atsparumo specifikos, kai šokas apibrėžiamas kaip išorinis ir nekontroliuojamas veiksnys ar sąlyga. Autoriai pažymi, kad dauguma pažeidžiamumo vertinimų yra susiję su stichinėmis nelaimėmis, kurias galima kontroliuoti arba sąlyginai, arba visiškai. Pats atsparumas paprastai apibrėžiamas kaip gebėjimas atsigauti po šoko arba grįžti į prieš sukrėtimą buvusį lygį. Autoriai išskiria Briguglio ir kt. (2009) ekonominio pažeidžiamumo apibrėžimą, pagal kurį ekonominis pažeidžiamumas parodo, kiek regionas yra pažeidžiamas išorės sukrėtimų. Ekonominį atsparumą minimi autoriai apibrėžė kaip visumą veiksmų, kurių imasi socialinės ir ekonominės sistemos, siekdamos padėti teritorijai atsigauti po neigiamo sukrėtimo ir (arba) prisitaikyti prie jo arba kuo labiau pasinaudoti teigiamo sukrėtimo teikiama nauda. Tyrimo autoriai patobulino mokslinėje literatūroje vyraujančią požiūrį į pažeidžiamumo koncepciją, nagrinėdami geografinį ekonominį atsparumą, atsižvelgdami į socialinės ir ekonominės sistemos dinamiką ir gyvybingumą bei paties ekonominio šoko ypatumus. Remiantis šiuo požiūriu, Bruneckienė ir kt. (2019) teigia, kad pažeidžiamumas gali būti vertinamas kaip įgimta būklė arba kaip valdomas procesas, kurio metu socialinė ir ekonominė sistema gali būti parengta ekonominiam sukrėtimui, leidžiantis jį sušvelninti ir tam tikru mastu valdyti.

Autoriai terminą „atsigavimas po ekonominio šoko“ apibrėžia, kaip socialinės ir ekonominės sistemos gebėjimą grįžti į prieš šoką buvusią būklę arba priartėti prie prieš šoką buvusių ekonominių rodiklių. Šiame kontekste yra išskiriamas ir akcentuojamas laikas ir greitis, per kurį ekonomika grįžta į pusiausvyrą. Jie pastebi, kad kalbant apie „pusiausvyros būsenos“ sąvoką, ir vertinant sistemos atsparumą turėtų būti nustatomas jos gebėjimas arba grįžti į prieš sukrėtimą buvusią būseną, arba sukurti naują pusiausvyrą.

Bruneckienė ir kt. (2019) socialinių ir ekonominių sistemų atsparumą ekonominiams sukrėtimams įvardija, kaip procesą, kurio metu ekonominis sukrėtimas gali sukelti sistemos ekonominių struktūrų ir funkcijų pokyčius, kurie vėliau gali pakeisti sistemos vystymosi strategijas po sukrėtimo. Jie pastebi, kad priklausomai nuo ekonominio šoko kilmės ir trukmės, taip pat nuo žalos masto, turimų išteklių ir gebėjimo juos panaudoti, socialinės ir ekonominės sistemos reakcija į ekonominį šoką gali būti dvejopa. Vienu atveju, kai ekonomika sugeba atlaikyti ekonominį sukrėtimą ir prisitaikyti prie naujų sąlygų, žala nėra tokia didelė ir neturi esminio poveikio ekonomikos vystymuisi (ekonomiškai atspari sistema). Tačiau stipresnio sukrėtimo atveju išskiriamos dvi galimos situacijos, kurios ir atspindi kokia yra sistema. Pirmoji yra tokia, kur socialinė ir ekonominė sistema yra gebanti sąmoningai ir efektyviai išnaudoti savo išteklius ir galimybes, tad atsigauja po ekonominio sukrėtimo arba pasirenka naują ekonominės raidos kelią - atsinaujinimą arba persiorientavimą, todėl yra atspari sistema. Tuo tarpu socialinė ir ekonominė sistema, kuri iš esmės pasižymi gebėjimu atlaikyti ekonominį sukrėtimą, tačiau patiria didelių nuostolių, o jos ekonomikos pažanga yra stabdoma išryškėja kaip neatspari sistema.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinės ir ekonominės sistemos reakcija į ekonominį sukrėtimą arba jos gebėjimas atsispirti, laikui bėgant pasireiškia gebėjimu atlaikyti išorinį spaudimą, išlaikyti

nenutrūkstamą ekonominę plėtrą, pasinaudoti gebėjimu teigiamai reaguoti į išorinius pokyčius, prisitaikyti prie pokyčių ilguoju laikotarpiu ir mokytis iš praeities klaidų. Ši perspektyva iš esmės pavirtintų teiginį, kad socialinės ir ekonominės sistemos gebėjimas atlaikyti ekonominius sukrėtimus yra jos ekonominės raidos strategija.

2.4. Ekonominės politikos ir skatinimo priemonių poveikis ekonomikos šoko sąlygomis

2.4.1. Valstybės vaidmuo ekonominėje politikoje

Bénassy-Quéré ir kiti (2010) išskiria tris esmines ekonominės politikos funkcijas:

Išteklių paskirstymas, kuris apima valstybės intervencijas, kuriomis siekiama paveikti gamybai prieinamų veiksnių (kapitalo, nekvalifikuotos ir kvalifikuotos darbo jėgos, technologijos, žemės ir t. t.) kiekį arba kokybę ir jų pasiskirstymą pagal sektorius arba regionus. Apibendrinant galima teigti, kad tai politika, kuria siekiama teikti viešąsias gėrybes, tokias kaip, infrastruktūros kūrimas arba aplinkos apsauga. Pagrindinės šiam tikslui naudojamos priemonės – reguliavimo politika, korekciniai mokesčiai, viešasis tam tikrų paslaugų ir prekių teikimas arba subsidijos. Šis valstybės įsikišimas yra reikalingas siekiant ištaisyti rinkos trūkumus, padidinti išteklių paskirstymo efektyvumą. Dažniausios tokių trūkumų priežastys, išskiriamos autorių, yra monopolijos, viešųjų gėrybių egzistavimas, informacijos asimetrija tarp rinkos dalyvių, rinkos dalyvių trumparegiškumas bei kiti išoriniai veiksniai.

Išorės sukrėtimų (šokų), kurie sukelia ekonomikos nuokrypius nuo vidinės pusiausvyros (kuri yra apibrėžiama kaip kainų stabilumas bei visiškas užimtumas), makroekonominis stabilizavimas. Tai politika, kuria siekiama priartinti ekonomiką prie pusiausvyros ar pageidaujamo balanso. Šį vaidmenį, pasak autorių, Dž. Keinsio teorijos šalininkai paprastai priskiria pinigų (monetarinei) ir biudžeto politikai. Valstybės intervencija paskirstymo vardan siekiama pakeisti ilgalaikę rinkos pusiausvyrą, o intervencija stabilumo vardan siekiama apriboti trumpalaikius nukrypimus nuo jos. Motyvas išlieka efektyvumo siekis, tačiau svarbu ne potencialus pusiausvyros neefektyvumas, o efektyvumo nuostoliai, atsirandantys jos nepasiekus. Šiuolaikinei makroekonomikai pavyko sukurti sistemą, pagal kurią būtų galima svarstyti stabilizavimo politikos funkciją ir atskirti sąlygas, kuriomis ši politika yra veiksminga, nuo sąlygų, kuriomis ji yra neveiksminga. Šis metodas grindžiamas paprasta visuminės pasiūlos ir paklausos sistema, kuri parodo ryšį tarp potencialios produkcijos kiekio ir produkto kainos iš vienos pusės, ir visuminės produkto paklausos bei produkto kainos iš kitos pusės. Trumpuoju laikotarpiu visuminė pasiūla yra teigiamai susijusi su produkto kaina, nes padidėjus kainų lygiui sumažėja realusis darbo užmokestis ir gamyba tampa pelningesnė esant nominaliajam nelankstumui. Kainų didėjimas neigiamai veikia visuminę paklausą, nes jis mažina nominaliojo turto faktinę vertę ir taip mažina vartojimą. Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į du skirtumus. Pirmasis skirtumas yra tarp tiekiamo ar paklausos kiekio svyravimų, kurie yra reakcija į produkto kainos pokytį, ir egzogeninių trikdžių, kurie suprantami kaip ekonominiai šokai. Antrasis skirtumas yra tarp pasiūlos ir paklausos šokų:

- Pasiūlos šokas - tai išorinis potencialios gamybos apimtys ir produkto kainos santykio pokytis. Pavyzdžiui, esant tam tikram darbo užmokesčio ir produkto kainų lygiui, naftos šokas (naftos kainos šuolis) sumažina potencialios gamybos apimtį, nes padidėja kainos ir sumažėja gamybos pelningumas.

- Paklausos šokas - tai išorinis produkto paklausos ir kainos santykio pokytis. Tai gali būti namų ūkių vartojimo sumažėjimas dėl sumažėjusio namų ūkių pajamų ar turto.

Nors dėl abiejų rūšių sukrėtimų gamyba gali sumažėti arba padidėti, jiems reikia skirtingų politinių priemonių, todėl labai svarbu juos atskirti.

Bénassy-Quéré ir kiti (2010) kaip stabilizavimo politikos vaidmens ir jos ribotumo pavyzdį pateikia Federalinės rezervų sistemos ir JAV federalinės fiskalinės politikos atsaką į 2000-ųjų pabaigoje prasidėjusią depresiją, kuomet mažėjant šeimų pajamoms ir turtui, makroekonominė politika buvo siekiama skatinti paklausą mažinant palūkanų normas ir mokant tiesiogines išmokas šeimoms. Tačiau, kadangi fiskalinis ar monetarinis impulsas neturi įtakos visuminės pasiūlos kreivei, jis neveiksmingas reaguojant į pasiūlos šoką. Jei pasiūlos kreivė, padidėjus santykinei naftos kainai, pasislenka į kairę (dėl to kitos prekės tampa mažiau pelningos ir pasiūla sumažėja), visuminės paklausos stūmimas į dešinę lemia tolesnį kainų lygio didėjimą ir ilguoju laikotarpiu yra visiškai neveiksmingas. Todėl paklausos strategijos yra sėkmingos tik reaguojant į tam tikro tipo šokus.

Pajamų perskirstymas tarp subjektų ar regionų. Tai politika, kuria siekiama koreguoti pirminį pajamų pasiskirstymą. Pagrindinės šiam tikslui pasitelkiamos priemonės – progresinių mokesčių politika ir socialinis perskirstymas tarp socialinių grupių. Kalbant apie perskirstymą, Bénassy-Quéré ir kiti (2010) kaip pagrindinį argumentą išskiria būtinybę įsikišti tam, kad net jei rinkos nustatytas pajamų paskirstymas yra Pareto optimalus, ši pusiausvyra nebūtinai užtikrina socialinį teisingumą. Pagrindinis intervencijos motyvas šiuo atveju kyla ne dėl nepakankamo rinkos rezultatų efektyvumo – kaip paskirstymo ir stabilizavimo atveju – bet dėl grynojo teisingumo.

2.4.2. Fiskalinės politikos priemonių taikymas ekonomikos šoko sąlygomis

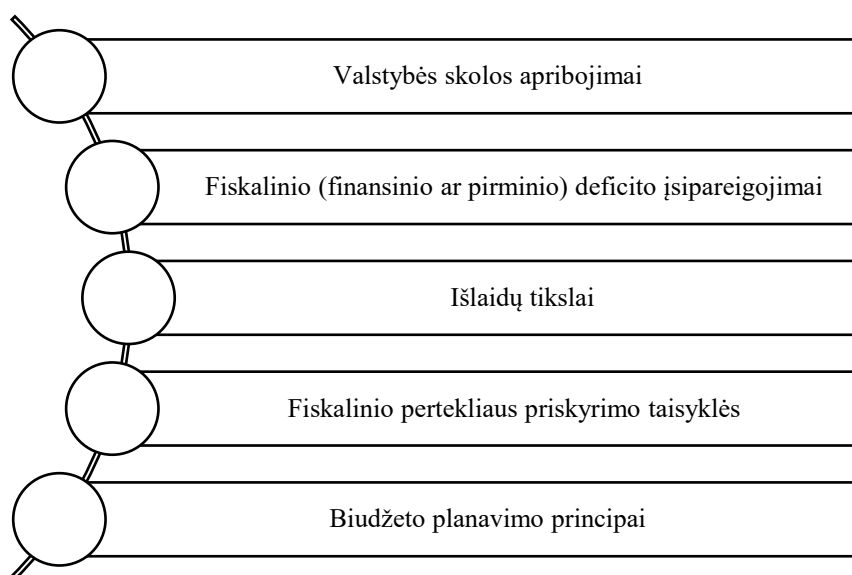
Valstybės biudžetas, kurį sudaro centrinės ir vietos valdžios biudžetai, taip pat socialinio draudimo biudžetai, įgyvendina anksčiau aptartus tris tikslus – paskirstymo, perskirstymo ir stabilumo. Nepaisant to, kad šios funkcijos tarpusavyje glaudžiai susijusios, anot Bénassy-Quéré ir kitų (2010) fiskalinė politika paprastai reiškia stabilizavimo funkciją ir gali būti apibrėžiama kaip sprendimų ar taisyklių, susijusių su mokesčiais ir valstybės išlaidomis, visuma, skirta ekonominio ciklo svyravimams slopinti, kad nedarbas būtų artimas pusiausvyros vertei ir būtų išvengta stiprios infliacijos ar defliacijos.

Autoriai nurodo, kad daugelis vyriausybių vykdo fiskalinę politiką pagal vidutinės trukmės programą, kurioje nustatoma metinė išlaidų raida arba nustatomi skolos ir deficito apribojimai. Tačiau būtina pastebėti, jog kai kurios išlaidų kategorijos gali būti planuojamos net keliems metams į priekį, didelė biudžeto dalis skiriama valstybės tarnautojų atlyginimams ir kompensacijoms bei šalies gyventojų pensijoms išmokėti, todėl manevruoti šioje politikoje trumpuoju laikotarpiu sudėtinga. Tai reiškia, jog norint greitai sumažinti valstybės įsiskolinimą, tikslingiau ir veiksmingiau parduoti valstybės turtą.

Taip pat autoriai pastebėti, kad dėl sprendimų priėmimo proceso trukmės fiskalinę politiką sunku vykdyti anticikliniais tikslais, ypač, sprendimus priimant ne įprastu, metinio biudžeto sudarymo, būdu. Nors ir dėl skirtingų priežasčių, tačiau tiek pinigų, tiek fiskalinės politikos poveikis ekonominei veiklai – uždelstas. Pinigų politikos įtaka vėluoja dėl įmonių ir šeimų įsiskolinimo pagal fiksuotąsias palūkanų normas, vangios bankų sektoriaus reakcijos ar dėl netobulos ilgalaikių palūkanų normų reakcijos. Tuo tarpu, fiskalinė politika tiesiogiai veikia paklausą per visuomenės vartojimą ir

investicijas, tačiau dėl derybų vyriausybėje poreikio, fiskalinių sprendimų priėmimo procesas užtrunka daug ilgiau. Nors kai kuriuose modeliuose fiskalinė ir pinigų politika traktuojamos panašiai, tačiau jų lankstumo ir reakcijos laiko į pokyčius sulyginti negalima.

Skirtumas tarp pajamų ir išlaidų yra vadinamas fiskaliniu balansu. Jis gali būti apskaičiuojamas atskiram valdžios segmentui arba valdžios sektoriui, kuris apibendrina visas valdžios sektoriaus sąskaitas. Biudžeto balanso perteklius gali būti panaudotas valstybės skolai mažinti arba investicijoms įgyvendinti. Tuo tarpu esant deficitiniam balansui galima, kaip anksčiau minėta – parduoti valstybės turtą, o neturint šios galimybės, deficitas turi būti finansuojamas skolinantis iš nacionalinio centrinio banko (tai Bénassy-Quéré ir kiti (2010) prilygina pinigų kūrimui) arba skolinantis iš kitų viešųjų ir privačių subjektų, įvairių tarptautinių organizacijų ar užsienio vyriausybių. Mažinant biudžeto deficitą skolinantis iš centrinio banko, didinamas pinigų kiekis apyvartyje, o tai, savo ruožtu, gali padidinti šalies infliaciją, todėl išsivysčiusios ekonomikos šalyse valstybės skolinimasis dažniau atliekamas skolos priemonės parduodant investuotojams, suteikiant jiems teisę tam tikrą laiką gauti kapitalo ir palūkanų mokėjimus, numatytus atitinkamoje skolos sutartyje.

6 pav. Praktikoje sutinkamos fiskalinių taisyklių formos (Bénassy-Quéré ir kiti, 2010)

Bénassy-Quéré ir kiti (2010) pastebi, kad fiskalinės taisyklės, pateiktos aukščiau esančiame paveiksle, gali būti taikomos *ex ante* (prieš balsavimą dėl biudžeto) arba *a posteriori* (atsižvelgiant į stebimus rezultatus). ES Stabilumo ir augimo pakte derinama *ex post* deficito riba ir valstybės skolos orientacinis tikslas. Fiskalinį reguliavimą (Stabilumo ir augimo paktas) euro zonoje galima laikyti apsauga nuo neapgalvotų fiskalinių priemonių, o taip pat ir priemone, padedančia sumažinti daugelio suinteresuotųjų šalių politikos koordinavimo išlaidas, kartu užtikrinant vienodas sąlygas. Tačiau tai gali nukreipti dėmesį nuo didėjančio makroekonominio disbalanso kai kuriose šalyse narėse.

Taip pat Bénassy-Quéré ir kiti (2010) pastebi, kad kalbant apie Europos ekonominės ir pinigų sąjungos (EPS) fiskalinę politiką iškyla trys svarbūs iššūkiai, kuriems reikia skirti ypatingą dėmesį: fiskalinė drausmė, fiskalinis federalizmas ir fiskalinės politikos koordinavimas. Kaip pagrindinį fiskalinės drausmės pinigų sąjungoje argumentą, autoriai išskiria galimybę, jog netvari fiskalinė politika valstybėje narėje keltų grėsmę viso regiono pinigų stabilumui, kadangi politinis spaudimas potencialiai gali priversti Europos centrinį banką tiesiogiai pirkti ir monetizuoti tam tikras obligacijas, o tai gali sudaryti sunkumų valdant infliacijos lygį. Norint išvengti tokios rizikos, Maastrichto sutartimi

euro zonos centriniams bankams uždrausta tiesiogiai pirkti valstybės obligacijas, tačiau šis draudimas neturi labai ryškaus poveikio, kadangi neuždraudžia jų pirkti antrinėje rinkoje.

Kalbant apie fiskalinės politikos koordinavimą, Bénassy-Quéré ir kiti (2010) išskiria dvi pagrindines priežastis, dėl kurių vyriausybės turi koordinuoti ekonomines strategijas. Pirmoji – tai tarptautinių viešųjų gėrybių teikimas, antroji – nekoordinuotų veiksnių neoptimalumas esant išorės veiksniams, net ir siekiant pirmiausia nacionalinių tikslų. Šie du veiksniai galioja visoje Europoje, ypač euro zonoje, tuo tikslu remiamos įvairios bendradarbiavimo priemonės, kai kurių teisės aktų ir mokesčių derinimas arba ES masto konkurencijos ir bankų priežiūros politika. Taip pat, sukūrus Europos pinigų sąjungą, atsirado aiškių fiskalinės politikos išorės veiksnių. Pinigų sąjungoje ekspansyvi fiskalinė politika vienoje šalyje sukuria teigiamą paklausos išorinį poveikį kitoms narėms, bet neigiamą palūkanų normų išorinį poveikį, jei centrinis bankas reaguoja didindamas palūkanų normas. Todėl koordinavimas gali padidinti nacionalinių fiskalinių politikų patikimumą, o tarpusavio spaudimas palengvina jų įgyvendinimą. Kartu vienoje pinigų zonoje politikos koordinavimas tarp vyriausybių suteikia kolektyvinę atskaitomybę, o tai gali sumažinti galimybę, kad viešoji nuomonė centrinį banką laikys vienintele institucija, atsakinga už ekonominę politiką zonoje.

Bénassy-Quéré ir kiti (2010) pastebi, kad esant lanksčiam valiutos kursui ir tobulam kapitalo judumui, fiskalinė politika visai Sąjungai yra neveiksminga, todėl euro zonos ekonomikos stabilizavimo užduotis pirmiausia tenka pinigų politikai. Autoriai pastebi, kad fiskalinė politika yra veiksminga esant fiksuotiems mainams ir tobulam kapitalo judumui, tokiai situacijai, kuri būdinga kiekvienai šaliai narei jos partnerių zonoje atžvilgiu. Ir tai pasak autorių veda prie tokios politikos priskyrimo taisyklės:

- Bendra pinigų politika reaguoja į šokus, turinčius įtakos visai zonai (simetriniai šokai).
- Nacionalinė fiskalinė politika reaguoja į šaliai būdingus sukrėtimus arba šokus turinčius įtakos šalių grupei, palyginti su kitomis zonos šalimis (asimetriniai šokai).

Įprastomis sąlygomis fiskalinės politikos koordinavimo euro zonoje tikslai turėtų būti aiškiai apibrėžti: pirma, užtikrinti, kad nacionalinė fiskalinė politika galėtų atlikti stabilizavimo funkciją vietos lygmeniu, o tai reiškia, kad fiskalinis deficitas verslo ciklo metu turi būti valdomas laikantis tvarumo apribojimų, antra, sudaryti sąlygas fiskalinės ir monetarinės politikos dialogui.

Pasaulyje plintančios epidemijos bei pandemijos turi nenuginčijamą poveikį ekonomikai. Apie COVID-19 2020 metų sausio mėnesį sužinojo visas pasaulis. Kinijos valdžios institucijos greitai reagavo į spartų viruso plitimą ir didėjančią patvirtintų atvejų skaičių. 2020 m. sausio 23 d. buvo uždarytas visas Vuchano miestas - tai šokiravo visą pasaulį ir galiausiai pasirodė esanti labai sėkminga Kinijos vyriausybės politinė intervencija. Po savaitės PSO epidemiją Kinijoje pripažino pasaulinio masto ekstremalia visuomenės sveikatai situacija. 2020 m. kovo 11 d. Pasaulio sveikatos organizacija (PSO) oficialiai paskelbė koronaviruso (COVID-19) protrūkį pandemija (Zhang ir kt. 2020).

COVID-19 pandemija, siautusi pasaulyje du pastaruosius metus buvo itin didelis sukrėtimas, kadangi parodė, jog visas pasaulis yra glaudžiai susijęs ir susiklosčiusi situacija turi daug įtakos gyventojų kasdienybei. Nuo sutrikusių tiekimo grandinių iki įvesto karantino ir jo sukulto absoliutaus pajamų netekimo, ši liga turėjo pastebimą poveikį ne tik socialiniu, bet ir ekonominiu atžvilgiu. Turbūt nebūtų galima atrasti ekonominės šakos, kurios nebūtų paveikusi ši pandemija, kadangi jos įtaka buvo jaučiama nuo turizmo iki švietimo, nuo prabangos prekių iki žemės ūkio.

Siekdamos sustabdyti COVID-19 plitimą ir jo žalingą poveikį regiono ekonomikai, vyriausybės ėmėsi įvairių veiksmų. Tarp šių priemonių – draudimai susirinkti viešose vietose, darbo vietų ir mokyklų uždarymas, visuomenės sveikatos iniciatyvos ir ekonominės priemonės ekonomikai stabilizuoti. Taip pat, anot Lacey ir kt. (2021), pasaulio valstybės valdė neigiamą COVID-19 pandemijos poveikį sveikatai ir ekonomikai įgyvendinant įvairias biudžetines priemones. Aharon ir Siev (2021) valstybių pasitelktas priemones COVID-19 pandemijos poveikio įvairiapusiškam suvaldymui išskiria į tris pagrindines kategorijas: uždarymo, ekonominės ir sveikatos politikos. Ekonominių priemonių kategoriją autoriai papildomai išskiria į dvi dalis: parama pajamoms, kuomet asmuo ar namų ūkis netenka darbo arba negali dirbti ir vyriausybė moka jiems tiesiogiai grynaisiais pinigais bei atleidimas nuo skolų ir sutarčių, kuomet vyriausybė išaldo šeimos skolas (šios priemonės gali būti: paskolų gražinimo sustabdymas, draudimas nutraukti komunalinių paslaugų teikimą arba uždraudžiamas išskeldinimas).

Aharon ir Siev (2021) tyrimo duomenimis, nėra skirtumo tarp įsitvirtinusių ir besiformuojančių rinkų, kai kalbama apie tiesioginę pajamų paramą ir skolų sutarčių lengvatas. Autorės taip pat teigia, jog abi minimos ekonominės iniciatyvos yra labiau skirtos žmonėms ir namų ūkiams. Kita jų įžvalga – ekonomikos skatinimo lėšas skiriant įmonėms, o ne fiziniams asmenims, buvo pastebima nuolatinė ir ganėtinai didelė neigiama reakcija.

Autorės pastebi, kad priklausomai nuo to, kokia ekonominė parama teikiama, besivystančios rinkos reaguoja skirtingai. Nors reakcija į tiesioginę pajamų paramą dažnai būna palanki ir patvirtina ekonominėms intervencijoms palankias nuotaikas, reakcija į skolų ar sutarčių lengvatų atidėjimą paprastai būna nepalanki. Tokia reakcija patvirtino argumentą, kad asmenys šią veiklą vertina tik kaip įsipareigojimą, kurie galiausiai turi būti įvykdyti, atidėjimą. Šis skirtumas taip pat gali reikšti norą gauti skubią finansinę pagalbą, o ne atidėti skolų mokėjimą. Aharon ir Siev (2021) teigimu, politikos formuotojai, remdamiesi gautais duomenimis, gali geriau suvokti kiekvieno ekonominio žingsnio poveikio skirtumus ir pakoreguoti savo ekonominės pagalbos planus, kad išvengtų nepalankių finansų rinkų reakcijų arba jas sušvelnintų. Čeha ir Čeha (2020) antrina autorių minčiai, jog sukeltą ekonomikos krizę geriausia valdyti fiskalinės politikos priemonėmis. Šalies vyriausybėms atrinkus tinkamiausias priemones, ekonomiką galima ne tik apsaugoti nuo didelių nuostolių, bet ir paspartinti jos atsigavimo procesą.

Gaspar'as ir Mauro'as (2020) pastebi, kad siekiant sušvelninti COVID-19 poveikį, tol kol ekstremalioji situacija pasibaigs, reikalinga paremti labiausiai nukentėjusius asmenis ir įmones, suteikti žmonėms ir įmonėms subsidijas darbo užmokesčiui, o taip pat padidinti ar išplėsti piniginių ir nepiniginių pervedimų skaičių labiausiai pažeidžiamoms bendruomenėms. Žmonėms ir įmonėms, negalintiems sumokėti mokesčių, turėtų būti suteikta pagalba, o taip pat siekiant sėkmingai suvaldyti situaciją būtina apgalvoti kaip įvairias valstybines paslaugas teikti labiau elektroniniu būdu. Pasak Baldwin'o ir Mauro'o (2020), siekiant, kad pinigų ir fiskalinės politikos veikslių nauda būtų veiksmingesnė, jie būtų koordinuojami bendrai tarptautiniu mastu. Centriniai bankai turėtų būti pasirengę suteikti pakankamą likvidumą bankams ir kitoms finansų įstaigoms, ypač toms, kurios skolina mažosioms ir vidutinėms įmonėms, kurios gali būti mažiau pasirengusios atlaikyti netikėtus sukrėtimus. Stundžienė ir kiti (2022) atkreipia dėmesį į tai, kad vyriausybės galėtų teikti tikslines ir laikinas kredito garantijas, jog patenkintų šių įmonių likvidumo poreikius. Autorių taip pat yra išskiriamos trys esminės priemonės:

1. apsaugoti įmones nuo bankroto, suteikiant joms daugiau galimybių gauti kreditus ir mokesčių lengvatas;
2. užtikrinti užimtumą ir darbo užmokestį;
3. remti finansų sistemą, kad būtų išvengta finansinės katastrofos.

Wang'as ir kiti (2022) pastebi, kad per pirmuosius dvylika COVID-19 pandemijos mėnesių šalys visame pasaulyje pasirinko dvi priešingas strategijas: gelbėti gyvybes stabdant ekonomiką arba gelbėti ekonomiką stengiantis sumažinti neigiamą užkrato poveikį sveikatai. Pirmuoju variantu, dažnai vadinamu nulinio COVID arba likvidavimo strategija, bandoma visiškai išnaikinti virusą šalyje. Jos šalininkai tvirtina, kad ilgalaikės išlaidos, atsirandančios dėl mažinimo taktikos, yra didesnės už trumpalaikes išlaidas, susijusias su griežtomis sulaikymo priemonėmis ir greitesniu viruso išnaikinimu. Antroji strategija, vadinama švelninimo strategija arba susigyvenimas su COVID-19, grindžiama nuostata, kad nors viruso visiškai išnaikinti neįmanoma, užkrato poveikį galima sumažinti įsikišus farmacijos priemonėmis, išlyginant kreivę ir išlaikant tam tikrą atvirumo ir mobilumo lygį. Ilgalaikė nauda - geresnis socialinis ir ekonominis tvarumas. Autoriai taip pat pastebi, jog pastaraisiais mėnesiais atlikus abiejų priemonių privalumų ir trūkumų tyrimą, kelios valstybės pakeitė savo požiūrį, siekdamos rasti kitokią politiką, kuri galėtų išgelbėti gyvybes, nesukeldama neproporcingai didelių ekonominių nuostolių. Vis dėlto vyriausybės veiksmų veiksmingumas ir sėkmę lemiantys veiksniai nebuvo žinomi *ex ante* ir priklausė nuo konkrečios šalies, nepaisant idėjų apie tai, koks metodas šaliai labiausiai tinka.

Wang'as ir kiti (2022) pastebi, kad nors šalys, kurios taikė likvidavimo metodus, veiksmingai sumažino mirtingumą, tačiau dėl didelių fiskalinių sukrėtimų patyrė didelių ekonominių nuostolių, šalių, kurios taikė švelninimo priemones, rodikliai yra prieštaringi. Šalims, kurių rezultatai buvo geri, galėjo būti naudingos palankios struktūrinės aplinkybės, veiksminga politika arba ir viena, ir kita. Autoriai pabrėžia, kad žmonių ir pareigūnų paskatos laikytis politikos ir ją vykdyti gali skirtis dėl struktūrinių veiksnių, pavyzdžiui, prekybos priklausomybės nuo paslaugų ir korupcijos. Papildomos fiskalinės paskatos su sveikata nesusijusiose srityse ir plataus masto laisvai prieinamas testavimas gali sumažinti mirtingumą ir sumažinti ekonominius nuostolius.

Wang'o ir kt. (2022) teigimu, tikimybė, kad griežti COVID-19 apribojimai bus toleruojami ir galiausiai lems mažesnes ilgalaikes ekonomines sąnaudas, yra didžiausia tose šalyse, kurios labai priklauso nuo paslaugų sektoriaus veiklos. Nepakankamas ir neveiksmingas politikos įgyvendinimas gali kainuoti gyvybes ir sumažinti gyvenimo lygį korumpuotose valstybėse. Kadangi jie yra per silpni, kad išgyventų pandemiją, labiausiai turėtų būti apsaugoti seni, mažas pajamas gaunantys bei širdies ir kraujagyslių sistemos nepakankamumu pasižymintys gyventojai. Galiausiai, tokios strategijos, kaip atviro viešo testavimo plėtra plačiu mastu ir su sveikata nesusijusių sektorių finansavimo didinimas, gali padėti sumažinti per didelį mirtingumą ir išvengti nereikalingų ekonominių nuostolių.

2.4.3. Monetarinės politikos priemonių taikymas ekonomikos šoko sąlygomis

Centriniai bankai turi keletą funkcijų ir taip įgyvendina pinigų politiką. Pirmiausia, jie veikia kaip likvidumo rezervas ir turi privilegiją leisti bazinius pinigus arba, kai kuriais atvejais, didelės galios pinigus. Ši funkcija apima banknotų išleidimą ir likvidumo teikimą finansų sistemai siekiant palaikyti kainų stabilumą bei saugią ir veiksmingą mokėjimų sistemą. Centrinis bankas teikia bazinius pinigus komerciniams bankams ir taip daro įtaką šalies ar regiono pinigų rinkai. Jeigu komerciniai bankai susiduria su sunkumais skolinantis iš kitų komercinių bankų, į centrinį banką jie gali kreiptis dėl

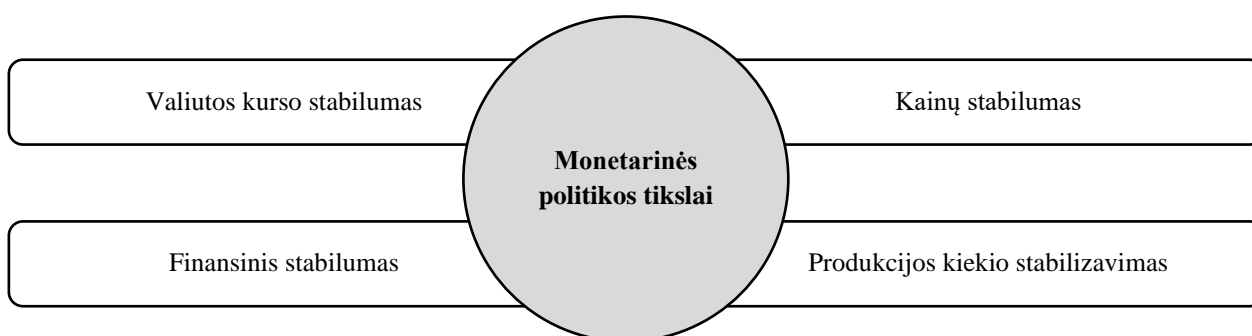
pinigų, reikalingų mokėjimams atlikti, pasiskolinimo už iš anksto nustatytą kainą. Taip yra užtikrinamas saugus mokėjimų mechanizmas ir pastovi likvidumo kaina.

Centrinis bankas, suteikdamas kreditus atidarytoms atitinkamų komercinių bankų sąskaitoms centriniame banke, aprūpina šiuos bankus baziniais pinigais, kurie gali būti panaudoti naujoms paskoloms suteikti arba esamoms skoloms padengti. Šių, bazinių pinigų centrinis bankas tiekia pakankamai tam, kad finansų sistema veiktų sklandžiai ir be jokių trukdžių. Likvidumas praktiškai yra užtikrinamas vykdant atvirosios rinkos operacijas, kuomet centrinis bankas finansinį turtą perka iš komercinių bankų, o taip pat sudarant atpirkimo sandorius, kai centrinis bankas atitinkamą turtą savo balanse laiko tam tikrą laiką. Europos centrinis bankas dažniausiai skolina komerciniams bankams naujus pinigus mainais į tokios pat vertės finansinį turtą, kuris bus atgautas, tokiu atveju jei paskola nebus gražinta. Turto vertei pritaikoma atitinkama diskonto norma. Paprastai toks turtas apima vekselius ir obligacijas, kurie gali būti tiek privatūs, tiek valstybiniai. Komerciniai bankai šį turtą atpirkti sutinka po iš anksto sutarto laiko (šis laikas gali svyruoti nuo vienos dienos iki kelių savaičių), todėl procesas ir yra vadinamas atpirkimo sutartimis. Centrinis bankas taip pat gali daryti įtaką bankų skolinimo elgsenai reikalaujamas, kad bankai dalį gautų indėlių laikytų centriniame banke.

Kitas dalykas ką daro centriniai bankai – likvidumo kainos nustatymas. Komerciniai bankai, norėdami atsiimti pinigus iš centrinio banko, moka trumpalaikių palūkanų normos forma atsispindintį nustatyto dydžio mokestį. Atsiradusi pinigų rinkos palūkanų norma turi įtakos ne tik visoms trumpalaikėms palūkanų normoms ekonomikoje, tačiau taip pat ir ilgalaikėms palūkanų normoms, tad taip valdoma kreditų paklausa, išlaidos bei taupymas.

Dar vienas dalykas, kurį valdo centrinis bankas – likvidumas sunkmečiu. Ne visada bankai nori ar ryžtasi skolinti vieni kitiems dėl pablogėjusios ekonominės situacijos baimindamiesi, kad jų skolininkai gali nesugebėti gražinti savo įsipareigojimų arba tiesiog patys nori būti labiau pasiruošę, tad tikėdamiesi lėšų trūkumo ateityje yra linkę jas išsaugoti. Tokiais atvejais skolininkai gali atsigręžti į centrinių bankų pagalbą, kurie yra suinteresuoti, kad ekonomika būtų kuo stabilesnė, tad išleidžia tiek pinigų, kiek jų ir reikia.

Žemiau esančiame paveiksle pateikiami pagrindiniai monetarinės politikos tikslai.

7 pav. Monetarinės politikos tikslai (Bénassy-Quéré ir kiti, 2010)

Siekiant kainų stabilumo, reikalinga išsaugoti tikrąją pinigų vertę – perkamąją galią. Kainų stabilumo nauda akivaizdi, kadangi infliacija iškreipia ekonominius sprendimus, netiesiogiai apmokestindama grynujų pinigų likučius ir užgoždama santykinus kainų signalus. Todėl dauguma centrinių bankų stengiasi išlaikyti nedidelę infliaciją. Nors trumpuoju laikotarpiu pinigų politika turi įtakos, geriausiai ji gali reguliuoti nominaliuosius kintamuosius, ilguoju laikotarpiu nedarydama poveikio realiesiems

kintamiesiems. Taip pat, infliacijos ribojimo neturėtų užgožti kiti politikos tikslai, kurie gali turėti įtakos kainų lygiui, todėl geriausia kai už kainų stabilumą yra atsakingas kiekvienos šalies centrinis bankas. Da Silva ir Vieira (2017) neabejoja, jog pinigų politikos taisyklių įgyvendinimas padeda sumažinti infliacijos lygį, sustiprinti pinigų politikos institucijų išpareigojimą ir atsakomybę bei sumažinti infliacijos tendencijas ir jos lūkesčius.

Pinigų politika, taip pat kaip ir fiskalinė politika, daro trumpalaikį poveikį visuminei paklausai. Taip yra todėl, kad, esant kainų nelankstumui, mažesnė palūkanų norma dėl mažesnės realiosios palūkanų normos paprastai skatina investicijas, o taip pat dėl sumažėjusio realiojo valiutos kurso skatina ir grynąjį eksportą. Tuo tarpu didesnės kainos mažina turto, kuris nėra tobulai indeksuotas pagal infliaciją, perkamąją galią. Taigi pinigų politika gali būti naudojama visuminei paklausai stabilizuoti kuomet paklausa yra maža skatinant paklausą ekspansine pinigų politika ir ribojant paklausą, kai paklausa yra didelė.

Monetarinė politika stipriai priklauso nuo bankų ir finansų sektorių, kurie perduoda pinigų impulsus kreditams ir rinkos palūkanų normoms, todėl sėkmingai veikiantis bankų ir finansų sektorius yra labai svarbi dedamoji pinigų politikos perdavimui. Dėl to jie gali suteikti bankams milžiniškas pinigų sumas trumpuoju laikotarpiu, kai visi bankai siekia likvidumo ir todėl negali skolinti vieni kitiems. Centriniai bankai yra pasirengę skolinti likvidumą rinkoms sunkmečiu, kadangi įvykiai, keliantys grėsmę tam tikrų skolininkų gebėjimui vykdyti savo skolas, gali peraugti į grandininę reakciją, kuomet bus pasiekta sisteminė krizė.

Manoma, kad pinigų pasiūlos pokyčiai nedaro ilgalaikio poveikio realiesiems kintamiesiems, o šis reiškinys vadinamas ilgalaikiu pinigų neutralumu. Ilguoju laikotarpiu pinigų kiekio apyvartoje didinimas arba vienos valiutos pakeitimas didesnės vertės valiuta neturi poveikio realiesiems kintamiesiems, o paveikia tik nominaliuosius kintamuosius. Bénassy-Quéré ir kiti (2010) išskiria D. Hume pinigų kiekio teoriją, kuri sako, kad pasiūla lemia gamybos apimtį, o vertė sandorių, kuriuos galima atlikti su vienu piniginiu vienetu per tam tikrą laikotarpį – pinigų greitis – yra egzogeninė, pinigų augimas ir infliacija yra susiję santykiu vienas su vienu. Pinigų augimo kontrolė padeda centriniam bankui kontroliuoti infliaciją, nepatiriant jokių realių išlaidų.

Anot autorių tai, kad po pinigų pasiūlos šoko trumpuoju laikotarpiu nominalusis darbo užmokestis ir (arba) kainos prisitaiko mažiau nei visiškai, yra vienas iš pagrindinių trumpalaikio atotrūkio tarp pinigų augimo ir infliacijos paaiškinimų. Dėl to, padidėjus pinigų pasiūlai, padidėja realioji piniginių turto vertė, o tai daro įtaką kitiems realiesiems kintamiesiems, tokiems kaip realusis vartojimas ar realioji palūkanų norma. Trumpojo laikotarpio pinigų augimas įtaką daro realiesiems kintamiesiems, tačiau ši įtaka palaipsniui išnyksta, kuomet kainos prisitaiko prie įvykusio pinigų augimo. Todėl, vadovaujantis naujesniais modeliais, centrinis bankas kontroliuoja trumpalaikę palūkanų normą, taip siekdamas išlaikyti norimus būsimos infliacijos ir gamybos apimtį atotrūkio tikslus. Priklausomai nuo centrinio banko misijos, šiems dviem tikslams gali būti priskirti skirtingi svoriai.

Diskrecinės pinigų politikos, dėl kurios infliacija viršija pageidaujamą lygį, rezultatas vadinamas infliaciniu šališkumu. Bénassy-Quéré ir kiti (2010) pateikia Barro ir Gordono infliacinio šališkumo poveikio paaiškinimą. Jame daroma prielaida, kad, nors dėl didelio nedarbo politikos formuotojams pusiausvyros gamybos lygis atrodo pernelyg žemas, nedarbas iš tikrųjų gali būti struktūrinio pobūdžio. Kadangi struktūrinį nedarbą galima sumažinti tik pasitelkus struktūrinę politiką, tokią kaip mokesčių pokyčiai ar darbo rinkos reformos, tai, centriniam bankui, klaidingai nustačius aukštesnį

gamybos lygį, poveikis, tikėtina, bus infliacinis, kadangi žmonės galimai suvokia tikrąsias ekonomines sąlygas ir logiškai tikėtis infliacijos, taip sužlugdydami bandymus sumažinti nedarbą. Centriniam bankui įsipareigojus siekti konkretaus infliacijos tikslo, infliacijos šališkumas gali būti pašalinamas, nes subjektai nesitikės pernelyg spartaus pinigų augimo arba prislopintos reakcijos į sąnaudų skatinimo šokus. Kad tai įvyktų, visuomenė centrinį banką turi laikyti patikimu ir stabilu.

Bénassy-Quéré ir kiti (2010) teigimu, ilguoju laikotarpiu visiškai atskirti pinigų politiką nuo fiskalinės politikos įmanoma tik tuo atveju, jei pastaroji yra tvari arba jei centrinis bankas veikia neatsižvelgdamas į vyriausybės įsipareigojimų nevykdymo galimybę. Vyriausybei nevykdant įsipareigojimų turto savininkai tikisi arba vyriausybės įsipareigojimų nevykdymo, kai neatsiskaitoma su kreditoriais, arba skolos monetizacijos, jei valstybės skolos santykis viršija tvarų ilgalaikį lygį, o fiskalinės valdžios institucijos nesumažina biudžeto išlaidų, tokiu atveju centrinis bankas stengiasi išgelbėti vyriausybę masiškai pirkdamas jos obligacijas ir taip atitinkamai yra padidinama pinigų pasiūla. Pagal pirmąjį scenarijų centrinis bankas gali nukentėti dėl savo turto nuvertėjimo. Tačiau tikėtina, kad centrinis bankas pirmenybę teiktų monetizacijai su visais su ja susijusiais infliaciniais padariniais komercinių bankų žlugimo finansinis poveikis vertinamas atsargiai. Atsižvelgiant į ilgalaikį fiskalinės ir pinigų politikos tarpusavio ryšį, ilgalaikis pinigų stabilumas mažai tikėtinas, jei veikia kartu su neapgalvota fiskaline politika.

Būklę, kai infliacija nedaro įtakos žmonių ekonominiams sprendimams, Bénassy-Quéré ir kiti (2010) įvardina kaip kainų stabilumą. Panašiai finansinį stabilumą galima apibūdinti kaip padėtį, kai ekonominiams žmonių veiksams neturi įtakos finansų sistemos būklė. Tai aplinka, kurioje rinkos dalyviai gali pasikliauti sklandžiu finansų sistemos veikimu ir turi paskatas bei tinkamas priemones tikslios rizikos, susijusios su turtu į kurį jie ketina investuoti, įvertinimui. Ji reikalauja, kad monetarinė ir fiskalinė politikos reaguotų į rinkos pokyčius, bet nebūtinai reiškia valstybės įsitraukimą siekiant sutrukdyti rinkos turto kainų koregavimui.

Priemonės reikalingos, norint išlaikyti finansinį stabilumą, anot autorių apima:

- Tinkamą infrastruktūrą, kuri susidėtų iš tokių kaip mokėjimo, kliringo (atsiskaitymo tarp bankų sistema) ir kitų atsiskaitymo sistemų.
- Reguliavimo sistemą, kuri skatintų finansų tarpininkus tiksliai vertinti riziką, o taip pat ir vertinti finansinį turtą bei atidėti kapitalą, kad apsisaugotų nuo rizikingų investicijų, kurti likvidumo atsargas, kad būtų pasirengta galimiems rinkos sutrikimams. Sistemiškai svarbūs finansų rinkos dalyviai taip pat turi būti tinkamai prižiūrimi, o finansų centrai turi laikytis vienodų reguliavimo sąlygų visiems dalyviams.
- Indėlių draudimo programos ir galimybę prirėikus naudotis centrinio banko likvidumu.

Išskirtiniais atvejais dėl finansinio stabilumo būtina naudoti viešąsias lėšas, kad būtų sumažintas pavojus, jog problemos, turinčios įtakos konkrečioms institucijoms, išplis į kitas finansų sistemos sritis. Į šias pastangas paprastai įsitraukia centrinis bankas, reguliavimo institucijos ir galiausiai biudžeto valdymo institucijos, nes bet koks žlungančių finansų įmonių rekapitalizavimas susijęs su valstybės lėšų injekcijomis. Valdžios institucijos privalo palaikyti finansinį stabilumą, nes finansiniai sandoriai dėl savo pobūdžio yra susiję su rizika, kuri gali išplisti iš vienos įstaigos ar rinkos sektoriaus į visą rinką ir įgauti sisteminį mastą. Finansinių krizių prevencija ir sprendimas yra centrinių bankų pareiga.

2.5. Ekonominės politikos ir skatinimo priemonių vertinimo modeliai

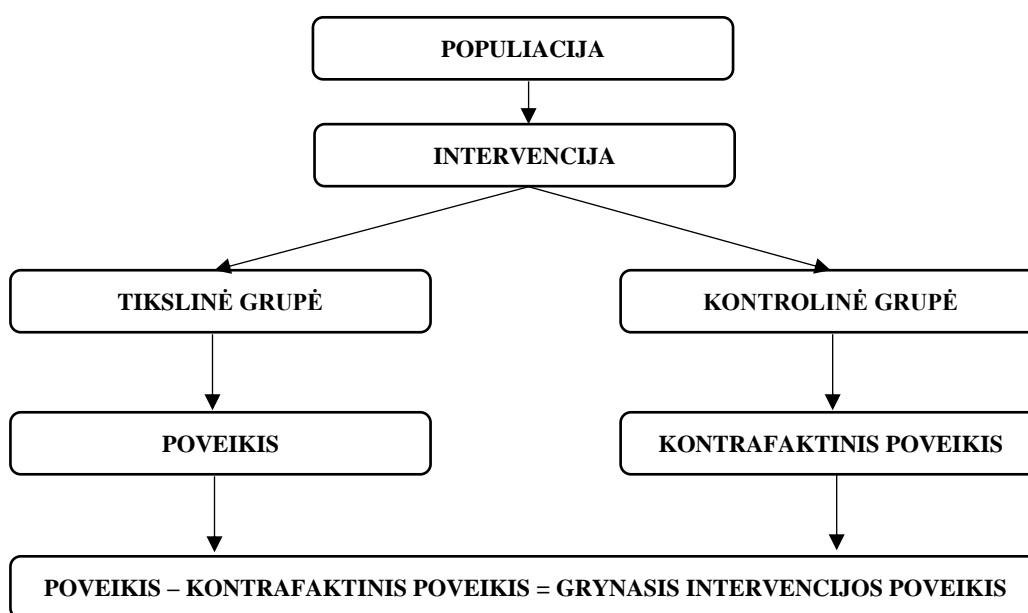
Pasak Aničo ir kt. (2020), ekonominės politikos ir skatinimo priemonių efektyvumą galima vertinti pagal kelis kriterijus:

- Tinkamumo – analizuojamas socialinių ir ekonominių tikslų, poreikių ir problemų įgyvendinimui pasirinktos politikos tinkamumas, analizuojama įgyvendinamų intervencijų logika ir pagrįstumas).
- Efektyvumo – įvertinamas investuoto laiko, personalo, finansų ir pasiektų rezultatų santykis.
- Rezultatyvumo – analizuojamas nagrinėjant faktiškai pasiektą rezultatą su planuotais įgyvendinti.
- Naudingumo – analizuojama kaip pasirinktos priemonės padėjo tenkinti numatytus poreikius, tikslus ir problemas. Siekiama nustatyti poveikį ir jo sukeltą efektą tikslinėms grupėms.
- Tęstinumo – vertinamas ilgalaikis poveikis, pasibaigus planuotam įsikišimui.

Taip pat Aničas ir kiti (2020) išskiria keletą vertinimo metodų.

Vienas iš jų - kontrafaktinio poveikio vertinimo metodas, kuris leidžia intervencijos poveikį gautam rezultatui, neatsižvelgiant į kitų veiksmų poveikį. Atliekant šį vertinimą lyginama situacija, kuri susiklosto įgyvendinus pasirinktas ekonominės politikos ir skatinimo priemones ir situaciją, kai šios priemonės yra neįgyvendintos. Skirtumas tarp šių situacijų parodo grynąjį pasirinktų ekonominės politikos ir skatinimo priemonių poveikį.

Pasak autorių, šis metodas yra itin tinkamas vertinti ekonominės politikos ir skatinimo priemones nukreiptas pagalbai įmonėms ekonomikos šoko sąlygomis. Intervencinės priemonės gali būti – konsultacijos, įvairaus tipo subsidijos (verslo pradžiai, plėtrai, palūkanų normoms, investicinės ir t.t.), paskolos lengvatinėmis sąlygomis ir kt. Vyriausybės intervencijos tai pat gali būti nukreiptos į užimtumo didinimą, švietimą bei kitas problemines sritis. Tokio tipo priemonės optimaliausia vertinti būtent šiuo metodu, kadangi jos gali būti pakartojamos, yra iš esmės panašios ir nukreiptos į pageidaujamą elgesio pasikeitimą.

8 pav. Kontrafaktinio poveikio vertinimo logika (Aničas ir kt., 2020)

Kaip galima pastebėti iš 8 paveikslo – atliekant vertinimą intervenciją patyrusi grupė lyginama su grupe, kuri jos nepatyrė. Tiksliesniems šio vertinimo rezultatams gauti labai svarbu vertinti kuo panašesnes įmones. Tik taip galima užtikrinti, kad pastebėti poveikio skirtumai yra tikrai intervencijos padariniai. Mokslo studijos autoriai pabrėžia, kad vienos taisyklės intervencijos vertinimo laikui nėra, tad kiekvieną kartą reikia priimti naują sprendimą. Vienų intervencijų poveikį galima pastebėti labai greitai (jau po 6 mėn.), tuo tarpu kitų intervencijų poveikis gali būti pastebimas tik po vienerių ar daugiau metų. Atliekant vertinimą svarbu įsitikinti, kad visi duomenys bus prieinami ir vienodai atnaujinti.

Kitas vertinimo būdas, kurį išskiria Aničas ir kt. (2020) – teorija grindžiamas poveikio vertinimas. Šiuo atveju vertinamas tiek įgyvendinimo procesas, tiek poveikis. Pasitelkus šį metodą, įvertinami priežastiniai ryšiai tarp ekonominės politikos ir skatinimo priemonių panaudojimo etapų ir išoriškai veikiančių veiksnių. Vertinimas pradedamas nuo įvykių grandinės sudarymo, kuri nurodo kaip pasirinktos ekonominės politikos ir skatinimo priemonės turėtų pakoreguoti ekonominę ar socialinę aplinką. Atsižvelgiant į sudarytą įvykių grandinę bei pasitelkiant empirinių duomenų analizės metodą, vertinama ar visos būtinos sąlygos buvo pasiektos. Teorija grįstas poveikio vertinimas, autorių teigimu, gali padėti ruošiantis kontrafaktinio poveikio vertinimui tiek vertinant jo rezultatus.

Sekantis Aničo ir kt. (2020) išskirtas metodas – proceso vertinimas jo įgyvendinimo metu. Šis metodas vertina tik ekonominės politikos ir skatinimo priemonių įgyvendinimo eigą – ne jų pasiektus rezultatus. Tai tinkamas vertinimas siekiant realioju metu valdyti priemones ar jų intensyvumą siekiant geresnių rezultatų. Anot Gertler'io ir kt. (2016) šis metodas aktualiausias ankstyvaisiais proceso įgyvendinimo etapais, nes gali būti naudingas siekiant tobulinti jo įgyvendinimą.

Gertler'is ir kt. (2016) pateikia dar vieną analizės variantą – *ex ante* modeliavimą. Tai analizė, kurios metu, remiantis jau turimais duomenimis, modeliuojamas numatomas programos ar politikos pakeitimo poveikis siekiamiems rezultatams. Modeliavimas gali būti naudingas lyginant tikėtinus įvairių alternatyvių programos variantų rezultatus. Šis metodas remiasi dideliu kokybiškų duomenų kiekiu, kuriuos galima taikyti imitaciniams modeliams. Palyginti su poveikio vertinimais, šis metodas naudojamas būsimoms pasekmėms modeliuoti, o ne faktiniam esamų intervencijų poveikiui vertinti.

Sąnaudų ir naudos analizė, anot Aničo ir kt. (2020), leidžia įvertinti, kokios yra netiesioginės ir tiesioginės, pasirinktų intervencinių priemonių, sąnaudos bei nauda. Analizės rezultatai nurodomi pinigine išraiška. Šios analizės tikslas atsakyti į klausimą ar pasirinktos priemonės atsipirko. Norit atlikti analizę šiuo metodu būtina turėti išsamius kiekybinius rezultatus. Tad vėlgi, galima pasikliauti kontrafaktinio poveikio vertinimo rezultatais. Boardman'as ir kt. (2018) nurodo, jog atliekant sąnaudų ir naudos analizę reikia įvertinti visas socialines sąnaudas ir naudą, kurios paveikia visą visuomenę. Dėl šios priežasties tokio pobūdžio tyrimas dažnai vadinamas socialine sąnaudų ir naudos analize. Gertler'is ir kt. (2016) greta sąnaudų ir naudos analizės priskiria sąnaudų efektyvumo vertinimą, kurio metu lyginamos santykinės dviejų ar daugiau intervencijos priemonių sąnaudos siekiant bendro rezultato.

Antrinių šaltinių analizė apibrėžiama kaip visų informacijos šaltinių, kuriuos galima pasiekti, analizė. Tačiau būtina pabrėžti, kad šis metodas turi apribojimų, kadangi informacija gali būti sena, nepatikima ir duotuoju atveju neaktuali. Todėl šis metodas yra nepakankamas siekiant atlikti kokybišką analizę.

Aničas ir kt. (2020) taip pat išskiria interviu, apklausos, grupinės diskusijos ir ekspertų grupės metodus, kurie padeda gauti informaciją iš visų suinteresuotų šalių tiesiogiai. Interviu metodu paprastai galima apklausti kelis respondentus, kadangi tai laikui imlus metodas. Apklausos metodas gali būti apribotas informacijos kokybės sąlygų, tačiau padeda gauti informaciją iš platesnės grupės. Grupinė diskusija, anot autorių, dažnai apsiriboja nedidelės respondentų grupės apklausimu, kur diskusiją valdo moderatorius. Šis metodas galėtų būti pranašesnis už interviu, kadangi vienu metu apklausiamas ne vienas respondentas, tačiau respondentai kalbėdami vieni prieš kitus gali nepasakyti visos tyrimui reikalingos informacijos, baimindamiesi dėl šalia sėdinčių ir jų besiklausančių asmenų. Lyginant su apklausa, atrodytų, kad tokiu metodu apklausiamą mažesnę respondentų dalis, tačiau grupinės diskusijos metu gauti atsakymai gali būti išsamesni ir kokybiškesni.

Na ir galiausiai, autoriai išskiria ekonometrinių modeliavimą ir statistinę analizę, kaip būdą analizuoti ekonominės politikos ir skatinimo priemonių poveikiui ir priežastingumui vertinti. Šis būdas skirtas ištirti ekonominius kintamuosius ir priežastinius ryšius tarp jų. Šiuo metodu pateikiami duomenys turi būti pagrįsti ir atsispindi statistiškai. Šis būdas naudingas siekiant suprasti kaip vieni ar kiti kintamieji vieni kitus, koks ryšys tarp jų egzistuoja, taip pat, naudojantis ekonometriniais modeliais, galima susikurti alternatyvią situaciją ir ją palyginti su esama ar su kitomis galimomis. Galiausiai šie modeliai gali būti pasitelkiami ateities tendencijų prognozėms sudaryti. Būtina sąlyga sėkmingam modelių sudarymui – laiko eilutės ilgis ir pakankamas duomenų skaičius.

Apibendrinant visus pateiktus vertinimo metodus, galima pastebėti, kad jie visi yra skirtingi, vertina ir analizuoja skirtingas ekonominės politikos ir skatinimo priemonių įgyvendinimo dalis ir turi būti pasirenkami atsižvelgiant į konkrečią situaciją bei turimą duomenų kiekį, nes dalis aptartų metodų negali būti įgyvendinami turint ribotus ar nepakankamus duomenis, o tie kurie gali apsieiti su mažesniu duomenų kiekiu gali būti ne itin tikslūs. Siekiant atlikti baigiamojo magistro projekto tyrimą tikslingiausia dėl duomenų prieinamumo ir proceso sudėtingumo pasirinkti ekonometrinio modeliavimo metodą, kuris gali statistiškai atspindėti pagrįstus ryšius tarp pasirinktų kintamųjų.

3. Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimo Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis tyrimo metodologija

Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimo tyrimui Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko kontekste pasirinkti metodai plačiau aptariami šiame skyriuje.

Tyrimo problema. Ekonomikos skatinimo priemonių poveikis ekonomikos šoko kontekste.

Tyrimo tikslas. Įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį turizmo sektoriuje ekonomikos šoko kontekste.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atlikti 2010 – 2021 metų Lietuvos turizmo rodiklių statistinę analizę;
2. Įvertinti įvairių ekonomikos skatinimo priemonių poveikį turizmo sektoriaus rezultatams;
3. Įvertinti duomenų normalumą bei stacionarumą;
4. Įvertinti koreliacinius ryšius ir jų stiprumą tarp ekonomikos skatinimo rodiklių ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių;
5. Nustatyti priežastinius ryšius tarp ekonomikos skatinimo rodiklių ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių;
6. Apibendrinti tyrimo rezultatus.

Dėl duomenų pasiekiamumo ir ribotumo baigiamojo magistro projekto tyrime ekonomikos skatinimo priemonės siejamos su valstybės įsteigtos finansų įstaigos, dažniau atpažįstamos INVEGA vardu, suteiktomis pagalbos priemonėmis verslui. Tyrimą stipriai riboja labai trumpas laikotarpis galimai analizei (COVID-19 poveikio trukmė apie 2 metus), duomenys pasitelkti analizei – ketvirtiniai, tad per analizuojamą laikotarpį galimi tik 15 stebinių. Taip pat, kalbant apie tyrimo ribotumą, būtina pažymėti, kad COVID-19 sukulto šoko laikotarpio pabaigoje, Lietuvos ekonomiką, o kartu ir Lietuvos turizmo sektorių galėjo veikti regione kilęs karinis konfliktas, atvedęs šalies ekonomiką į energetinio šoko būseną, dėl staiga kilusių kainų už elektrą, dujas ir kitus gamtinius išteklius. Tai įvyko dar nepasibaigus pandemijos sukulto šoko poveikiui ir skatinimo priemonių veikimui bei galėjo turėti įtakos tiek turizmo sektoriaus rezultatams, tiek makroekonominių rodiklių pasikeitimams. Turizmo sektorių galėjo paveikti ne tik energetinis šokas, kilęs dėl energetinių išteklių kainų augimo bei iš to kilusi didelė infliacija, tačiau taip pat vietinių bei užsienio turistų baimė ir neužtikrintumas dėl ateities.

Pirmajame baigiamojo magistro projekto tyrimo etape atliekama turizmo sektoriaus rezultatyvumo rodiklių analizė, įvertinant statistinių duomenų pasikeitimus analizuojamu laikotarpiu (2010 – 2021 metais). Nagrinėjamos turistų, tiek vietinių, tiek atvykstančiųjų, išlaidos, turizmo sektoriuje dirbančių darbuotojų skaičiaus pasikeitimai, turizmo sukuriama pridėtinė vertė, turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis, skaičiaus pokyčiai bei kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių įmonių bei darbuotojų skaičių pokyčiai. Aptiriamos vyriausybės pasitelktos ekonomikos skatinimo priemonės bei jų galima įtaka.

Antrajame baigiamojo magistro projekto tyrimo etape analizuojamas INVEGA pasitelktų verslo skatinimo priemonių poveikis turizmo sektoriaus rezultatams ir makroekonominiams rodikliams, nagrinėjant viešai skelbiamus Invegos duomenis apie pasirašytas sutartis ir priimtus sprendimus dėl garantijų, paskolų, subsidijų ir kitų verslo skatinimo priemonių suteikimo verslo subjektams.

Statistikos departamentas informacijos apie COVID-19 pandemijos laikotarpiu panaudotas ekonomikos skatinimo priemonės viešai duomenų neskelbia. INVEGA skirstytų priemonių poveikis vertinamas kartu ir kelių iš jų – atskirai. Tyrimas apima COVID-19 pandemijos laikotarpį. Atsižvelgiant į duomenų prieinamumą tyrime nagrinėjami ketvirtiniai duomenys apimantys laiko tarpą nuo 2019 metų pirmo ketvirčio iki 2022 metų trečio ketvirčio. Kaip anksčiau minėta ekonometriniuose modeliuose nagrinėjami 15 stebinių. Tyrimui atlikti pasirinkta EViews programa.

4 lentelė. Tyrimui atrinkti rodikliai

Sritis	Rodiklis	Trumpinys
Turizmo sektoriaus rodikliai	Atvykusiųjų turistų išlaidos (mln. eurų)	ATI
	Vietinių turistų išlaidos (mln. eurų)	VTI
	Pajamos už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) (tūkst. eurų)	PSAP
	Viešbučių ir motelių numerių užimtumas (proc.)	VMNU
	Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus) (tūkst. eurų)	KAKOP
	Turistų skaičius apgyvendinimo įstaigose (asmenys)	TSAI
Makroekonominiai rodikliai	Nedarbo lygis	NL
	Infliacija	INF
	BVP pašalinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtaką (mln. eurų)	BVP
Ekonomikos skatinimo priemonės	INVEGA suteiktos pagalbos priemonės (tūkst. eurų)	INVG
	Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)	KOPG
	Paskolos turizmo paslaugų teikėjams (tūkst. eurų)	PTPT
	Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas (mln. eurų)	PNV

Antrasis baigiamojo magistro projekto tyrimas vykdomas šiais etapais:

1. Duomenų pasiskirstymo pagal normalųjį skirstinį vertinimas remiantis Jarque-Bera kriterijumi. Kai laiko eilutė nepasiskirsčiusi pagal normalųjį skirstinį, toks kintamasis transformuojamas ir toliau analizėje naudojamas jau transformuota forma.
2. Laiko eilučių stacionarumo vertinimas, pasitelkiant vienetinių šaknų metodą.
3. Koreliacinė analizė, remiantis Pirsono koreliacijos koeficientu.
4. Laiko eilučių priežastingumo nustatymas, remiantis Granger priežastingumo nustatymo testu.

Granger priežastingumo testo išraiška:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \dots + \alpha_i y_{t-i} + \beta_1 x_{t-1} + \dots + \beta_i x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$x_t = \alpha_0 + \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_i x_{t-i} + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_i y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Sprendžiant šias lygtis tikrinama hipotezė:

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_i = 0$$

Jeigu priimama H_0 , tai reiškia, kad nagrinėjamas nepriklausomas kintamasis x neturi įtakos priklausomojo kintamojo y kitimui pirmojoje lygtyje ir, taip pat, y nelemia x kitimo antrojoje lygtyje.

5. Atsižvelgiant į koreliacijos analizės bei Granger priežastingumo testo rezultatus vėliau kuriamas atitinkamas ekonometrinis modelis.

Pirmasis modelis, kurį bus siekiama sudaryti atsižvelgiant į stacionarumo, koreliacinės analizės ir Granger priežastingumo testo rezultatus porinis tiesinis regresijos (PTR) modelis, kurio išraiška pateikiama žemiau:

$$y = b_0 + b_1x \quad (3)$$

Sekantis modelis, kurį bus bandoma kurti – paklaidų korekcijos modelis (ECM), kuris bus sudaromas atsižvelgiant į stacionarumo, koreliacijos koeficiento ir Granger priežastingumo testo rezultatus. Jo išraiška:

$$\Delta Y_t = \mu + \omega_0 \Delta X_t + \lambda \hat{U}_{t-1} + e_t, \quad (4)$$

$$\hat{U}_{t-1} = Y_{t-1} - \beta_0 - \beta_1 X_{t-1}$$

\hat{U}_{t-1} – kointegravimo regresijos modelio paklaida,

e_t – paklaidų korekcijos modelio (ECM) paklaida,

ω_0 vertina poveikį trumpuoju laikotarpiu, tuo tarpu β_1 vertina ilgalaikį poveikį.

Atsižvelgiant į stacionarumo bei Granger priežastingumo testų rezultatus, sudaromas autoregresijos paskirstyto vėlinimo modelis (ARDL), kuris išreiškiamas lygtimi:

$$Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \dots + \rho_p Y_{t-p} + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \dots + \beta_q X_{t-q} + U_t \quad (5)$$

Taip pat, įvertinus Granger priežastingumo testo rezultatus, įvertinamas ilgalaikis poveikis pagal autoregresijos paskirstyto vėlinimo modelio (ARDL) ilgalaikį multiplikatorių, kuris išreiškiamas lygtimi:

$$\frac{\beta_0 + \sum_{i=1}^q \beta_i}{1 - \sum_{j=1}^p \rho_j} \quad (6)$$

$$\sum_{j=1}^p \rho_j < 1$$

Galiausiai, atsižvelgiant į stacionarumo, koreliacinės analizės bei Granger priežastingumo testo rezultatus, kuriamas porinės netiesinės regresijos (PNR) modelis. Porinės netiesinės regresijos modeliai gali būti keleto rūšių, tokių kaip, eksponentinis ar logaritminis trendai, hiperbolinis modelis, polinomi (antro ir trečio laipsnio).

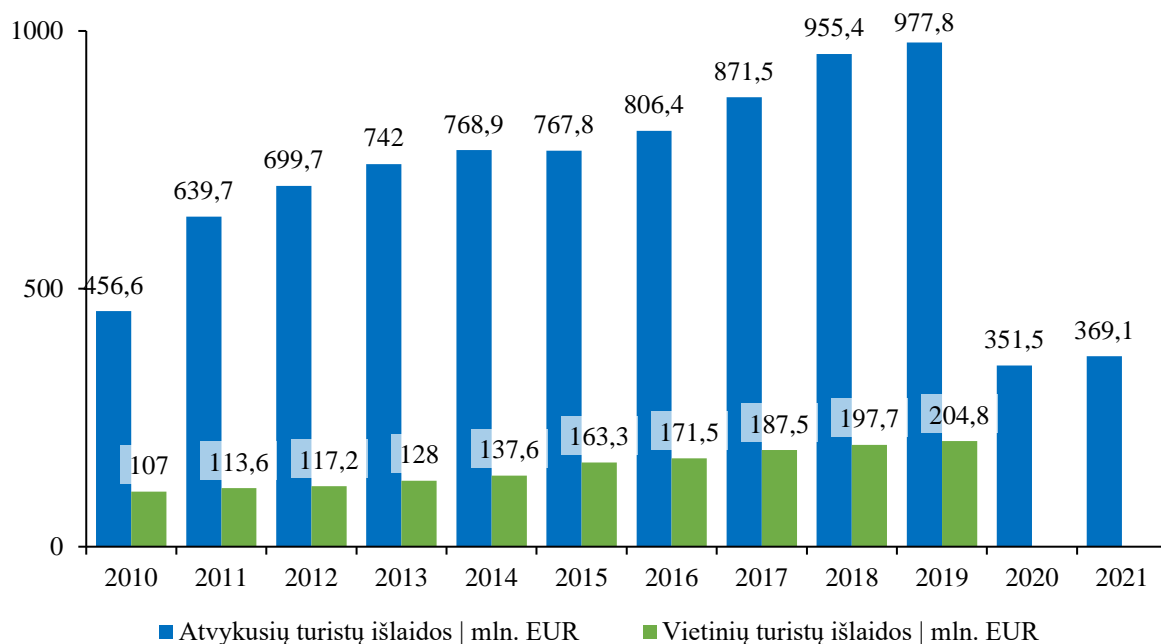
Atlikus ekonometrinę analizę bei remiantis gautais rezultatais, pateikiamos išvados apie ekonomikos skatinimo priemonių poveikio vertinimą Lietuvos turizmo sektoriaus rezultatams.

4. Ekonomikos skatinimo priemonių poveikio Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis tyrimo rezultatai

Kaip minėta ankstesniame skyriuje, siekiant įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį turizmo sektoriaus veiklai, pradžioje bus įvertinami turizmo sektoriaus rezultatai 2010 – 2021 metų laikotarpiu, nagrinėjamos turistų, tiek vietinių, tiek atvykstančiųjų, išlaidos, turizmo sektoriuje dirbančių darbuotojų skaičiaus pasikeitimai, turizmo sukuriama pridėtinė vertė, turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis, skaičiaus pokyčiai bei kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių įmonių bei darbuotojų skaičių pokyčiai. Remiantis šios analizės rezultatais toliau ekonomikos skatinimo priemonių, skirstytų valstybės įsteigtos finansų įstaigos INVEGA, poveikis turizmo sektoriaus rezultatams bei makroekonominiams rodikliams bus nagrinėjamas pasitelkiant ekonometrinius modelius.

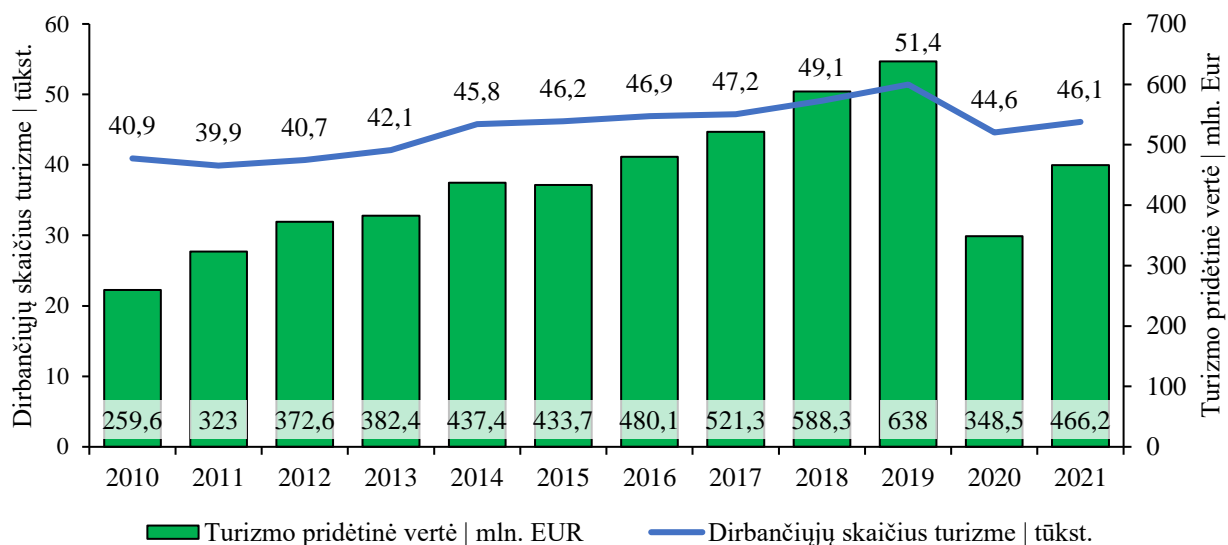
4.1. Lietuvos turizmo sektoriaus rodiklių statistinė analizė

2015-2019 m. turizmo pramonė Lietuvoje nuolat plėtėsi. Naujas nacionalinis turizmo prekės ženklas, struktūriniai pokyčiai organizacijoje, atsakingoje už turizmo rinkodaros įgyvendinimą, nuoseklus Lietuvos turizmo galimybių konkurencingumo didėjimas regionuose ir kiti veiksniai padėjo sudaryti sąlygas, kad šis laikotarpis išsiskirtų stipriai išaugusiais atvykstamojo ir vietinio turizmo srautų rodikliais. Kaip galima pastebėti žemiau pateikiamoje diagramoje (9 pav.), apžvelgiamu laikotarpiu iš turizmo gaunamos pajamos augo ganėtinai sparčiais tempais, didžiaja dalimi tai lėmė stiprus atvykstančių turistų išlaidų augimas. Taip pat galima pastebėti, kad COVID-19 pandemijos laikotarpis pasižymi stipriu atvykstančių turistų išlaidų kritimu, tad neigiamas pandemijos poveikis nenuginčijamas. COVID-19 poveikį (2020 – 2021 metų laikotarpiu) vietinių turistų išlaidoms įvertinti neįmanoma, kadangi tai atspindinčių duomenų Statistikos departamentas darbo rengimo metu nepateikia.

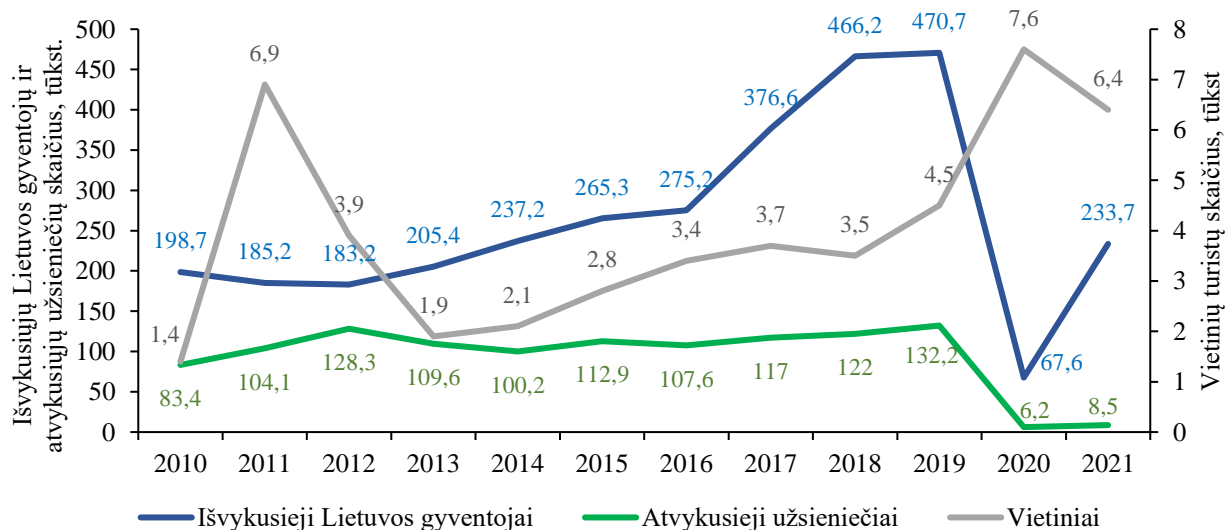
9 pav. Atvykusiųjų ir vietinių turistų išlaidos Lietuvoje 2010 – 2021 m. (šaltinis: Statistikos departamentas, 2023)

Žemiau esančioje diagramoje pateikiami turizmo pridėtinės vertės rodiklių pasikeitimai 2010 – 2021 metų laikotarpiu.

10 pav. Turizmo sukuriama pridėtinė vertė (mln. eurų) ir dirbančiųjų skaičius (tūkst.) pokyčiai Lietuvoje 2010 – 2021 m. (šaltinis: Statistikos departamentas, 2023)

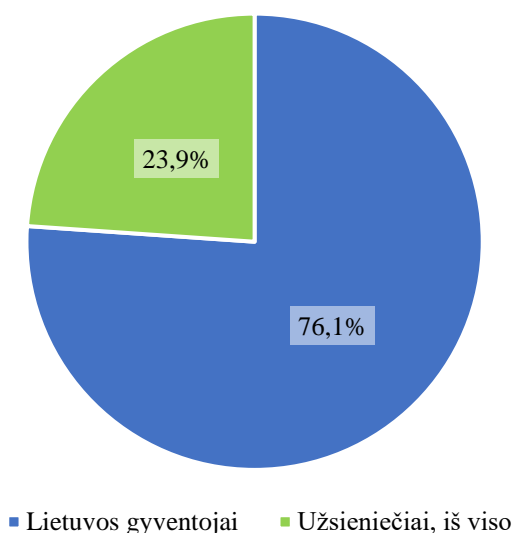
Žvelgiant į 10 paveiksle pateikiamus rodiklių pasikeitimus galima pastebėti tiesioginę koreliaciją, tarp anksčiau nagrinėtų vietinių ir atvykstančiųjų turistų išlaidų augimo ir augančių darbuotojų skaičiaus bei pridėtinės vertės rodiklių didėjimo. Tai savaime suprantama, kadangi rodikliai glaudžiai vienas su kitu susiję. Taip pat, kaip ir anksčiau minėtame grafike, taip ir šiame, galima pastebėti neigiamą COVID-19 pandemijos poveikį turizmo sektoriui. 2020 metais, kai Lietuvoje buvo paskelbtas karantinas, pastebimas ryškus turizmo pridėtinės vertės kritimas, rodiklis sumažėjo beveik dvigubai, todėl galima padaryti išvadą, kad turizmo sektorių stipriai paveikė išgalioję apribojimai. Tačiau žvelgiant į darbuotojų skaičiaus pasikeitimus nagrinėjamais metais, galima pastebėti, kad nors sektorius patyrė didelius praradimus, tačiau drastiškai darbuotojų neatleidinėjo – darbuotojų skaičius sumažėjo tik 6,8 tūkst. žmonių. Darbuotojų išsaugojimui įtakos galėjo turėti Lietuvos vyriausybės pasitelktos ekonomikos skatinimo priemonės.

11 pav. Turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis, skaičius 2010 – 2021 m. (šaltinis: Statistikos departamentas, 2023)

11 paveiksle pateikiamas turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis, skaičiaus pasikeitimai 2010 – 2021 metų laikotarpiu. Galima pastebėti, kad laikotarpyje iki COVID-19 pandemijos turistų pasinaudojusių minėtomis paslaugomis skaičius arba augo arba išlaikė panašų lygį, tačiau pandemijos laikotarpiu išvykstamasis Lietuvos gyventojų turizmas ir atvykstančių turistų skaičius pastebimai krito ir pasiekė dar nematytas žemumas. Tai nestebina įvertinant tai, kad COVID-19 laikotarpiu dėl ligos plitimo buvo ne tik uždarnos valstybių sienos, bet ir skelbiami vietiniai karantinai. Tad išvykti ir atvykti į ir/arba iš Lietuvos teritorijos buvo galima tik tam tikrais ganėtinai trumpais laikotarpiais. Pirmasis karantinas Lietuvoje truko nuo 2020 metų kovo 15 dienos iki tų pačių metų birželio 17 dienos. Antrasis karantinas Lietuvos Respublikoje įsigaliojo 2020 metų lapkričio 7 dieną ir tęsėsi iki kitų metų liepos 1 dienos. Tad galima teigti, jog šalies gyventojai ir valstybėje veikiantis verslas, tame tarpe ir turizmo sektorius valstybės suvaržymuose gyveno apie metus.

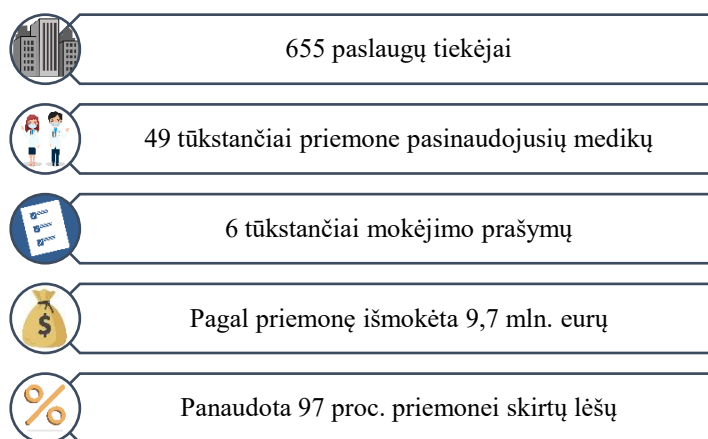
Tačiau minimame paveiksle taip pat galima pastebėti ir nagrinėjamomis aplinkybėmis netikėtą vietinių turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis, skaičiaus augimą, kuris pandemijos 2020 metais padidėjo bene dvigubai. Žemiau pateikiamame paveiksle galima matyti, kad net 76 proc. visų šalyje turizmo paslaugomis pasinaudojusių turistų buvo Lietuvos gyventojai.

12 pav. Turistų pasiskirstymas Lietuvoje 2020 metais (šaltinis: Keliauk Lietuvoje)

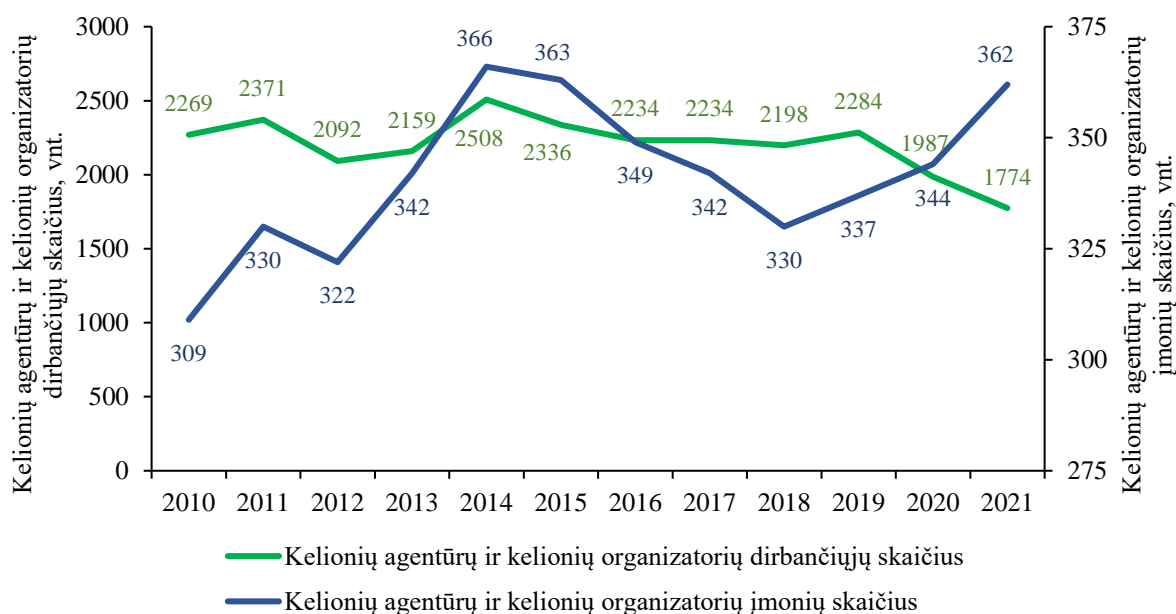
Tam įtakos galėjo turėti viena iš anksčiau aptartų Lietuvos vyriausybės pasirinktų ekonomikos skatinimo priemonių – valstybės kompensuojamos turizmo paslaugos medicinos darbuotojams „Atostogos medikams“ prasidėjusi 2020 metų rugsėjo 1 dieną. Pagal minimą priemonę paslaugas teikti įsipareigojo 655 tiekėjai. Remiantis Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerijos 2020 metų lapkričio 24 dieną pateiktais duomenimis priemone „Atostogos medikams“ pasinaudojo beveik 33 tūkstančiai sveikatos priežiūros specialistų. Turizmo paslaugų teikėjai pateikė 4,8 tūkst. mokėjimo prašymų, jiems kompensuota 6,5 mln. eurų. Tą pačią dieną, atsižvelgiant į tai, kad šalyje epidemiologinė situacija pablogėjo ir medikai gali nespėti pasinaudoti priemone, ji pratęsta iki tų pačių metų gruodžio 15 dienos.

Nacionalinės turizmo skatinimo agentūros „Keliauk Lietuvoje“ administravusios minimą projektą pateikiamais duomenimis, iš viso priemone pasinaudojo 526 projekto dalyviai, kuriems kompensacijų buvo išmokėta už 9,7 mln. eurų. Tai galėjo išauginti vietinių turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis, skaičių. Valstybės finansuojamos 200 eurų vertės turizmo paslaugos padėjo pailsėti daugiau kaip 49 tūkstančiams sveikatos priežiūros specialistų. Dažniausiai medikai rinkosi apgyvendinimo ir sveikatingumo bei SPA paslaugas. Taip pat, prie vietinių turistų skaičiaus augimo galėjo prisidėti anksčiau minėtos aplinkybės – turistai, negalėdami išvykti iš Lietuvos, patrauklių kelionių pasiūlymų galėjo ieškoti šalies teritorijoje. Žemiau pateikiamame paveiksle grafiškai pateikiama projekto „Atostogos medikams“ statistika.

13 pav. „Atostogos medikams“ statistika (šaltinis: Keliauk Lietuvoje)

Įvertinant tai, kad 2020 ir 2021 metais didžiąją laiko dalį Lietuvoje buvo paskelbti karantinai, kurių metu turizmo sektorius buvo suvaržytas bene labiausiai, buvo galima tikėtis drastiško šiame sektoriuje dirbančių darbuotojų bei šios srities veiklą vykdančių įmonių skaičiaus mažėjimo. Tačiau žvelgiant į 14 paveiksle pateikiamą statistiką galima pastebėti, jog kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių įmonių skaičius nors ir nežymiai tačiau padidėjo, o dirbančiųjų skaičius šio tipo įmonėse sumažėjo, tačiau ne drastiškai. Atsižvelgiant į tokius rezultatus galima daryti prielaidą, jog vyriausybės pasitelktos ekonomikos skatinimo priemonės galėjo turėti teigiamos įtakos turizmo sektoriaus veiklai.

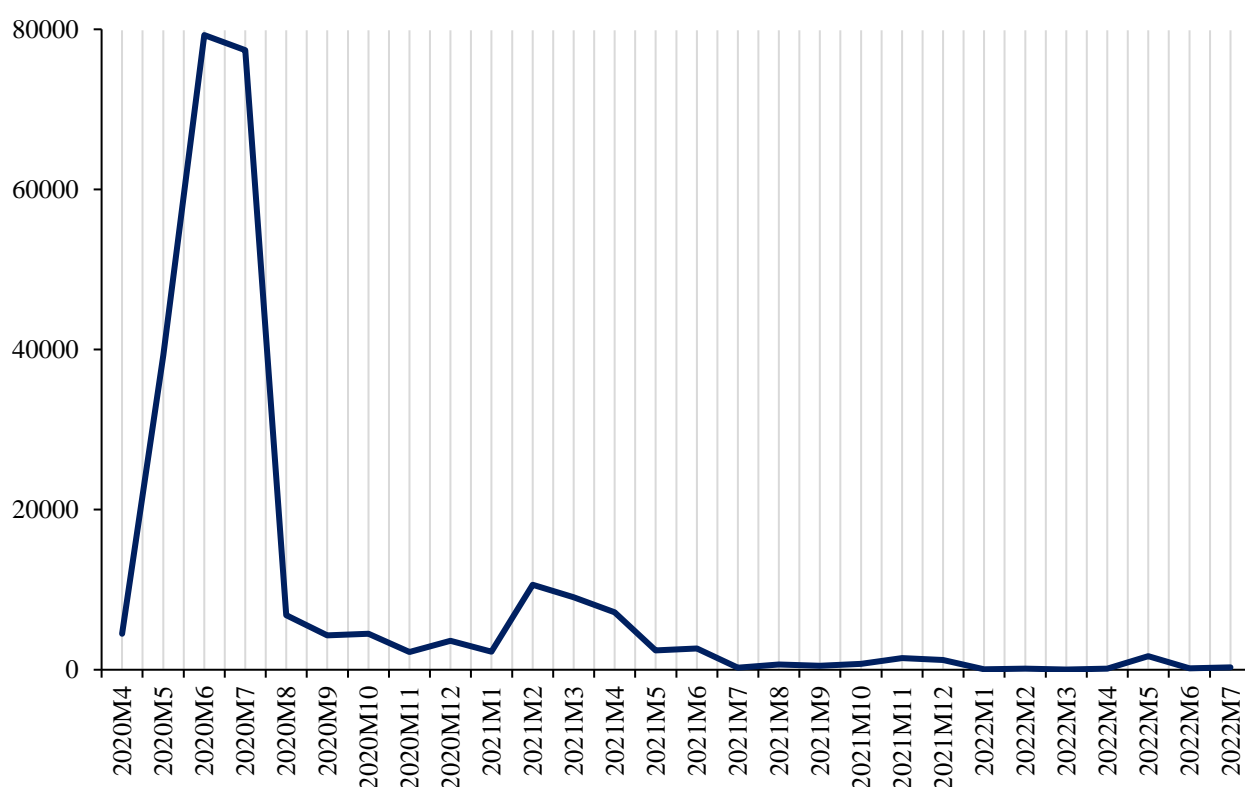

14 pav. Turizmo įmonių veikla (šaltinis: Statistikos departamentas, 2023)

Apibendrinant nagrinėtus statistinius duomenis, galima daryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos vyriausybės pasitelktos ekonomikos skatinimo priemonės galėjo turėti įtakos turizmo sektoriaus būklei COVID-19 pandemijos sukulto ekonomikos šoko laikotarpiu ir jam pasibaigus, tad būtina atlikti platesnę analizę pasitelkiant ekonometrinius modeliavimo metodus, siekiant nustatyti tikslus priežastinius ryšius tarp nagrinėjamų kintamųjų.

4.2. INVEGA skirstytos priemonės ekonomikos skatinimo priemonėms įgyvendinti

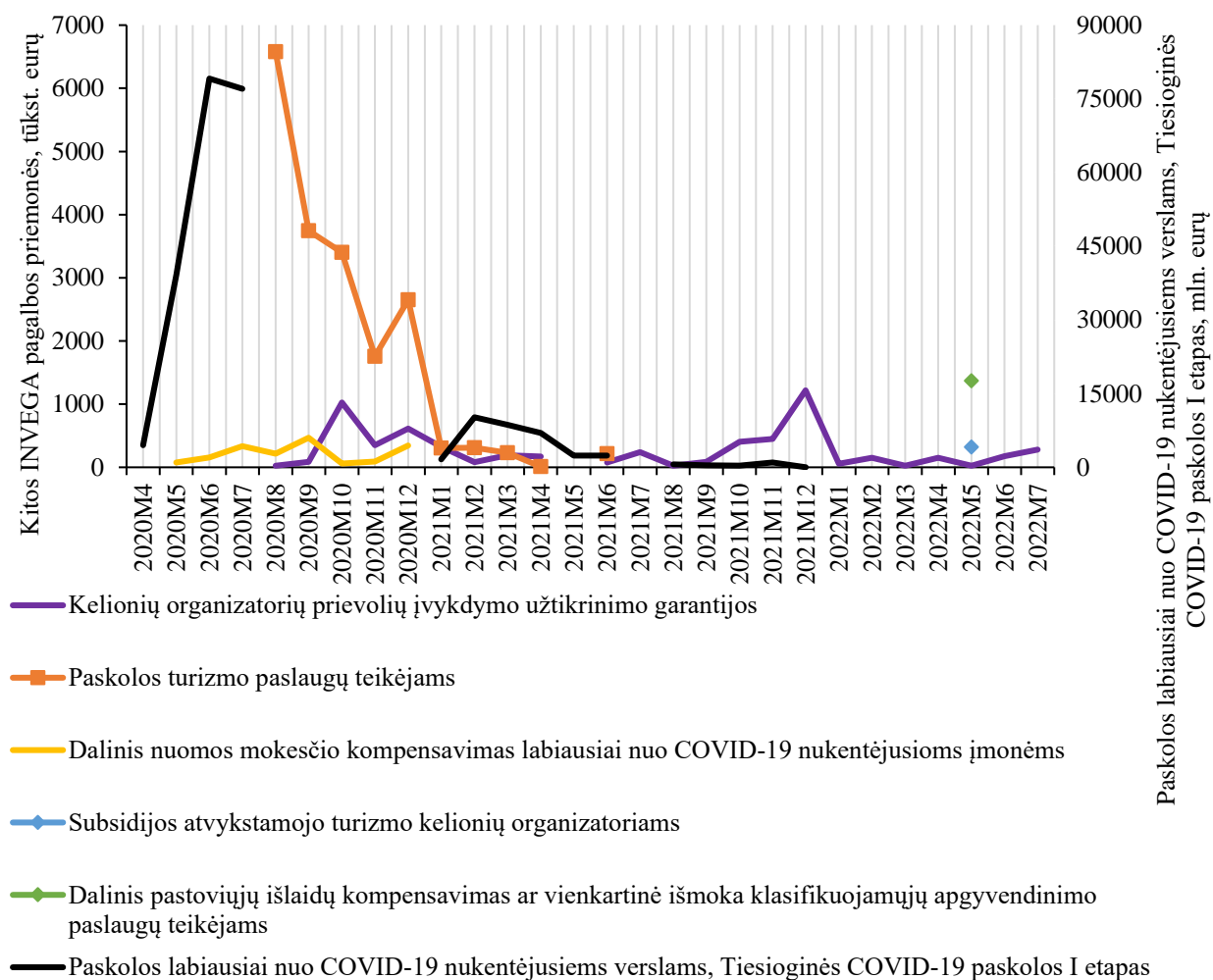
Kalbant apie ekonomikos skatinimo priemones – vyriausybė ne vieną ekonomikos skatinimo priemonę įgyvendinti ir numatytas lėšas paskirstyti pavedė valstybės įsteigta finansų įstaigai INVEGA. Ši organizacija savo puslapyje skelbia lėšų panaudojimo statistiką, kiek, pagal kokią priemonę ir kokioms įmonėms paskirta pagalba. Remiantis minėtame puslapyje pateiktais duomenimis, žemiau pateikiama Lietuvos turizmo sektoriaus verslo skatinimo priemonių statistika.

15 pav. INVEGA suteiktos pagalbos priemonės turizmo sektoriui Lietuvoje 2020 m. balandžio mėn. – 2022 m. liepos mėn. (tūkst. eurų) (šaltinis: INVEGA)

Kaip matyti 15 paveiksle, INVEGA turizmo sektoriuje veiklą vykdydantiems ūkio subjektams paramą teikė nuo 2020 metų balandžio mėnesio, kuomet prasidėjo pirmasis karantinas iki 2022 metų liepos mėnesio, kuomet buvo suteiktos paskutinės paramos priemonės nuo COVID-19 nukentėjusioms turizmo sektoriaus įmonėms. Daugiausia paramos nuspręsta teikti 2020 metų birželio ir liepos mėnesiais. Tai galėjo lemti vienu metu veikusios net kelios paramos verslui priemonės. 2020 metų birželio ir liepos mėnesiais buvo sudaryta susitarimų už beveik 84 mln. eurų. Toliau pateikiamoje diagramoje atskiros Invegos teiktos pagalbos priemonės nagrinėjamos detaliau.

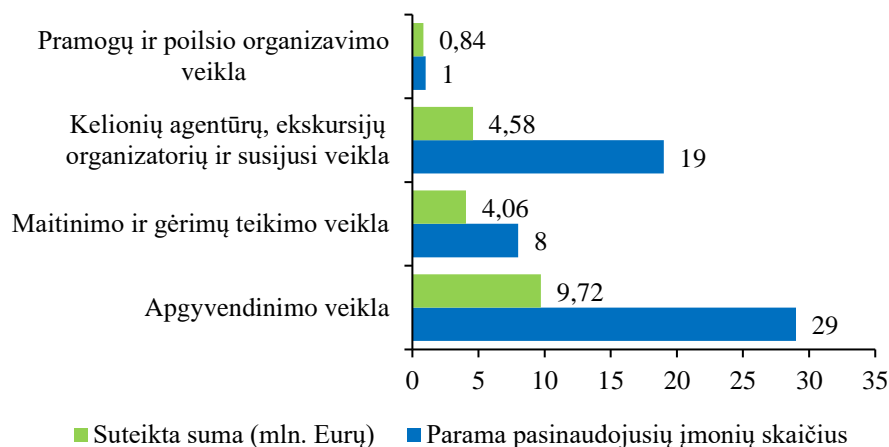
Žemiau esančiame paveiksle pateikiama INVEGA skirstytų pagalbos priemonių statistika detaliai.

16 pav. INVEGA suteiktos pagalbos priemonės turizmo sektoriui 2020 m. balandžio mėn. – 2022 m. liepos mėn. detalai (tūkst. eurų) (šaltinis: INVEGA)

Kaip galima matyti 16 paveiksle pateikiamoje diagramoje didžiausia lėšų suma buvo skirta paskoloms labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, tiesioginių COVID-19 paskolų I etapui. Taip pat tai yra ilgiausiai teikta parama nuo pandemijos nukentėjusiam verslui. Iš viso pagal minimą priemonę susitarta teikti paramą už iš viso – 234,5 mln. eurų. Kita priemonė pareikalavusi bene daugiausia lėšų iš visų lyginamų priemonių – paskolos turizmo paslaugų teikėjams. Ši priemonė, kaip nurodo jos pavadinimas, skirta konkrečiai turizmo sektoriaus teikėjams. Į paramą galėjo pretenduoti įmonės, kurios vykdo apgyvendinimo, maitinimo ir gėrimų teikimo, kelionių agentūrų, ekskursijų organizatorių ir susijusių bei pramogų ir poilsio organizavimo veiklas. Iš viso pagal priemonę parama verslui teikta 10 mėnesių, ir panaudota lėšų už 19 mln. eurų. Iš viso buvo numatyta skirti iki 22 mln. eurų, tad priemonės įgyvendinimas siekė 87 proc.

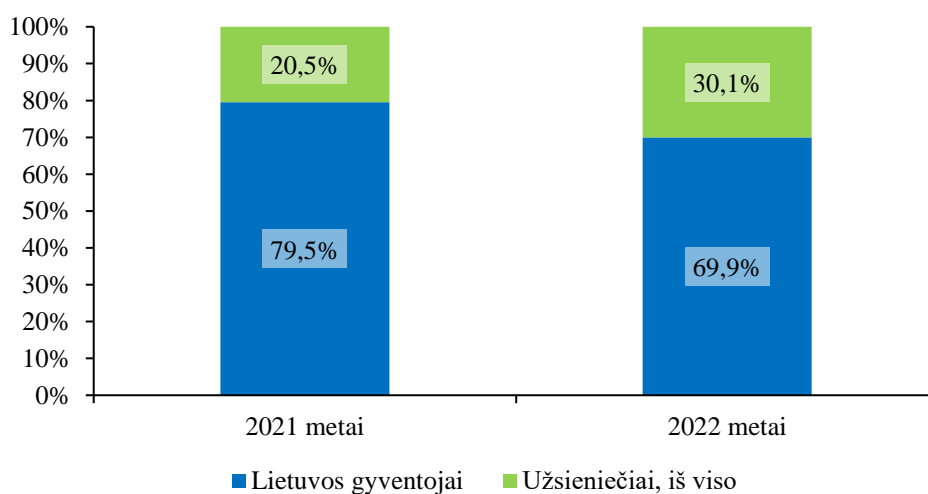
Žemiau esančiame paveiksle pateikiama detalesnė nagrinėjamos priemonės statistika.

17 pav. Paskolos turizmo paslaugų teikėjams (šaltinis: INVEGA)

Tačiau bene ilgiausiai INVEGA paramą turizmo sektoriaus ūkio subjektams teikė pagal priemonę – kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos. Parama pagal šią priemonę teikta 23 mėnesius. Iš viso pagal šią priemonę skirta garantijų už 6,2 mln. eurų. Priemone pasinaudojo 97 įmonės. Maksimali garantijos suma vienai įmonei negalėjo viršyti 1,8 mln. eurų. Tačiau bet kokių atveju, INVEGA suteiktos garantijos dalis negalėjo būti didesnė nei 50 proc. prievolių įvykdymo užtikrinimo sumos. Ilgiausiai ši garantija galėjo galioti 15 mėnesių.

Pagal priemonę dalinis nuomos mokesčio kompensavimas labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusioms įmonėms lėšos buvo skirstomos tik vieną mėnesį – 2022 metų gegužę. Iš viso parama pasinaudojo 175 įmonės, kurios tarpusavyje pasidalino 1,75 mln. eurų. Kompensacijos suma mėnesiui neviršijo 50 proc. išlaidų. Subsidijas atvykstamojo turizmo kelionių organizatoriams INVEGA skirstė tuo pačiu metu. Šias subsidijas gavo 31 prašymą pateikusi įmonė, iš viso išdalinta 320 tūkst. eurų. Subsidijos suma vienam subjektui negalėjo viršyti 30 tūkst. eurų. Ši priemonė galėjo lemti atvykstamojo turizmo augimą, kadangi, kaip matyti žemiau pateikiamame paveiksle, 2022 metais jis padidėjo bene 10 proc. Tačiau šį augimą, taip pat, galėjo sąlygoti ir pasibaigę karantinai atvėrę valstybių sienas, todėl realią subsidijos naudą įvertinti sudėtinga.

18 pav. Turistų pasiskirstymas Lietuvoje 2021 ir 2022 metais (šaltinis: Keliauk Lietuvoje)

Apibendrinant galima teigti, jog vyriausybė per valstybės įsteigtą finansų įstaigą INVEGA Lietuvos turizmo sektoriui suteikė ne vieną pagalbą priemonę, kuri atsižvelgiant į skirtas sumas turėjo turėti teigiamos įtakos turizmo sektoriaus veiklai. Didžioji dalis paramos skirta pirmojo karantino laikotarpiu, kuomet dėl judėjimo apribojimų ne tik regiono šalyse, bet ir pačios Lietuvos ribose, buvo beveik visiškai paralyžuotas turizmo sektoriaus darbas. Gali būti, kad suteikta parama padėjo turizmo sektoriui nesubliukšti ir ganėtinai sėkmingai išgyventi šį neprognozuotą ir analogų neturintį laikotarpį.

4.3. Priežastinio ryšio tarp ekonomikos skatinimo priemonių ir turizmo sektoriaus rodiklių Lietuvoje vertinimas

Siekiant atlikti analizę bus pasitelktas vienetinių šaknų metodas nustatyti stacionarumui, Granger priežastingumo testas, koreliacinė analizė, porinės tiesinės regresijos (PTR), paklaidų korekcijos (ECM), autoregresijos paskirstyto vėlinimo (ARDL), porinės netiesinės regresijos (PNR) modelius.

4.3.1. Pasiskirstymo pagal normalųjį skirstinį ir stacionarumo vertinimas

Prieš atliekant bet kokią analizę būtina įvertinti kintamųjų pasiskirstymą pagal normalųjį skirstinį, o vėliau ir stacionarumą. Ar kintamieji yra pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį įvertinti galima remiantis Jarque-Bera kriterijumi bei jo tikimybe. Jei Jarque-Bera kriterijaus tikimybė yra mažesnė už nustatytą α (šiuo atveju $\alpha=0,05$), tuomet kintamasis turi išskirčių ir jas reikia pasitelkus atitinkamus metodus normalizuoti. Rodiklių stacionarumas vertinamas pasitelkiant vienetinių šaknų metodą. Žemiau pateikiamoje lentelėje pateikiamos Jarque-Bera tikimybės kiekvienam nagrinėjamam kriterijui.

5 lentelė. Kintamųjų Jarque-Bera tikimybės

Kintamasis	Jarque-Bera kriterijaus tikimybė
Atvykusiųjų turistų išlaidos (mln. eurų)	0,6365
Vietinių turistų išlaidos (mln. eurų)	0,5914
Pajamos už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) (tūkst. eurų)	0,7115
Viešbučių ir motelių numerių užimtumas (proc.)	0,7069
Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus) (tūkst. eurų)	0,0000
Turistų skaičius apgyvendinimo įstaigose (asmenys)	0,7405
Nedarbo lygis	0,5613
Infliacija	0,0807
BVP pašalinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtaką (mln. eurų)	0,3220
INVEGA suteiktos pagalbos priemonės (tūkst. eurų)	0,1246
Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)	0,3089
Paskolos turizmo paslaugų teikėjams (tūkst. eurų)	0,7531
Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas (mln. eurų)	0,6155

Atliekant kintamųjų normalumo testą pagal Jarque-Bera tikimybę, pastebėta, jog beveik visi nagrinėjami kintamieji yra pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį, vienintelis rodiklis neatitinkantis normalumo sąlygos – kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus), kurio Jarque-Bera kriterijaus tikimybė lygi nuliui, tad kintamasis turi būti transformuojamas.

6 lentelė. Transformuotų kintamųjų Jarque-Bera tikimybės

Kintamasis	Transformuoto kintamojo Jarque-Bera kriterijaus tikimybė
LOG(Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus) (tūkst. eurų))	0,7847

Transformavus (logaritnavus) kintamąjį nepasiskirsčiusį pagal normalųjį skirstinį (Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus)), pasiektas normalusis pasiskirstymas, tad toliau analizėje bus naudojama transformuota kintamojo reikšmė.

Toliau nagrinėjamas jau anksčiau minėtas analizuojamų kintamųjų stacionarumas. Apibendrintus vienetinių šaknų metodo rezultatus galima matyti žemiau pateikiamoje 7 lentelėje. Detalius stacionarumo testo rezultatus galima rasti 1 priede.

7 lentelė. Stacionarumo testo rezultatai (kintamųjų integruotumas)

Laiko eilutės reikmės	Laiko eilutės integruotumas
Atvykusiųjų turistų išlaidos (mln. eurų)	I(1)
Vietinių turistų išlaidos (mln. eurų)	I(1)
Pajamos už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) (tūkst. eurų)	I(1)
Viešbučių ir motelių numerių užimtumas (proc.)	I(1)
Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus) (tūkst. eurų)	I(1)
Turistų skaičius apgyvendinimo įstaigose (asmenys)	I(1)
Nedarbo lygis	I(2)
Infliacija	I(2)
BVP pašalinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtaką (mln. eurų)	I(2)
INVEGA suteiktos pagalbos priemonės (tūkst. eurų)	I(0)
Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)	I(0)
Paskolos turizmo paslaugų teikėjams (tūkst. eurų)	I(0)
Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas (mln. eurų)	I(0)

Kintamieji, kurie atlikus testą pagal vienetinių šaknų metodą nustatyti stacionariais, lentelėje žymimi I(0). Kintamieji, kurie testo atlikimo metu buvo diferencijuojami vieną kartą (t. y. pripažinti pirmos eilės integruotais procesais) lentelėje žymimi I(1), tuo tarpu kintamieji kurie buvo diferencijuojami du kartus (antros eilės integruoti procesai), lentelėje žymimi I(2). Atliekant testą nustatyta, kad didžioji dalis kintamųjų yra pirmos eilės integruoti procesai. Tai tokie kintamieji kaip atvykusiųjų turistų išlaidos, vietinių turistų išlaidos, pajamos už suteiktas apgyvendinimo paslaugas, viešbučių ir motelių numerių užimtumas, kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus) bei turistų skaičius apgyvendinimo įstaigose. Antros eilės integruotais procesais pripažinti visi makroekonominiai rodikliai – nedarbo lygis, infliacija ir BVP. Na, o galiausiai, stacionariais procesais nustatytos visos pagalbos turizmo sektoriui priemonės: INVEGA suteiktos pagalbos priemonės, kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos, paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas.

4.3.2. Koreliacinė analizė ir priežastingumo vertinimas

Norint įvertinti ryšius tarp nagrinėjamų kintamųjų, atliekama koreliacinė analizė ir Granger priežastingumo testas. Koreliacijos koeficientai tyrime skaičiuojami pasitelkiant Pirsono koreliacijos koeficientą. Koreliacinės analizės rezultatai pateikiami žemiau esančioje lentelėje. Koreliacijos koeficientai skaičiuojami atsižvelgiant į jų stacionarumo laipsnį, su diferencijuotomis kintamųjų reikšmėmis.

Žemiau lentelėje pateikiamos jau diferencijuotų kintamųjų koreliacijos koeficientų reikšmės. Pilna koreliacinė matrica pateikiama 2 priede.

8 lentelė. Diferencijuotų kintamųjų koreliacijos koeficientų reikšmės

Rodiklis	Pirsono koreliacijos koeficientas			
	INVEGA suteiktos pagalbos priemonės (tūkst. eurų)	Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)	Paskolos turizmo paslaugų teikėjams (tūkst. eurų)	Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas (mln. eurų)
Atvykusiųjų turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	-0,2947	-0,7362	0,1789	-0,3654
Vietinių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	0,2420	-0,5963	-0,0647*	0,1634
Pajamų už suteiktas apgyvendinimo paslaugas pokytis (be PVM) (tūkst. eurų)	0,0138**	-0,8472	0,1399	-0,0446*
Viešbučių ir motelių numerių užimtumo pokytis (proc.)	-0,1625	-0,7728	0,1331	-0,3082
Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamų už suteiktas paslaugas pokytis (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus) (tūkst. eurų)	-0,2158	-0,6945	0,1003	-0,4382
Turistų skaičiaus apgyvendinimo įstaigose pokytis (asmenys)	0,1391	-0,9026	0,1046	-0,0386*

Nedarbo lygio pokytis	0,0470	0,1024	-0,4518	0,7451
Infliacijos pokytis	-0,2592	-0,1074	-0,2058	-0,57
BVP pašalinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtaką pokytis (mln. eurų)	0,0674	-0,3533	0,3088	-0,1042

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

Kaip galima pastebėti iš pateikiamų koreliacijos koeficientų reikšmių – labai maža dalis nagrinėjamų rodiklių koreliuoja tarpusavyje. Tuo tarpu tik koreliacijos tarp INVEGA suteiktų pagalbos priemonių ir pajamų už suteiktas apgyvendinimo paslaugas pokyčio tikimybė tenkina sąlygą, jog tikimybė turi būti mažesnė už α , jog koreliacija būtų reikšminė. Šios koreliacijos nėra naudinga nagrinėti dar ir dėlto, jog Pirsono koreliacijos koeficientas yra labai artimas nuliui, o tai reiškia, jog tarp rodiklių egzistuojantis tiesinis ryšys yra labai silpnas. Žvelgiant į šį koeficientą galima daryti išvadą, kad tarp jų teisinis ryšys neegzistuoja, nors žvelgiant į koeficiento tikimybę atrodo, jog ryšys gali būti reikšminis.

Nors koreliacijos koeficientų analizė neparodė jokių naudingų reikšminių ryšių, tačiau būtina įvertinti priežastinius ryšius pagal Granger priežastingumo testą, kuris parodo ar kintamieji veikia vienas kitą, ar jie abu yra veikiami trečiojo kintamojo ir dėl tos pačios priežasties juda ta pačia linkme, o tai pat ar tarp jų egzistuoja uždelstas veikimas. Granger priežastingumo testas atliekamas pagal (1) formulę ir leidžia patikrinti ar pasirinkti rodikliai yra naudingi prognozuojant vieni kitus. 9, 10, 11 lentelėse pateikiami apibendrinti Granger testo rezultatai. Detalūs Granger priežastingumo testo rezultatai pateikiami 3 priede. Būtina pabrėžti, jog Granger testas atliekamas tik su dviem vėlinimais, kadangi valstybės įsteigtos finansų įstaigos INVEGA verslui suteiktų skatinimo priemonių duomenų eilutės yra labai trumpos ir sudaro tik nuo 6 iki 10 stebinių, todėl atliekant trečią vėlinimą EViews nepateikia duomenų. Taip pat reikia paminėti, jog Granger priežastingumo testas neatliktas kintamajam *Paskolos turizmo paslaugų teikėjams*, kadangi dėl trumpos laiko eilutės programa neteikia rezultatų.

Pirmiausia tiriamas priežastinis ryšys taip INVEGA suteiktų pagalbos priemonių (bendrai) ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių. Apibendrintus rezultatus galima matyti žemiau pateikiamoje lentelėje.

9 lentelė. Kintamųjų *INVEGA* suteiktos pagalbos priemonės (tūkst. eurų) ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių priežastingumo vertinimo rezultatai

H:*	l=1	l=2
INVG→ΔATI	0,7154	0,5120
INVG→ΔVTI	0,8031	0,5547
INVG→ΔPSAP	0,8321	0,3295
INVG→ΔVMNU	0,9369	0,0816
INVG→ΔKAKOP	0,7059	0,3421
INVG→ΔTSAI	0,7633	NA*
INVG→ΔΔNL	0,4871	0,2448
INVG→ΔΔINF	0,9878	0,7493
INVG→ΔΔBVP	0,0253	0,1293

*NA – dėl laiko eilutės reikšmių trūkumo *F*-statistikos tikimybė neskaičiuojama

Nagrinėjant priežastinius ryšius galima daryti išvadą jog INVEGA teiktos pagalbos priemonės priežastinį ryšį įgauna tik su BVP rodikliu ir tik pirmąjį poveikio ketvirtį, tad atsižvelgiant į tai poveikį galima laikyti trumpalaikiu. Tarp nagrinėjamų turizmo sektoriaus rodiklių ir INVEGA suteiktų pagalbos priemonių priežastiniai ryšiai neegzistuoja.

Toliau, 10 lentelėje pateikiama priežastinių ryšių tarp kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijų ir tų pačių turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių analizė. Atliktas priežastingumo vertinimas parodė, jog priežastiniai ryšiai tarp kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijų ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių nėra. Galima padaryti išvadą, jog kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijų pasikeitimai nedaro įtakos turizmo sektoriaus ir nagrinėjamiems makroekonominiams rodikliams.

10 lentelė. Kintamųjų *Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)* ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių priežastingumo vertinimo rezultatai

H:*	l=1	l=2
KOPG→ΔATI	0,2154	0,2844
KOPG→ΔVTI	0,0875	0,1671
KOPG→ΔPSAP	0,1008	0,4262
KOPG→ΔVMNU	0,1073	0,9359
KOPG→ΔKAKOP	0,5692	0,1219
KOPG→ΔTSAI	0,8896	NA*
KOPG→ΔΔNL	0,3580	0,4610
KOPG→ΔΔINF	0,4728	0,8766
KOPG→ΔΔBVP	0,2661	0,2198

*NA – dėl laiko eilutės reikšmių trūkumo F-statistikos tikimybė neskaiciuojama

Galiausiai, priežastiniai ryšiai nagrinėjami tarp paskolų labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, tiesioginių COVID-19 paskolų I etapo (mln. eurų). Rezultatai pareikiami 11 lentelėje. Atliekant vertinimą pastebėta, jog INVEGA paskirta priemonė – Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams bei tiesioginių COVID-19 paskolų I etapas priežastinį ryšį su nedarbo lygio rodikliu įgauna tik pirmąjį ketvirtį, kadangi vėliau priežastinis ryšys nutrūksta. Atsižvelgiant į tai, kad priežastinis ryšys išlaikomas tik pirmąjį nagrinėjamą laikotarpį, galima daryti išvadą, jog poveikis yra trumpalaikis. Su turizmo sektoriaus rodikliais *Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams* bei *Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas* priežastiniai ryšiai neegzistuoja.

11 lentelė. Kintamųjų *Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas (mln. eurų)* ir turizmo sektoriaus bei makroekonominių rodiklių priežastingumo vertinimo rezultatai

H:*	l=1	l=2
PNV→ΔATI	0,6792	NA*
PNV→ΔVTI	0,6320	NA*
PNV→ΔPSAP	0,8815	NA*
PNV→ΔVMNU	0,9405	NA*
PNV→ΔKAKOP	0,4051	NA*

PNV→ΔTSAI	0,8896	NA*
PNV→ΔΔNL	0,0262	NA*
PNV→ΔΔINF	0,6978	NA*
PNV→ΔΔBVP	0,4398	NA*

*NA – dėl laiko eilutės reikšmių trūkumo F-statistikos tikimybė neskaičiuojama

Apibendrinant atliktą koreliacinę analizę ir Granger priežastingumo testo rezultatus, galima daryti išvadą, jog pasirinktos nagrinėti valstybės įsteigtos finansų įstaigos INVEGA skirstytos ekonomikos skatinimo priemonės verslui su nagrinėjamais turizmo sektoriaus rodikliais nekoreliuoja ir priežastinių ryšių neturi, tad sudaryti porinių tiesinės regresijos modelių (PTR) jų poveikio nagrinėjimui neįmanoma.

Atsižvelgiant į vienetinių šaknų metodu atlikto stacionarumo testo rezultatus paklaidų korekcijos (ECM) atlikti negalima dėl skirtingo nagrinėjamų laiko eilučių stacionarumo. ECM modeliai atliekami su nestacionariais pirmo laipsnio integruotais procesais. Turizmo sektoriaus rodikliai atitinka minimą sąlygą, nes yra pirmojo laipsnio integruoti procesai, tuo tarpu INVEGA skirstytos ekonomikos skatinimo priemonės yra stacionarūs procesai.

Kadangi Granger priežastingumo testo rezultatai priežastinių ryšių tarp nagrinėjamų rodiklių nerodo, autoregresijos paskirstyto vėlinimo modelis (ARDL) nebus sudaromas. Taip pat į ARDL modelį negali būti traukiami nagrinėjami makroekonominiai rodikliai (nedarbo lygis, infliacija ir bendrasis vidaus produktas (BVP)), kadangi neatitinka šiam modeliui keliamos sąlygos, jog rodikliai turi būti arba stacionarūs, arba pirmos eilės integruoti procesai.

Galiausiai, nagrinėjami poriniai netiesiniai regresijos (PNR) modeliai. Kadangi ankstesnių testų metu nustatyta, jog tiesinė koreliacija bei priežastiniai ryšiai neegzistuoja, tai paskutiniai modeliai galintys parodyti ar ekonomikos skatinimo priemonės gali reikšmingai lemti turizmo sektoriaus rodiklius yra netiesiniai. Žemiau pateikiamose lentelėse matomi reikšmingiausių porinių netiesinių regresijos (PNR) modelių determinacijos koeficientai.

12 lentelėje nagrinėjamas INVEGA vykdytos paramos verslui priemonės *Paskolos turizmo paslaugų teikėjams reikšmingumas* turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams. Dauguma atvejų, aukščiausią determinacijos koeficientą turėjo 3 laipsnio polinomi, didžiosios daugumos tikslumas viršijo 99 proc.

12 lentelė. Paskolų turizmo paslaugų teikėjams ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai

Y	X	Trendo modelis	Determinacijos koeficientas	Modelio išraiška
Paskolos turizmo paslaugų teikėjams (tūkst. eurų)	Pajamų už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) pokytis (tūkst. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,9991	$y = 3E-11x^3 + 3E-06x^2 - 0,0693x$
	Atvykusių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,9991	$y = 0,0024x^3 + 0,8086x^2 - 19,287x$
	Vietinių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,3883	$y = -0,1403x^3 + 3,9246x^2 + 191,86x$

Turistų skaičiaus apgyvendinimo įstaigose pokytis	3 laipsnio polinomas	0,9988	$y = 1E-14x^3 + 2E-08x^2 - 0,0061x$
Viešbučių ir motelių numerių užimtumo pokytis (proc.)	3 laipsnio polinomas	0,9945	$y = 0,2848x^3 + 12,449x^2 - 206,56x$
Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamų už suteiktas paslaugas pokytis (tūkst. eurų) (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus)	2 laipsnio polinomas	0,9996	$y = 1723x^2 + 411,12x$

Toliau nagrinėjamas kitos INVEGA vykdytos paramos verslui priemonės *Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos* reikšmingumas turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams. Šiuo atveju dažniau pasirinktas antro laipsnio polinomas, kadangi skirtumas tarp antro ir trečio laipsnio polinomo modelių rezultatų nedidelis, tad geriau lengvesnis modelis. Remiantis žemiau matomais rezultatais, galima daryti išvadą, jog tiriama priemonė turi mažesnę reikšmę turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams, geriausio modelio tikslumas neviršija 86 proc.

13 lentelė. Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijų ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai

Y	X	Trendo modelis	Determinacijos koeficientas	Modelio išraiška
Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)	Pajamų už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) pokytis (tūkst. eurų)	2 laipsnio polinomas	0,8119	$y = 5E-07x^2 - 0,0192x$
	Atvykusių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,8321	$y = -0,0004x^3 + 0,122x^2 - 6,5714x$
	Vietinių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	2 laipsnio polinomas	0,3273	$y = 0,6631x^2 - 22,366x$
	Turistų skaičiaus apgyvendinimo įstaigose pokytis	2 laipsnio polinomas	0,8299	$y = 3E-09x^2 - 0,0015x$
	Viešbučių ir motelių numerių užimtumo pokytis (proc.)	2 laipsnio polinomas	0,598	$y = 2,4358x^2 - 47,7x$
	Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamų už suteiktas paslaugas pokytis (tūkst. eurų) (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus)	3 laipsnio polinomas	0,4326	$y = 30,611x^3 + 245,88x^2 - 536,1x$

Toliau tiriama paskolų labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams bei tiesioginių COVID-19 paskolų I etapo reikšmingumas turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams. Šiuo atveju tiksliausiais pripažinti tik 3 laipsnio polinomų modeliai tarp minimų priemonių ir turizmo sektoriaus rodiklių

pokyčių. Nagrinėjamos priemonės reikšmingiausios atvykusių turistų išlaidų pokyčiui, tikslumas beveik 83 proc. Galima teigti, jog su kitais nagrinėjamais turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiais reikšmingų netiesinių ryšių priemonės neturi.

14 lentelė. Paskolų labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginių COVID-19 paskolų I etapo ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai

Y	X	Trendo modelis	Determinacijos koeficientas	Modelio išraiška
Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapo (mln. eurų)	Pajamų už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) pokytis (tūkst. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,2685	$y = 1E-12x^3 + 5E-09x^2 - 0,0021x$
	Atvykusių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,8297	$y = -9E-05x^3 + 0,0049x^2 + 1,1198x$
	Vietinių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,0736	$y = -0,0008x^3 + 0,0139x^2 + 1,7416x$
	Turistų apgyvendinimo skaičiaus įstaigose pokytis	3 laipsnio polinomas	0,1802	$y = 4E-16x^3 + 4E-11x^2 - 0,0001x$
	Viešbučių ir motelių numerių užimtumo pokytis (proc.)	3 laipsnio polinomas	0,3235	$y = 0,0019x^3 + 0,0849x^2 - 1,658x$
	Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamų už suteiktas paslaugas pokytis (tūkst. eurų) (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus)	3 laipsnio polinomas	0,4626	$y = -4,7558x^3 + 9,6742x^2 + 22,942x$

Galiausiai vertintas visų finansų įstaigos INVEGA suteiktų paramos priemonių turizmo sektoriaus verslo subjektams reikšmingumas turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams. Kaip galima matyti žemiau pateikiamoje lentelėje – visos kartu aktualių reikšminių netiesinių ryšių jos neturi.

15 lentelė. INVEGA suteiktų pagalbos priemonių ir turizmo sektoriaus rodiklių PNR reikšmingiausi modeliai

Y	X	Trendo modelis	Determinacijos koeficientas	Modelio išraiška
INVEGA suteiktos pagalbos priemonės, tūkst. eurų	Pajamų už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) pokytis (tūkst. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,3181	$y = 7E-10x^3 + 1E-05x^2 - 1,569x$
	Atvykusių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,5619	$y = -0,0322x^3 + 4,4314x^2 + 325,91x$
	Vietinių turistų išlaidų pokytis (mln. eurų)	3 laipsnio polinomas	0,1159	$y = -0,8756x^3 + 16,691x^2 + 1599,2x$
	Turistų apgyvendinimo skaičiaus įstaigose pokytis	3 laipsnio polinomas	0,1661	$y = 4E-13x^3 + 5E-08x^2 - 0,1492x$
	Viešbučių ir motelių numerių užimtumo pokytis (proc.)	3 laipsnio polinomas	0,4818	$y = 2,2784x^3 + 92,236x^2 - 1923,2x$
	Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamų už	2 laipsnio polinomas	0,4803	$y = 10722x^2 - 3928,7x$

	suteiktas paslaugas pokytis (tūkst. eurų) (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus)			
--	--	--	--	--

Sudarius porinius netiesinius regresijos modelius (PNR) matyti, jog nors nagrinėjami rodikliai tiesiogiai nekoreliuoja, tačiau tarp jų yra reikšminių netiesinių ryšių. Nagrinėjant finansų įstaigos INVEGA skirstytas pagalbos priemonės pastebėta, jog iš visų nagrinėtų priemonių turizmo sektoriaus subjektams reikšmingiausia – paskolos turizmo paslaugų teikėjams, kuri beveik visiems turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams galėjo turėti reikšminės įtakos. Tačiau būtina pastebėti, jog nagrinėtas laikotarpis tik keturi ketvirčiai. Tai gali būti per trumpas laikotarpis įvertinti visus svyravimus, tad rezultatus reikėtų vertinti atsargiai.

4.4. Tyrimo rezultatų apibendrinimas ir diskusija

Apibendrinant atlikto tyrimo rezultatus reikia pastebėti, kad Lietuvos vyriausybė į turizmo sektoriaus gaivinimą nukreipė tikrai nemažas pajėgas. Garantijoms, paskoloms ir subsidijoms buvo paskirtas ne vienas milijonas eurų. Kai kurios nagrinėjamos priemonės, pvz. „Atostogos medikams“ turėjo daugiau nei vieną tikslą. Minimū atveju buvo siekiama atsidėkoti medicinos sektoriaus darbuotojams už jų sunkų darbą pandemijos pikų metų ir padėti jiems atstatyti išekvotas jėgas, tuo pačiu skatinant vietinį turizmą bei remiant stipriai suvaržytą turizmo sektorių. Tačiau būtina paminėti, kad įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams sudėtinga dėl trumpų laiko eilučių. Pandemijos laikotarpis iš viso truko apie 3 metus, tuo tarpu turizmo sektoriui skirtos ekonomikos skatinimo priemonės atskirais laikotarpiais buvo teikiamos ne vienodos, jų galiojimo laikas – skirtingas.

Didžiausia problema, su kuria buvo susidurta tyrimo metu, susistemintos finansinės informacijos apie visas ekonomikos skatinimo priemones trūkumas. Statistikos departamento puslapyje tokių duomenų viešai prieiti neįmanoma. Informaciją apie suteiktą verslui paramą atvaizduojančios švieslentės praėjus metams nuo pandemijos pabaigos yra išjungtos, tad tyrime apsiribota valstybės įsteigtos finansų įstaigos INVEGA puslapyje pateikiamais duomenimis, apie jos vykdytų projektų vykdymo statistiką. Neabejotina, kad tai daro įtaką gautiems tyrimo rezultatams.

Tačiau nepaisant to, tyrimas parodė, jog finansų įstaigos INVEGA teikta pagalbos verslui priemonė „Paskolos turizmo paslaugų teikėjams“ turėjo reikšminės įtakos turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams. Sudarytų modelių tikslumas viršijo 99 proc. Tačiau kaip anksčiau minėta, šiuos rezultatus reikėtų vertinti atsargiai, kadangi nagrinėjamas laikotarpis buvo ganėtinai trumpas – vos 4 ketvirčiai. Ilgesnį laiką teiktų priemonių reikšmingumas dažnu atveju buvo gerokai mažesnis.

Kitas dalykas, kurį svarbu paminėti yra tai, jog pasitelktų priemonių reikšmingumą sunku įvertinti dar ir dėlto, nes nagrinėjamas laikotarpis buvo pilnas netikėtų ir nepatirtų sunkumų. Pasibaigus pirmajam karantinui, vos už keleto mėnesių buvo paskelbtas antrasis. Antrajam karantinui einant į pabaigą, susidurta su kariniu konfliktu regione. Pastarasis įvykis turėjo nemažai įtakos ne vien sukeldamas baimę ir paniką su nežinomybe susidūrusiems gyventojams bei verslams, tačiau tuo pačiu pasireiškė energetine krize, kuomet kylančios naftos produktų kainos lėmė aukštesnes visų produktų ir paslaugų kainas bei Lietuvoje iššaukė bene didžiausią infliaciją Euro zonoje. Turizmo sektoriaus rodiklius galėjo paveikti ne tik energetinė krizė, tačiau ir šalies nepatrauklumas karinio konflikto regione kontekste.

Būtina sąlyga siekiant tiksliau įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį turizmo sektoriaus rodiklių pokyčiams – kaupti mėnesinius duomenis apie ekonomikos skatinimo priemones skirtas turizmo sektoriaus ūkio subjektams ir suteikti prieigą prie šių duomenų. Ilgesnė nagrinėjama laiko eilutė, gali turėti reikšminės įtakos gautų rezultatų tikslumui, tad ateities tyrimuose būtų rekomenduojama analizuoti būtent tokio ilgio laikotarpius.

Išvados ir rekomendacijos

Teoriniai ekonomikos skatinimo priemonių poveikio tyrimai ir atliktas ekonomikos skatinimo priemonių poveikio tyrimas Lietuvos turizmo sektoriuje ekonomikos šoko sąlygomis, sąlygojo tokias magistro darbo išvadas:

1. Nustatyta, jog siekdamas sustabdyti COVID-19 plitimą ir jo žalingą poveikį regiono ekonomikai, vyriausybės ėmėsi griežtų veiksmų, dažnu atveju karantinių, nutraukusių daugelio ekonominių sektorių veiklą, tad kartu priimtos priemonės ekonomikai stabilizuoti. Ne vienas autorius pabrėžė, jog vienas iš sektorių labiausiai nukentėjusių nuo pandemijos sukulto šoko – turizmo sektorius. Atlikta informacinių šaltinių analizė leido padaryti išvadą, jog bendras ES pajėgumas padėti atsigauti – 2364,3 mlrd. eurų, pagrindinė priemonė pagalbai „Next generation EU“, kurios biudžetas 750 mlrd. eurų. Lietuvos vyriausybė siekdama suvaldyti pandemijos sukeltą ekonomikos šoką pasitelkė ne vieną ekonomikos skatinimo priemonę siekdama išsaugoti darbo vietas ir išgelbėti įmones nuo bankrotų.
2. Mokslinių šaltinių analizė atskleidė, jog Lietuvos ir užsienio autorių moksliniuose darbuose ekonomikos šoko sąvoka dažnai aiškinama skirtingai, kadangi jie gali būti skirtingo masto, paveikti skirtingas sritis, taip pat, skiriasi jų laikas ir aplinkos veiksniai. Tuo tarpu ekonomikos atsparumą, fiskalinės ir monetarinės politikos priemonės bei jų naudą supranta panašiai. Pastebima, jog geriausi rezultatai pasiekiami tuomet, kai tiek fiskalinės, tiek monetarinės politikos kūrėjai, siekdami numatytų tikslų, bendradarbiauja.
3. Remiantis atlikta literatūros analize galima teigti, jog pasaulio vyriausybės COVID-19 pandemijos akivaizdoje pasirinko dvi priešingas strategijas: gelbėti gyvybes, stabdant ekonomiką arba gelbėti ekonomiką, stengiantis sumažinti neigiamą užkrato poveikį sveikatai. COVID-19 pandemijos sukeltas šokas ir atsakas į jį yra plačiai nagrinėjamas įvairių sričių specialistų. Apžvelgiant šios pandemijos poveikį turizmo sektoriui pasaulyje pastebima, kad tai buvo milžiniškas smūgis įvairaus išsivystymo lygio šalims, tačiau to galima tikėtis, atsižvelgiant į tai, jog turizmo sektorius dažniau stipriai pažeidžiamas įvairių grėsmių. Pandemija išryškino turizmo sektoriaus svarbą, siekiant pasaulio šalių ekonomikos augimo.
4. Mokslinių šaltinių analizė parodė, jog ekonomikos skatinimo priemonių poveikį galima analizuoti įvairiais būdais. Magistro baigiamojo darbo projekto tyrimui dėl sudėtingo duomenų prieinamumo ir didelio jų kiekio pasirinktas ekonometrinio modeliavimo metodas, kuris leidžia įvertinti skirtingų kintamųjų reikšmingumą. Ekonometrinis modeliavimas atliktas pasitelkiant stacionarumo vertinimą, koreliacinę analizę, Granger priežastingumo testą bei PNR modelius. Siekiant įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį turizmo sektoriui papildomai pasitelkta statistinių duomenų analizė.
5. Atliktas ekonomikos skatinimo priemonių poveikio turizmo sektoriaus rodikliams ekonominio šoko sąlygomis tyrimas parodė, kad:
 - a. Lietuvos Respublikos vyriausybės pasitelktos ekonomikos skatinimo priemonės turėjo įtakos turizmo sektoriaus veiklos neigiamų pasekmių švelninimui COVID-19 pandemijos sukulto ekonomikos šoko laikotarpiu bei jam pasibaigus. Tai rodo grafinėje turizmo sektoriaus rodiklių analizėje atsispindintis nežymus darbuotojų bei veiklą vykdančių įmonių skaičiaus pokytis, ganėtinai greitai grįžtanti į ankstesnį lygį, sektoriaus kuriama pridėtinė vertė.
 - b. Grafinė statistinių duomenų analizė parodė žymų vietinių turistų, pasinaudojusių kelionių agentūrų ir organizatorių paslaugomis, skaičiaus augimą, kurį galėjo lemti priemonė „Atostogos medikams“.

- c. Atlikus ekonometrinį tyrimą nustatyta, jog INVEGA skirstytos paramos verslui priemonės, neturi stipraus reikšminio tiesinio ryšio su analizuojamais turizmo sektoriaus rodikliais.
- d. Sudarius porinius netiesinius regresijos (PNR) modelius pastebėta, jog priemonė „Paskolos turizmo paslaugų teikėjams“ turėjo reikšminės įtakos turizmo sektoriaus rodikliams ir galėjo stipriai lemti turizmo sektoriaus rodiklių pasikeitimą. Tačiau, šiuos rezultatus reikėtų vertinti atsargiai, kadangi nagrinėjamas laikotarpis ganėtinai trumpas – vos 4 ketvirčiai.

Baigiamojo projekto tyrimo kontekste, remiantis teorinės, statistinės ir ekonometrinės analizių rezultatais, galima suformuoti šias rekomendacijas dėl duomenų apie ekonomikos skatinimo priemones rinkimo ir tolimesnių šios srities tyrimų:

- Informaciją apie ekonomikos skatinimo priemones sunkmečiu rinkti trumpesniais laikotarpiais (kas mėnesį), kelios skirtingos institucijos informaciją apie jų valdomas priemones turėtų teikti vienai pasirinktai įstaigai, kuri parengtų detalesnę ataskaitą. Tokia statistika leistų tiksliau įvertinti ekonomikos skatinimo priemonių poveikį nagrinėjamiems rodikliams.
- Pateikiant informaciją apie sunkmečiu skirtas ekonomikos skatinimo priemones, ją suskirstyti į kategorijas, pagal sektorių arba paskirtį. Tai padėtų sklandžiau susisteminti informaciją norimai ataskaitai.
- Paskirtų ekonomikos skatinimo priemonių statistika turėtų būti lengvai prieinama. Tai ne tik suteiktų skaidrumo lėšų skirstymo, ūkio subjektams nenumatytų krizių metu, procesui, bet ir suteiktų galimybę atlikti gausesnes ir tikslesnes ekonometrines analizes. Šios, savo ruožtu, padėtų tobulinti lėšų skirstymo procesą, įvertinant priemonių reikšmingumą nustatytiems kintamiesiems.

Literatūros sąrašas

1. Aharon, D. Y., & Siev, S. (2021). COVID-19, government interventions and emerging capital markets performance. *Research in International Business and Finance*, 58, 101492. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101492>
2. Aničas I., Balsys A., Labanauskaitė D., Melnikova J., Mundeikis J., Nikolajenko J., Ruginė H., Strakšienė G., Šaltytė-Vaisiauskė L., Šimanskienė L., Šneiderienė A., Viederytė R., Župerkienė E. (2020). Su COVID-19 susijusių ekonominės veiklos apribojimų ir valstybės intervencinių priemonių poveikio Klaipėdos regiono įmonėms efektyvumo vertinimas. Klaipėdos universiteto mokslo studija.
3. Balabonienė, I., Bliėkienė, R., & Stundžienė, A. (2013). *EKONOMETRIJA. Praktinis regresijos ir laiko eilučių modelių taikymas*. Leidykla „Technologija“. Kaunas.
4. Baldwin, R. and Mauro, B.W. (2020), Economics in the Time of COVID-19, VoxEU CEPR Press, Centre for Economic Policy Research London, EC1V 0DX, UK.
5. Bénassy-Quéré, A., Cœuré, B., Pisani-Ferry, J., & Jacquet, P. (2010). *Economic policy : theory and practice*. Oxford University Press.
6. Blinder, A. S., & Rudd, J. B. (2013). The supply-shock explanation of the great stagflation revisited. In *The Great Inflation: The Rebirth of Modern Central Banking*. University of Chicago Press.
7. Boardman, A. E., Greenberg, D. H., Vining, A. R., & Weimer, D. L. (2018). *Cost-benefit analysis: concepts and practice*. Cambridge University Press.
8. Bruneckienė, J., Pekarskienė, I., Palekienė, O., & Simanaviciene, Z. (2019). An assessment of socio-economic systems' resilience to economic shocks: The case of lithuanian regions. *Sustainability*, 11(3), 566. <https://doi.org/10.3390/su11030566>
9. Čeha, N., Čeha, M. (2020). Fiscal policy measures in the Corona virus period. *Trendovi u Poslovanju (Online)*, 8(2), 9–17. <https://doi.org/10.5937/trendpos2002009Q>
10. Choi, S. Y. (2020). Industry volatility and economic uncertainty due to the COVID-19 pandemic: Evidence from wavelet coherence analysis. *Finance Research Letters*, 37, 101783.
11. da Silva, C. G., & Vieira, F. V. (2017). Monetary and fiscal policy in advanced and developing countries: An analysis before and after the financial crisis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 63, 13-20.
12. Gaspar, V., & Mauro, P. (2020, March 5). *Fiscal Policies to Protect People During the Coronavirus Outbreak*. IMF Blog. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/03/05/fiscal-policies-to-protect-people-during-the-coronavirus-outbreak>
13. Gertler, P. J., Martinez, S., Premand, P., Rawlings, L. B., & Vermeersch, C. M. (2016). *Impact evaluation in practice*. World Bank Publications.
14. Gounder, A., & Cox, C. (2021). Exploring the role of tourism dependency on COVID-19 induced economic shock in the Small Island Developing States. *Current Issues in Tourism*, 75(7), 1151–1168. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1989386>
15. Hill, E., Clair, T. S., Wial, H., Wolman, H., Atkins, P., Blumenthal, P., ... & Friedhoff, A. (2012). Economic shocks and regional economic resilience. In *Urban and regional policy and its effects: Building resilient regions* (pp. 193-274). Brookings Institution Press.
16. Yeh, S.-S. (2020). Tourism recovery strategy against COVID-19 pandemic. *Tourism Recreation Research*, 46(2), 1–7. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1805933>
17. Yu, Z., Razzaq, A., Rehman, A., Shah, A., Jameel, K., Mor, R. S. (2022). Disruption in global supply chain and socio-economic shocks: a lesson from COVID-19 for sustainable production

- and consumption. *Operations Management Research*, 15(1-2), 233–248. <https://doi.org/10.1007/s12063-021-00179-y>
18. Karpavičius H. (2012). Classification and Interpretation of Macroeconomic Exogenous Shocks – The Case of Lithuania. *Socialiniai tyrimai / Social Research*. Nr. 2 (27), 89–97
 19. Katinaitė, Gabija, & Žilinskij, Grigorij. (2021). Skirtingų šalių taikomų ekonomikos skatinimo priemonių krizės ir pokriziniu laikotarpiu efektyvumo tyrimas. 24-osios Lietuvos jaunųjų mokslininkų konferencijos „Mokslas – Lietuvos ateitis“ teminė konferencija „Ekonomika ir vadyba“, 2021 m. spalio 21 d. Vilnius, 543–556.
 20. Lacey, E., Massad, J., & Utz, R. (2021). A Review of Fiscal Policy Responses to COVID-19. <https://doi.org/10.1596/35904>
 21. Mauricas, Ž. (n.d.). Pandemijos ateina ir praeina, bet ekonomikos skatinimo priemonės – (užsi)lieka | Luminor. www.luminor.lt. Žiūrėta [žiūrėta 2023-01-05]. Prieiga per internetą: <https://www.luminor.lt/lt/pandemijos-ateina-ir-praeina-bet-ekonomikos-skatinimo-priemones-uzsilieka>
 22. Pettinger, T. (2019, November 9). *Key measures of economic performance*. Economics Help. [žiūrėta 2022-11-17]. Prieiga per internetą: <https://www.economicshelp.org/blog/10189/economics/key-measures-economic-performance/>
 23. Pilinkienė, V., Stundžienė, A., Stankevičius, E., & Grybauskas, A. (2020). *Nekilnojamojo turto rinkos pokyčiai ekonomikos šoko kontekste: Lietuvos atvejis*. [Www.ebooks.ktu.lt](http://www.ebooks.ktu.lt); Technologija. [žiūrėta 2022-11-17]. Prieiga per internetą: <https://www.ebooks.ktu.lt/eb/1541/nekilnojamojo-turto-rinkos-pokyciai-ekonomikos-soko-kontekste-lietuvos-atvejis/>
 24. Pilinkienė, V., Stundziene, A., Stankevičius, E., & Grybauskas, A. (2021). Impact of the Economic Stimulus Measures on Lithuanian Real Estate Market under the Conditions of the COVID-19 Pandemic. *Engineering Economics*, 32(5), 459–468. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.32.5.28057>
 25. Pesotskiy, A. A. (2021). Economic shock: Definition, consolidated approaches to classification. *KANT*, 39(2), 85–90. <https://doi.org/10.24923/2222-243x.2021-39.16>
 26. Sapir, J. (2021). The Economic Shock of the Health Crisis in 2020: Comparing the Scale of Governments Support. *Studies on Russian Economic Development*, 32(6), 579–592. <https://doi.org/10.1134/s1075700721060186>
 27. Stundziene, A., Pilinkiene, V., & Grybauskas, A. (2022). Maintaining the stability of the housing market in the event of an economic shock. *International Journal of Housing Markets and Analysis*. <https://doi.org/10.1108/ijhma-12-2021-0142>
 28. Šidlauskienė, B., Šeputienė, J., (2008). BVP ir infliacijos kitimo skirtumų ir bendros pinigų politikos optimalumo sąryšis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2008, Nr. 4, p. 367-373. ISSN 1648-9098
 29. Kumudumali, S. H. T. (2020, September 10). Impact of COVID-19 on Tourism Industry: A Review. [Mpra.ub.uni-Muenchen.de](https://mpra.ub.uni-muenchen.de/102834/). <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/102834/>
 30. Vainienė R. (2008). *Ekonomikos terminų žodynas : apie 1400 terminų*. Vilnius Tyto Alba.
 31. Wang, W., Gurgone, A., Martínez, H., Barbieri Góes, M. C., Gallo, E., Kerényi, Á., Turco, E. M., Coburger, C., & Andrade, P. D. S. (2022). COVID-19 Mortality and Economic Losses: The Role of Policies and Structural Conditions. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(8), 354. <https://doi.org/10.3390/jrfm15080354>
 32. Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*, 36(101528), 101528. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528>

Informacijos šaltinių sąrašas

1. Blaziene, I. (n.d.). *Lithuania - Eurofound EU PolicyWatch*. Static.eurofound.europa.eu. [žiūrėta 2022-11-21]. Prieiga per internetą: <https://static.eurofound.europa.eu/covid19db/countries/LT.html>
2. Budreikienė, J. (2020, lapkričio 4). *Lietuvoje trims savaitėms įvedamas karantinas*. Verslo žinios. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/izvalgos/2020/11/04/nuo-lapkricio-7-d-vidurnakcio-lietuvoje-trims-savaitems-ivedamas-karantinas>
3. Europos vadovų taryba. Europos Sąjungos taryba. (n.d.). *COVID-19. Taryba patvirtino laikiną paramą nedarbo rizikai dėl ekstremaliosios situacijos mažinti (SURE)*. [žiūrėta 2023-01-07]. Prieiga per internetą: <https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2020/05/19/COVID-19-council-reaches-political-agreement-on-temporary-support-to-mitigate-unemployment-risks-in-an-emergency-sure/>
4. Europos vadovų taryba. Europos Sąjungos taryba. (n.d.). *COVID-19: ES atsakas į neigiamus ekonominius padarinius*. [žiūrėta 2023-01-07]. Prieiga per internetą: <https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/coronavirus/COVID-19-economy/>
5. Teisės aktų registras. (2020, kovo 14). *Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo*. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/73c0b060663111eabee4a336e7e6fdab/asr>
6. Europos vadovų taryba. Europos Sąjungos taryba. (n.d.). *Europos ekonomikos gaivinimo planas*. [žiūrėta 2023-01-07]. Prieiga per internetą: <https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/eu-recovery-plan/>
7. Gaučaitė-Znutienė, M. (2021, June 30). *Karantinas baigiasi: kas keičiasi nuo liepos 1 dienos?* [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1440862/lrt-trumpai-karantinas-baigiasi-kas-keiciasi-nuo-liepos-1-dienos>
8. INVEGA. (n.d.). *Dalinis Nuomos Mokesčio Kompensavimas Labiausiai Nuo COVID-19 Nukentėjusioms Įmonėms*. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://invega.lt/verslui/visos-priemones/25/dalinis-nuomos-mokescio-kompensavimas-labiausiai-nuo-COVID-19-nukentejusioms-imonems-37>
9. INVEGA. (n.d.). *INVEGOS panaudotos lėšos*. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://invega.lt/apie-mus/statistika/invegos-panaudotos-lesos/59>
10. INVEGA. (n.d.). *Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos*. Kelionių Organizatorių Prievolių Įvykdymo Užtikrinimo Garantijos. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://invega.lt/verslui/visos-priemones/25/kelioniu-organizatoriu-prievoliu-ivykdymo-uztikrinimo-garantijos-88>
11. INVEGA. (n.d.). *Paskolos apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų teikėjams*. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://invega.lt/verslui/visos-priemones/25/paskolos-apyvendinimo-ir-maitinimo-paslaugu-teikejams-17#reportsEnterpriseUsual>
12. INVEGA. (n.d.). *Subsidijos Atvykstamojo Turizmo Kelionių Organizatoriams*. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://invega.lt/verslui/visos-priemones/25/subsidijos-atvykstamojo-turizmo-kelioniu-organizatoriams-109>
13. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija. (2020, gegužės 6). *Pristatytos priemonės turizmo sektoriaus likvidumui užtikrinti ir veiklai skatinti*. [žiūrėta 2023-03-15]. Prieiga per internetą: <https://eimin.lrv.lt/lt/naujienos/pristatytos-priemones-turizmo-sektoriaus-likvidumui-uztikrinti-ir-veiklai-skatinti>

14. Lietuvos statistikos departamentas - Oficialiosios statistikos portalas. (n.d.). [žiūrėta 2023-04-01]. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>
15. LTA (Lietuvos turizmo asociacija) - Pradžia. (n.d.). www.ltas.lt [žiūrėta 2022-12-29]. Prieiga per internetą: <http://www.ltas.lt/Page/LT/Pradzia>
16. Migonytė, S. (2020, rugsėjo 1). *Pagal priemonę „Atostogos medikams“ turizmo paslaugas siūlo 655 tiekėjai*. Verslo žinios. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/paslaugos/2020/09/01/pagal-priemoneatostogos-medikamsturizmo-paslaugas-siulo-655-tiekejai>
17. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir finansų ministerija. (2022, balandžio 20). *Pradės veikti dvi turizmo sektoriui skirtos pagalbos priemonės*. [žiūrėta 2023-01-05]. Prieiga per internetą: <https://eimin.lrv.lt/lt/naujienos/prades-veikti-dvi-turizmo-sektoriui-skirtos-pagalbos-priemones>
18. Lietuvos Respublikos Ekonomikos Ir Inovacijų Ministerija. (2020, lapkričio 24). *Priemonė „Atostogos medikams“ pratęsta iki gruodžio vidurio*. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://eimin.lrv.lt/lt/naujienos/priemone-atostogos-medikams-pratesta-iki-gruodzio-vidurio>
19. Keliauk Lietuvoje. (n.d.). *Projektas „Atostogos medikams“ baigėsi: turizmo verslui išmokėta daugiau nei 9,7 mln. eurų*. [žiūrėta 2023-04-15]. Prieiga per internetą: <https://www.lithuania.travel/lt/news/projektas-atostogos-medikams-baigesi-turizmo-verslui-ismoketa-daugiau-nei-9-7-mln-euru>
20. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija. (2020, birželio 22). *Turizmo inovacijoms papildomai skirta 4 mln. eurų*. [žiūrėta 2023-01-05]. Prieiga per internetą: <https://eimin.lrv.lt/lt/naujienos/turizmo-inovacijoms-papildomai-skirta-4-mln-euru>
21. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija. (2022, lapkričio 3). *Turizmo inovacijos*. [žiūrėta 2023-01-05]. Prieiga per internetą: <https://mita.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/programos-priemones/turizmo-inovacijos>
22. Mokslo, inovacijų ir technologijų agentūra. (n.d.). *Turizmo paslaugų ir produktų inovacijos*. [žiūrėta 2023-01-05]. Prieiga per internetą: <https://mita.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/programos-priemones/turizmo-paslaugu-ir-produktu-inovacijos>
23. Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija. (2020, Birželio 10). *Turizmo sektoriaus skatinimo priemonių įgyvendinimas įgauna pagreitį*. [žiūrėta 2023-01-05]. Prieiga per internetą: <https://eimin.lrv.lt/lt/naujienos/turizmo-sektoriaus-skatinimo-priemoniu-igyvendinimas-igauna-pagreiti>
24. Mano Vyriausybė. (2020, kovo 15). *Visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje skelbiamas karantinas (pridedamas nutarimas)*. [žiūrėta 2023-01-05]. Prieiga per internetą: <https://lrvk.lrv.lt/lt/naujienos/visoje-lietuvos-respublikos-teritorijoje-skelbiamas-karantinas-pridedamas-nutarimas>

Priedai

1 priedas. Stacionarumo testo rezultatai (kintamųjų integruotumas)

Laiko eilutės reikmės	Modelis			Laiko eilutės integruotumas
	Be poslinkio ir trendo	Su poslinkiu	Su poslinkiu ir trendu	
Atvykusiųjų turistų išlaidos (mln. eurų)				I(1)
Nediferencijuotos	0,5673	0,5590	0,9157	
Diferencijuotos 1 kartą	0,0042			
Vietinių turistų išlaidos (mln. eurų)				I(1)
Nediferencijuotos	0,6264	0,2272	0,1431	
Diferencijuotos 1 kartą	0,0005			
Pajamos už suteiktas apgyvendinimo paslaugas (be PVM) (tūkst. eurų)				I(1)
Nediferencijuotos	0,5407	0,1935	0,4797	
Diferencijuotos 1 kartą	0,0009			
Viešbučių ir motelių numerių užimtumas (proc.)				
Nediferencijuotos	0,5729	0,4041	0,7610	I(1)
Diferencijuotos 1 kartą	0,0008			
Kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių pajamos už suteiktas paslaugas (atvykusių užsieniečių už turizmo paslaugas ir turizmo paslaugų paketus) (tūkst. eurų)				I(1)
Nediferencijuotos	0,5955	0,3600	0,7028	
Diferencijuotos 1 kartą	0,0002			
Turistų skaičius apgyvendinimo įstaigose (asmenys)				I(1)
Nediferencijuotos	0,2643	0,1658	0,3125	
Diferencijuotos 1 kartą	0,0021			
Nedarbo lygis				I(2)
Nediferencijuotos	0,5113	0,7257	0,8983	
Diferencijuotos 1 kartą	0,0180	0,1727	0,2922	
Diferencijuotos 2 kartus	0,0011			
Infliacija				I(2)
Nediferencijuotos	1,0000	1,0000	0,9997	
Diferencijuotos 1 kartą	0,5650	0,7930	0,2927	
Diferencijuotos 2 kartus	0,0003			
BVP pašalinus sezono ir darbo dienų skaičiaus įtaką (mln. eurų)				I(2)
Nediferencijuotos	0,9998	0,9999	0,9881	
Diferencijuotos 1 kartą	0,2215	0,2812	0,0318	
Diferencijuotos 2 kartus	0,0000			
INVEGA suteiktos pagalbos priemonės (tūkst. eurų)				I(0)
Nediferencijuotos	0,0006			
Kelionių organizatorių prievolių įvykdymo užtikrinimo garantijos (tūkst. eurų)				I(0)
Nediferencijuotos	0,0639	0,037		
Paskolos turizmo paslaugų teikėjams (tūkst. eurų)				I(0)
Nediferencijuotos	0,0495			
Paskolos labiausiai nuo COVID-19 nukentėjusiems verslams, Tiesioginės COVID-19 paskolos I etapas (mln. eurų)				I(0)
Nediferencijuotos	0,0001			

2 priedas. Diferencijuotų kintamųjų koreliacinė matrica

Covariance Analysis: Ordinary

Date: 04/21/23 Time: 13:51

Sample: 2019Q1 2022Q3

Included observations: 15

Pairwise samples (pairwise missing deletion)

Correlation t-Statistic	D(ATI)	D(VTI)	D(PSAP)	D(VMNU)	D(KAKOP ...)	D(TSAI)	D(NL,2)	D(INF,2)	D(BVP,2)	INVG	KOPG	PTPT	PNV
D(ATI)	1.000000 -----												
D(VTI)	0.518464 2.100357	1.000000 -----											
D(PSAP)	0.903594 7.306745	0.789679 4.458739	1.000000 -----										
D(VMNU)	0.867983 6.054802	0.790910 4.477273	0.954317 11.06388	1.000000 -----									
D(KAKOP_LOG_)	0.814590 4.864896	0.695908 3.356902	0.858432 5.797509	0.939275 9.481598	1.000000 -----								
D(TSAI)	0.933622 7.817988	0.900313 6.205605	0.995195 30.49387	0.956186 9.798387	0.872266 5.350979	1.000000 -----							
D(NL,2)	0.084280 0.280522	0.183832 0.620273	0.066775 0.221961	-0.000545 -0.001809	-0.188560 -0.636807	-0.031718 -0.089758	1.000000 -----						
D(INF,2)	0.074705 0.248462	0.215836 0.733126	0.144378 0.483919	0.365866 1.303839	0.404591 1.467339	0.288553 0.852410	-0.065732 -0.218482	1.000000 -----					
D(BVP,2)	0.251023 0.860088	0.144313 0.483695	0.309536 1.079638	0.413468 1.506085	0.429480 1.577301	0.343243 1.033634	-0.057388 -0.190648	0.712104 3.364002	1.000000 -----				
INVG	-0.294694 -0.872255	0.242014 0.705491	0.013805 0.039049	-0.162506 -0.465828	-0.215793 -0.625081	0.139130 0.314159	0.047047 0.133216	-0.259151 -0.758915	0.067444 0.191197	1.000000 -----			
KOPG	-0.736190 -2.878027	-0.586299 -1.914839	-0.847232 -4.219638	-0.772834 -3.222035	-0.694602 -2.554569	-0.902560 -4.192451	-0.008883 -0.023502	-0.107434 -0.285898	-0.353347 -0.999333	-0.243322 -0.663718	1.000000 -----		
PTPT	0.178877 0.257117	-0.064658 -0.091632	0.139871 0.199771	0.133063 0.189867	0.100258 0.142505	0.104556 0.148680	-0.451841 -0.716289	-0.205809 -0.297426	0.308804 0.459156	0.670541 1.278236	0.239998 0.349626	1.000000 -----	
PNV	-0.365440 -0.785187	0.163439 0.331333	-0.044586 -0.089261	-0.308213 -0.647971	-0.438243 -0.975113	-0.038568 -0.077194	0.019080 0.038167	-0.569997 -1.387450	-0.104249 -0.209639	0.996697 24.54793	-0.480662 -0.949395	0.997640 14.53068	1.000000 -----

3 priedas. Granger priežastingumo vertinimo testo rezultatai

H:*	I=1	I=2	I=3
Δ ATI \rightarrow INVG	0,0542	0,5588	-
INVG \rightarrow Δ ATI	0,7154	0,5120	-
Δ ATI \rightarrow KOPG	0,0243	0,3683	NA
KOPG \rightarrow Δ ATI	0,2154	0,2844	NA
Δ ATI \rightarrow PNV	0,5492	NA	NA
PNV \rightarrow Δ ATI	0,6792	NA	NA
Δ VTI \rightarrow INVG	0,2012	0,2523	-
INVG \rightarrow Δ VTI	0,8031	0,5547	-
Δ VTI \rightarrow KOPG	0,7132	0,2542	NA
KOPG \rightarrow Δ VTI	0,0875	0,1671	NA
Δ VTI \rightarrow PNV	0,6137	NA	NA
PNV \rightarrow Δ VTI	0,6320	NA	NA
Δ PSAP \rightarrow INVG	0,0729	0,3928	-
INVG \rightarrow Δ PSAP	0,8321	0,3295	-
Δ PSAP \rightarrow KOPG	0,0560	0,2833	NA
KOPG \rightarrow Δ PSAP	0,1008	0,4262	NA
Δ PSAP \rightarrow PNV	0,9275	NA	NA
PNV \rightarrow Δ PSAP	0,8815	NA	NA
Δ VMNU \rightarrow INVG	0,0264	0,3351	-
INVG \rightarrow Δ VMNU	0,9369	0,0816	-
Δ VMNU \rightarrow KOPG	0,1411	0,3773	NA
KOPG \rightarrow Δ VMNU	0,1073	0,9359	NA
Δ VMNU \rightarrow PNV	0,9499	NA	NA
PNV \rightarrow Δ VMNU	0,9405	NA	NA
Δ KAKOP \rightarrow INVG	0,0190	0,3799	-
INVG \rightarrow Δ KAKOP	0,7059	0,3421	-
Δ KAKOP \rightarrow KOPG	0,5734	0,9562	NA
KOPG \rightarrow Δ KAKOP	0,5692	0,1219	NA
Δ KAKOP \rightarrow PNV	0,2481	NA	NA
PNV \rightarrow Δ KAKOP	0,4051	NA	NA
Δ TSAI \rightarrow INVG	0,1556	-	NA
INVG \rightarrow Δ TSAI	0,7633	-	NA
Δ TSAI \rightarrow KOPG	0,0969	NA	NA
KOPG \rightarrow Δ TSAI	0,2476	NA	NA
Δ TSAI \rightarrow PNV	0,9373	NA	NA
PNV \rightarrow Δ TSAI	0,8896	NA	NA
Δ Δ NL \rightarrow INVG	0,8698	0,1718	-
INVG \rightarrow Δ Δ NL	0,4871	0,2448	-
Δ Δ NL \rightarrow KOPG	0,6798	0,3123	NA
KOPG \rightarrow Δ Δ NL	0,3580	0,4610	NA
Δ Δ NL \rightarrow PNV	0,3558	NA	NA
PNV \rightarrow Δ Δ NL	0,0262	NA	NA
Δ Δ INF \rightarrow INVG	0,0063	0,4305	-
INVG \rightarrow Δ Δ INF	0,9879	0,7493	-
Δ Δ INF \rightarrow KOPG	0,7417	0,7389	NA
KOPG \rightarrow Δ Δ INF	0,4728	0,8766	NA
Δ Δ INF \rightarrow PNV	0,2173	NA	NA
PNV \rightarrow Δ Δ INF	0,6978	NA	NA
Δ Δ BVP \rightarrow INVG	0,0010	0,7236	-
INVG \rightarrow Δ Δ BVP	0,0253	0,1293	-
Δ Δ BVP \rightarrow KOPG	0,7404	0,7535	NA
KOPG \rightarrow Δ Δ BVP	0,2661	0,2198	NA
Δ Δ BVP \rightarrow PNV	0,3857	NA	NA

PNV→ $\Delta\Delta$ BVP	0,4398	NA	NA
-------------------------	--------	----	----